

I vihk.

Jaan Jaakson
(Lõo-Jaan)

Mälestused ja ülestähendused

Eesti iseseisvuse tähe all peetud võitluste ajast.

Jaanuar – mai 1919.

Arvutisse ära kirjutaja, Mart Jaakson-Jaaguse märkused 8-punktises kirjas.

Märkus № 4 –selle vihu sissejuhatuseks:

Minu isiklikuks motoks nende võitluste puhul kujunes olude sunnil ühest Lilienbachi väljaandest väljakirjutatud vist Hans Rooskaja (Pöögelmanni) rahvaluule imitatsioon.

Sõjalaul

Kes tõi sõja sõnumida

Kesse kandis vaenukeele:

Vares pidi tooma sõjasõna,

harak kandma vaenukeele:

ajalehed armetumad

seisivad ... suud sulutud!

Kes pidi sõtta minema

Kesse veerma vaenuteele?

Ikka pidi meesi minema:

isa nõrka, poega noori –

ikka pidi meesi minema,

pere ainus künnipoissi,

ainus adratagakäija.

Mees läks aita ehtimaie

eite järgi õppemaie:

Oh mu magus mehekene,

kui sa saad sõtta saanuksi,

marssinud Mandžuriasse,

ära sina astu ette otsa,

ega tiku taha otsa,

ega keskelegi küüni:

Ees sääl need püssid pauguvad,

taga need pommid tapavad,

keskel on surma kahelta poolta.

Märgi hästi, mehekene,

kuhu need kindralid kalduvad,

sõjasaksad seisma jäävad,

kuhu need Stösselid tormavad

Kuropolitkinid koguvad –

need on meistrid taganema

tervelt koju tulema.

Mõtlesin seda “sõjalaulu” deklameerides esineda kaaskursuslaste ees mõnel omavahelisel kõnekoosolekul tema ilmselt “ülemuste” ja sõjavastase tendentsi pärast. Kuid sündmused olid minust kiiremad. “Vabariik” hakkas sõja vastu valmistama ja mehi mobiliseerima. Oli juba minuvanustelgi komisjoni ette ilmumise päev ligi paar nädalat möödas, kui kursuslased pühade vaheajale lasti ja minagi koju lippasin maa rahva meeolelu uurima ja võimalikult ka suunama.

Kursuslaste seaski olin üsna hoolega sõja ning mobilisatsiooni vastu agiteerinud, leides alul küll mitmete juures poolehoidu, aga märkasin nende järkjärgulist taandumist ning tegude lahkuminekut sõnadest. Jõuluvaheajal (1918) võtsin osa ühest Tammiste ülevallalisest rahvakoosolekust, kus sõja vastane resolutsioon küll üle noatera vastu võeti, aga midagi selle otsuse kaitseks ei organiseeritud. Ja olles juba ligi kuu aega mobilisatsiooni käsku

saboteerinud, hakkasin nägema, et selle kauemini täitmata jätmine isiklikult ohtlikuks muutus.

Peale pühade vaheaja uuesti Pärnu minnes anti meile teada, et kursused sõja tõttu suletakse ja pandi südamele, et kõik "isamaa kaitsjate" ridadesse astuks, kuhu juba kõik õppejõud olid tõtanud, et juhtivamate, sobivamate kohtade jagamisel mitte kuivale jääda. Kokku tulnud kursuselasedki – peamiselt tüdrukud, kuna poisse palju puudus – pooldasid "kodude kaitsmist" sissetungivate "enamlaste bandede" vastu. Vaieldes nendega, kellest energilisemana meelde jäi pärastine Pärnumaa lüpsimeister Elli Klaassen – nüüdne Okasmetsa Elli – deklareerisin, et mina oma seniste sõjakaaslaste vastu püssi kätte ei võta ja, et leidub ka mulle soe koht oma naha hoidmiseks.

Sellise "sooja koha", mis võimaldas ka "sõjasakste" lähedusse jäämist, leidsin 6.-da polgu muusikakomandos, kuhu, et mitte esile tõsta oma kuu aega kestnud mobilisatsioonist kõrvale hoidmist, astusin staabis teeniva kirjutaja Joh. Seileri kaasabil "vabatahtlikuna" teenistusse.

Tartus, 15. aprillil 1956.a.

-.-.-.-.-

Tailovois, 19 nov. 1919.

On juba möödas terve aasta Eesti Vabariigi olemisest "de facto"; saab pea aasta täis sõja algusest, mida nimetatakse Eesti iseseisvuse sõjaks.

Vast õnnestub üle elada käesolevat võitluse ajajärku, näha rahuliku elu tarkamist uutel alustel vana, iseennast hävitanud korra varemeil.

Ei ole siis vist mitte üsna huvituseta mälestada neid aegu, mil vana ja uue vahelises võitluses kõik alles kaossena tundus, kui veel keegi tõendada ei tihanud millega see lõpeb.

Katsun järgneville lehtedele kokku koguda mälestustena kõik, mis olen käes oleva sõja jooksul kirjutanud eneselle ehk kellegile teisele, mil vähegi ühendust ajaga ja mis kujutada võiks tookordist meeolelu ning põhjuseid, millest see tingitud oli.

Et üksikud, enne ülestähendatud episoodid arusaadavamaks saaks, tuleb neile ühendavaid tükikesi mälestuse põhjal vahele kirjutada. Kuupäev üksikute osakeste ees tähendab nende kirjutamise aega, kuna osad ise rohkem sündmustiku järjes korraldatud on.

Pliiatsiga: Kiri № 1.

Pärnus, 21 jan. 1919.

Üks käsk läks välja Tallinnast, et kõik meesterahvas pidi end laskma üles kirjutada isamaa kaitsjate ridadesse. Ja see sündis ühel külmal Jõulukuu (1918) õhtul, et läksin välja vaatama, kas näeksin kuskil tähte, mis kuulutaks uue kuninga sündimist.

Aga taevas oli pilves, ilm udune – ei näinud teps tähekestki. Ja ma mõtlesin: ta tuleb kui varas öösel, seepärast pean alati valvama.

Siis valvasin läbi kallid pühad, ootasin süütalastepäeval ja kuulasin vana aasta õhtu tuisus, aga uus kuningas ei tulnud. Ja siis valvasin veel nädala päevad, vaatasin hommikusse ... ilm aga läks sulale. Peaaegu oleks ära raisanud viimase ree tee.

Kartsin et kuningas viibib veel kaua ja otsustasin minna teed temale tasandama puhudes pasunat, mängides kannelt ja tantsides Jehoova võitnud meeste ees.

See sündis ajal, mil “Anveldi ihukaitsevägi” – hiinlased, lätlased, hohhollid, vankad ja suhknaad – olid jõudnud juba põletes, tappes ning riisudes ligi Silgulinna (Pärnu) väravate, koputasid Kilulinna (Tallinna) paremlaste rahapaberise südametunnistuse pihta, mõtlesid üle trumbata meie “demokraatlise vabariigi” kodaniku vabadust kaasatoodud absoluutse linnupriiusega.

Kuid rehnung oli tehtud ilma meieta.

Vankad unistasid endiseist ajast, kui mede Marussad neid igal pool lahtiseil käsil vastu võtsid, jagades südant ja sāngi – uskusid, et nüüdki küllalt paeluta suudavad meie Mannisid, soojendada meie Kaiede külma verd.

Nad unustasid meid... meid, keda pikil teenistuse aastail ei suutnud võluda ükski hohlushka, kõita Poola panenkadki.

Vaevalt kostis hüüd: “hisamaa hon hādahohus!” ja tõusid üles “mehe pojad”, kellele vana kuuekümne aastane “Postimeeski” südiilt oma Pärnu “saba” liputas; tõusid üles kui üks mees, lõid maha vaenlasi põrmusse – ei mitte kätega – pillusid neid laiali, ajasid taga mööda Sarmaatia lagendikku, võttes ära nende pealinnad, hävitades nende tribunaalid.

Siis ütles meie polguülem, kes asub riigi piiril häbemata vaenlast valvamas: “Tõesti, tõesti, meie asjad on üpris korras; tahame olla kord rõõmsad! Las tulla siia kõik pillipuhujad ja kandilööjad, et nad meie meelt lahutaks, sõdurite südant rõõmustaks; las´ aidata meid tutvustada siinsete neiudega, päästa lahti siit purzhuide rahakoti suud!”

Päike läks looja ning tõusis üles. Ja kui ta teist korda veeres, olime juba Mõisakülas – väikses piiriäärse linnakeses.

Ei ole tähtis kirjeldada üksikasjaliselt sõitu suslamasinal. Mis rääki sellestki, kudas elasin uues kohas, uues korteris. Liig vähe oli seda aega, liig üürikesed päevad, et teha tutvusi, mil sügavam tähendus, kaugemalle ulatavamad tagajärjed – saada sõbraks Mõisaküla neiudega.

Elasid küll üle uulitsa paar vändapreilit, käisid neid vaatamas mõned seltsimeestest ilma suuremate tagajärgedeta – ainult nukrust südameisse, rahuldumata igatsust said nad sest tagasisõidule kaasa.

Meie oma majaperenainegi oli niisugune kena, ümmargune inimene – noor, veerandsaja aastane lesk jalul käiva lapsega ja uue kahekordse kivimajaga. Kuid esimesil päivil polnud kodus, pidime leppima “vanamamma” seltsiga. Oli meil siis laupäeva õhtupoolikul ´ritsumeeste saalis “tantsaabend”, millest osa võtsid sõdurid ja Mõisaküla neitsid, nooremad sissemindes kandes vabatahtlisi annetusi isamaa altarile, sees olles pilludes paberist “muda” ja läkites üksteisel Aamori kaarta, tantsides kroonumuusika saatel ja tehes ringimāngu sõdurite kodutānava lauluhelidel, sest Mõisaküla daamid ei laulu moodi ei olevat. Kui kell lõi ära kaheksa, tegime pidule lõpu mängides “Merekuninga” marssi, et igaüks võiks veel üheksaks koju saata ja koju minna.

Jõudes korterisse, nägin esimest korda vahepeal koju jõudnut perenaist, kes istus laua ääres ja luges lauluraamatut. Oli siis juba teada, et hommikul pidime tagasi Silgulinna sõitma, aga valgatas siiski mõte läbi pea: kui jääksime ehk veel mõneks päevaks...?

Pühapäeva hommikul aga, kui olime söönud perenaise kupatud kartulid perenaise tehtud jahukastega, mille eest peale "aitäh" midagi ei tahetud, ja olin pigistanud perenaise pehmet käekest tänades ja jumalaga jättes, mõtlesin kogu tee kunni vaksalisse minnes ja vaksalis rongi oodates, et väga kena oleks veelgi mõni kord Möisakülla tulla...

Kuid kauat ei saanud vaksalis unistada. Juba tuli Pärnu poolt tossates "erarong" meile järele, istusime esimesesse, viimasesse ja keskmisesse vagunisse ühekorraga; vedur sõitis teise otsa ja sõit läks lahti – "ekstra" sõit...

Poolteist tundi hiljem olime juba Pärnus. Ei olnud sääal aega oodata lõunat. Otsekohe läksime ametisse, matma üht vahvat isamaa kaitsjat – sõdurit, kes "langenud verises lahingus".

Peale matuste komandos kapsasuppi süües tuli veel kord meele see, kelle kartuli kõhutäis nii kaua vastu pidi panema. Siis aga tõttasin "Endlasse" kontserdile.

Jõudsin senna punkt kell 6, kui juba ülevalt alla tulid, kes tantsuks jääda ei tahtnud. Ei olnud mulgi enam lusti piletit võtta; ostsin poisikeselt värske "Vaba Maa", lugesin läbi ja läksin korterisse magama.

Nüüd on jälle paar päevakest Pärnus elatud. Süda on rahul. Tuleb minna, kus tuleb – eks kudagi elab igal pool. Eila õhtul 'rehvasid mind "Rüütli" neiud T-id, vedasid tükk aega kaasa mööda libedaid uulitsaid, kus nii hõlbus langeda, ja narrisid viimaks oma poole, kus mängisime "tuurakut" ja "molder-matsi" ja muidki mängusid, mis nii hästi aitavad, "noorerahva" aega raisata. Vaevalt sain koju kella üheksaks.

Täna on meil komandos "piduõhtu". Poisid kavatsesid isegi Aamori posti sisse sääda, "muda" muretseda ja pidada pidu hommikuni, sest väljast "külalisi" ju peale üheksa uulitsalle ei või lasta...

Aga noh, mis see kõik minusse puutub?!

-.-.-.-.-

Pliiatsiga: Kirja № 3 ainel.

Pärnus, 24 jan. 1919.

Täna peale lõunat komandost korterisse jõudes kuulsin järgmist: Oli ilmunud keegi isand minu äraolekul korteri perenaise juure, kiri näpu vahel käsuga isiklikult ära anda "isand Jaaksonile". Vanaeit, krapsti kirja otsas kinni: "Küll ma ära annan, kui koju tuleb!" Pärinud küll järele: kelle käest, kes saatnud – ei pole öeldud ühti.

Ладно!... Üürikese aja pärast ilmunud "Vana Mart", kurat, ka linna, küsinud "medepoissi". Saand kuulda, et enne lõunat ikka koju ei tule. Eit lobisenud üles kah: poisile sihuke saladuslik kiri toodud – vist mõne 'reili käest... Mis "vanal" muud kui kiri karmani ja kõige otsemat teed komandosse mulle järele.

Saatust aga tahtis, et kapsa supp täna varemini valmis sai ja medepoiss samal pilgul juba täie kõhuga "по Рыцарской" (Rüütli tänawal) patseeris. Kui siis – taskus värske "Sotsialdemokraat" – koju jõudsin, jutustati mulle sündmuste käiku kõige elavama iseloomuga värves ja lasti tubli tund aega igatsuspiina kannatada, oletada: kellelt see kiri küll võiks olla.

Viimaks jõudis "Vana Mart", sain oma kirja kätte ühes kavala silmapilgutamisega. Aga egas lugemiseks aega ei antud.

Kukkus kiruma maad ja ilma, säädust ja sääduse täitjaid, või mittetäitjaid. Võtnud kuradid mära ära, jättes ainult ruuna, kuna teistel mõnel

viis kuus hobust kodus seisvat ilma, et ühtegi oleks võetud. Ja viljagi nõudvat... sunniku nahad!

Riidlesin hulk aega enne kui selgeks jõudsin teha, et temasugusele “purzhuile” see veel midagi ei tee. Eraomandus on ju veel “püha” ja kuigi kevadeks valitsus hobust tagasi ei anna, ega küli maha teha ei aita, võib ju ka lihtsalt ilma põllu seemendamata elada. Tehku mõni vakk kartulid maha; – peeta, porgandid kah, nii et omale jätkub. Maksud maksab kas või metsa puudega, mida ikka nii kui nii hoida ei maksa – eks natsionaliseerimine lähe ju vägisi moodi... Ja kõige selle juures tarvitseb ainult 4 tundi päevas tööd teha. Niisugust elu ei saaks ta kommunistlikeski vabariigis elada.

Lõpeks sai Vana isegi asjast aru, ütles: “Tule, viime neile, kuraditele, need neli puuda rukkid, mis mul praegu ree peal on, ka veel hammaste vahele! Valvad aida ukse ees ruuna, senni kui sees “ninadega” asju õiendan”: (Alguses oli nii vihane: ei lubanud teragi kellegile anda.)

Katsusin küll vastu puigelda, tähendasin, et kiri alles lugemata – ei aidanud midagi. Lobises kõige tee “küla lastest” kellelt tänase kirjagi aimas olema. Ei osanud talle selle jutu pääle suurt vastu rääkida midagi, Valetasin Vanale, et pean tingimata veel komandosse minema, aitasin rukki koti vabariigi aita kanda ja tõttasin koju kirja lugema.

-.-.-.-.-

Pliiatsiga: Kah № 3. seest

Pärnus, 27 jaanuaril.

Ei tihka “Postimehe” saba eest 30 penni välja anda – oleks huvitav lugeda, mis selle “teatri arvustaja” küll eilase näitemängu ja selle ettekande kohta räägib?

Mul, kui maamehel, tema vastu väike vimm. Oli kord sügisel karskuse seltsi pidu, millel peale isand Viik'i üliigava kõne torilaste laulukoor õige hästi laulis – mitmete tõenduse järele palju paremini, kui Pärnu omad koorid – ja torilased näitemängu janti, mida suvel Pärnu omad tegelaed “с ррехом пополам” ette kannud, üsna ladusasti mängisid. “Saba” kriitikus, kes pärnlaste ettekande puhul lahkelt saba liputanud, lausus torilastele tarka nägu tehes, et “niisuguse jandiga”, nii halvalt näideldes maal harimata rahva seaski üles astuda häbi peaks olema – veel vähem siis linna kohas, kus publikum ka midagi paremat nõuda tohtivat...

Olen peale selle pea igal pidul käinud, aga pärnlaste suur haridus pole end kuskil paista lasknud, vaid häbeliku neitsina varjule jäänud.

Jant, mida kaks nädalit tagasi ettekanti (“Meeste põlgaja”) ei kujunenud jandiksi.

Eila läksin “Endlasse” suurema lootusega kui kunagi enne. Kuulutustel seisis neljavaatusline “Lööke”.

Vaatasin ja vahtisin. Ja mida kauem vaatasin, seda arusaamatumaks jäid mulle näidendi sisu ja ettekanne. Alles viimase vaatuse lõpus hakkasin aimama, mida kirjanik oli tahtnud ülistada, mida alatuks, vastumeelseks teha.

Oli midagi “tööliste heategijaist” vabriku omanikust, kes alama harimata rahvast omasugusena näha püüab ja koguni abielussegi astuda kavatseb lihtsa vabriku tüdrukuga, keda tema alaliste rõõmsate laulude ja lõõrituste tõttu “Löökeseks” hüütakse. Õnneks on sel juba omal armastatu tööliste seas, ja nii jääb loll temp tegemata, sest selgesti on näha, et “Lööke” mitte kudagi rikka vabrikuomaniku abikaasaks ei kõlba – ta ei oska ju viisakalt

tassist kohvigi juua, veel vähem noa ja kahvliga süüa. Tema südame valitu on aga päris “omasugune”, mida tõendab pakutava paberossi asemel terve karbitäie vastuvõtmisega. Muidu oleks imestama pidanud, kudas töolistegi seast noormees leidub, kes niisugust poolkohtlast tüdrukut armastama on hakanud. Ja “herra August” – nagu vabrikant ise end kõigil hüüda laseb – teeb lõpuks kaks töolist “õnnelikuks” ja kosib täditütret, kes teda ikka salakesi armastanud ja austanud. Tema vend aga – alles alaealine, raiskuläinud laisk poiss, kes oma ausa ja targa vanema venna õpetusi kunagi pole kuulanud ja ka “Lõokest” püüab, aga ainult oma madalate instinktide rahulduseks – saab haleda ninanipsu ja kihutatakse koguni kus kurat.

Nii on igaüks oma teenitud palga saanud – “keiser, mis keisri kohus ja Jumal, mis Jumala kohus.”

Näitlejad, nähtavasti, püüdsid veelgi alla kriipsutada tööliste rumalust, hukkaläinute häbemattust ja isandate haridust ning südameheadust – lükkasid sellega aga nurka kirjaniku viimasegi inimliku mõtte: et kõigil inimesil on ühtviisi õigus õnneliku elu peale.

Nii kujunes “Lõokesest” vastik, rumalusega vihastav jant.

-.-.-.-.-

Pliiatsiga: Kah № 3 ainetel.

Pärnus, 27 jaanuaril.

Üks linna elu headest külgedest on, et uued, ilmuvad raamatud kohe peale ilmumist saada on. Need aitavad mõnestki igavast tunnist üle.

Tõlkena ilmus hiljuti “Helene lapsukesed”. Kaunis lõbus raamat. Oli tookord õige halb tuju, et “uus kuningas” ei tule, aga Helene lapsukesed lahutasid mindki. Muidugi on ikka n’ä vanema aegne raamat ja vanu poissa püüab tolgata.

Algupärasest kirjandusest ilmus hiljuti Mait Metsanurga “Ennäe inimest”. Lugesin Mõisaküla reisul. Õige huvitav. Räägib suurest Eesti “purzhuist” ja selle naisest – iseseisvast naisest. Maalib huvitavaid pilta inimese hinge kahtlustest, kes püüab olla vabameelne, peab aga paenduma vanameelse korra alla, sest et ta oma elu loonud, korraldanud selle korra järele. Leidub seal ka huvitavaid kujutusi taluperemeeste “õnnepõlvest”, millest viimasel ajal tihti juttu tehakse.

Eila ilmus Pärnus müügile Milli Mallika “Sidemed ja sõlmed”. Otsin ära, lugesin läbi – päris meieaegne raamat. Kujutab armastust mitmest küljest nii nagu ta on, ilma lugejaid petta püüdmata. Paljud saavad seda küll häbemattuseks pidama, sest et ta nende eneste häbitust julgelt valgustada, aga mis parata?

Kui elu muutub, “kõlblisemaks” saab, siis kaob iseenesest ka sarnane kirjandus. Kuid praeguste märkide järele seda nii pea loota ei ole.

Pliiatsiga: Kah № 3.

Pärnus, 29 jaanuaril.

Pühapäeva õhtul, kui “Endlast” koju tulemas olin, puutusin kokku sõbraga, kellega elame ühes ja kes kah teenib 6^{endas} polgus – igatahes “kõrgema” koha peal kui mina. Palus mind kodus emale ütelda, et täna õhtul koju ei tule, tööd palju ja “polgu vana” kah frondilt Pärnu tulnud (nägin teda pidulgi) staabi ninade tegevuse peale pilku heitma.

Sain aru küll, mis laadi see pühapäeva öösine töö on, aga rääkisin kodus ikka ilusti ära, mis kästi ja valetasin ise ka veel ligi, et tõenäolisem oleks.

Heidame magama nagu ikka. Öösel korraga koputatakse uulitsa poolt aknale. Ema ärkab unest, süngist välja: "Sa Jumal, kes seal nüüd on?" Mina vaigistan: "Poiss ehk tuleb koju."

Ei taha teine hästi uskuda – "kudas ta ilma lubata öösel käia tohib?" – saab aga siiski natuke julgemaks, akna alla küsima: "Kes seal on?" "Lase sisse; mis sa küsid!" Eit ei saa hästi häälest aru, kas oma või võeras, võtab ühe ukse lahti, astub ette kotta ja küsib uuesti.

Vastus endine aga juba kõvemini ja tarviliste toetavate tugevate sõnadega.

Lastakse noormees lõpeks sisse, tehakse talle ase üles ja uinume uuesti. Hommikul kuulen lähemalt öö sündmustest.

Olnud neid mitu "военных" – kõik n'ä suuremad ninad, peenem seltskond, nagu kohalise kaitseliidu ülema abi, "löökur" (ударник) Viik j.t. – kõigil öölubad. Lainud tuttavate neidude poole pidu jätkama. Olnud seal punast viina ja mitmesuguseid suupisteid; mänginud grammofon, lauldud, hõisatud ja tantsitud kõige lõbusamas tujus.

Seal korraga – fui, kui rumal! – keegi простой kaitseliitlane kaela peal, käsib laiali minna, sest kõik pidud ja koosolekud ilma kaitseliidu ülema lubata on keelatud, liiategi öö ajal.

Isandad suurelised: kes neid keelda võib? – neil ju öölubad. Ei lähe.

Lugu lõppend seega, et toodud rohkem püssimehi ja viidud lõbus seltskond, kes veel kõige tee laulnud ja hõisanud, kaitseliidu staapi, kus prottokoll tehtud, mille peale öölubade omanikud kohe lahti lastud, neid aga hommikut ootama jäetud.

See sündmus ei olevat mõnede arvates sugugi ilma "laiema tähenduseta". Minu sõbergi kaldub arvamisele, et liht kaitseliitlasel sugugi ei kõlba liinilt silmapilguks lõbustama tulnud sõdurid – nende seas tuntud avalikku tegelast hra Viik'i – ja oma ülemusi nii viisi trotsida.

Ka isand Viik ise põrutanud kohusetäitlikku kaitseliitlast esmaspäevase "Postimehe" veergudel, noominud teda "avaliku arvamise" ees, et end asjata inimeste era elusse segab, soovitanud tegevusehimu vaigistuseks liinile löögi rootu minna j.m.s.s.

Kuulu järele olevat ka isand Viik ise alles siis löögi pataljooni astunud, kui rahva hulgast selle peale tähelepanekut juhtima hakatud, et ta ise sugugi isamaa eest surra ei taha, mida teistele nii "ilusaks" kiidab. Käinud esiti polguülemalt Puskarilt mitu korda soojemat kohta nurumas, tahtnud Pärnusse teenima jääda. Polguülem tähendanud, et tal tuleks ikka päris liinile minna, kui rahva nurina alt pääseda tahab. Oligi siis mees "löögi rootu" lainud, kus juures muidugi "Postimehe" sabagi ei unustanud "meie tublile kaastöölisele", kes oma elu vabatahtlikult kaalu peale pannud isamaa päästmiseks, "hosianna" järele hüüdma.

Näidanud mees mõne päevaga, et tal elu alalhoidmise instinkt ülihästi välja arenenud.

Nüüd on selle vahva isamaa kaitsja tarvis paraja palgaline ametki asutatud – 6da jalaväe polgu ajakirjanik!!! Tema kohuseks igal pool "polguvanale" järele lonkida, tarbe korral kantseleist poogen paberit, ehk poest paar naela vorsti tuua j.m.s.s.

“Päästetud” isamaa saab kord tänulikult tema suuri teenuseid mäletama!

Pliiatsiga: Kirjades ei leidu.

Pärnus, 11 veebr. 1919.

Pea ainukeseks ametiks on meil viimasel ajal olnud matustel mängimas käimine. Ainult paar piduõhtut “Endlas” on erandiks. Ja olen ennegi küllalt matuseid näinud neist pillipuhujana osa võttes. Arusaadav siis, et nad minus enam mingisuguseid iseäralisi tundeid elule ei kutsu, kõigevähematki haledust ei tekita.

Mäletan, et juba paar suve tagasi kui Beresteczko’s noort paari muusikaga laulatusale saatsime samasse kirikusse, kuhu enne nii mõndagi matustgi saanud, tundsin rohkem nukraid mõtteid tärkavat kui kunagi esimeste matuste puhul.

Harilikult tunnen maetava vastu nii vähe huivitust, et tema nimegi teada ei püüa, seda ainult mõnikord kogemata kuulen. Kudas ta elanud, kuda surnud? – see ei puutu minusse.

Samasuguses meeleolus läksin ka tänaselle matuselle, ehk küll maetava viimasist elujuhtumisist ja surmast mitmesuguseid, tücati õige fantastilisi lugusid olin kuulnud.

Leitnant Pedajas jäi kadunuks Jõulu eelses sakslastega kokkupõrkamises. Siis teati rääkida: ta olevat meelega ära põgenenud, sest et ta enamlaste vastu minna kartnud. Hiljem oldi teda sakslaste käes vangis nähtud, kes ta metsikul kombel ära tapnud – keele suust välja lõiganud, jalgupidi ülespoonud j.n.e. Kui enamlased Mõisakülast taganesid, jutustati: ta olevat sakslaste käest vangist lahti pääsenud, aga Mõisakülas enamlaste kätte sattunud, kes ta oma korda nii sama koledasti ära tapnud. Ja viimane jutt leidiski kinnitust, kui tõesti ta surnukeha kuskilt (vist Valgast) ülesleiti ja väljakaevati, et uuesti tarvilise auga kodumulda mahamatta.

Oli teada juba mõnda päeva, et meiegi matuselle pidime minema.

Jällegi jutustati pikalt, laialt kudas enamlased teda enne surma piinanud, tikkudega torkinud, kätest augud läbi puurinud traadiga, millega nad kinni seotud j.m.s.s.

Ei suutnud uskuda kõike sarnast koledust. Jäin külmavereliseks kogu sündmuse vastu. Sest kas vähe on tapetud mehi sõja kestel, kas vähe langenud lahinguis, kas vähe surmatud kohtuotsuste järele?! Mis tähendab üksik sadatuhandate kõrval!

Ei mõjunud iseäranis seegi asjaolu, et siin “enamlaste metsikuse” ohvriga tegemist oli. Esiteks, et ei usu enamlasi metsikuses kaugemalle minevat muudestki valitsushimulistest kihtidest. Teiseks tean, et enamlased ka kõige hirmsama terrorita nii palju rahvast hävitada ei suuda, kui palju seda suutis suur ilmasõda. Ja kolmandaks on ju ka terve enamline liikumine sõja otsekohene tagajärg ja tuleb selles süüdistada eesotsas neid, kes sõda õhutasid, et oma pattudega varjule pugeda – sõja lahti päästsid, et lõigata üleilmlisest viletsusest.

Kaugel on minust ka “Dorpater Zeitungi” seisukoht, kes peale Tartu tagasivõtmist umbes järgmiseid mõtteid avaldas:

“... Kõle on sõda olnud. Tuhanded ja jälle tuhanded on langenud. Meie oleme verrega juba harjunud. Kuid jahmatama paneb hirmus mõrtsuka töö üksikute meile tuttavate, kaugete paistvate avalikkude tegelaste ja aumeeste kallal...”

Nii! Tuhanded ja jälle tuhanded võivad otsa saada, kui aga üksikute aumeeste külgi käsa ei pisteta...

Vaene leitnat Pedajas! Kelle hulgast sa olid? Kas nende tuhandete hulgast, kellele küllalt arvatakse olema sugulaste, sõprade leinamisest – jah, keda taga leinata nendelegi keelatakse? Või olid sa üksik “aumees”, keda kõik maa tingimata leinama peab?

Nii mõtlesin eneses enne matust ja matuselle minnes. Kavatsesin suureviisiline matus laskis aimata viimast võimalust. Seepärast tundsin end veel iseäranis külmana ja ükskõiksena.

Hommikul ärgates kuulsin vee nirisemist katuserennides. See lubas head sula ilma loota. Ja tõesti, nii jäigi terveks päevaks.

Läksin kella 8^{ks} komandosse, kust mängides läbi linna vaksalisse sammusime. Sääli anti meile erarong: kaks vagunit suur, üks teise, teine kolmanda klassi vagun. Kähumad poisid tõttasid esimeses platsisid ära võtma, kuna mina oma laiskusega viimasesse jäin. Olin sellega õige rahu. Sai meid senna 7-8 meest, nii et õhk võrdlemisi puhtamaks jäi kui “herraste vagunis”.

Pärnust välja sõites ajasime ühe Kihnu taadi, eide lumesse, ree katki ja hobuse põigiti aiste vahelt välja. Kes käskis neid kitsal uulitsal vastu tulla! Täna õnne, et kondid kokku jäid!

Sigastes astusime välja. Õeldi versta neli leinamajani olevat. Hakkasime astuma. Poole tee peal kohtasime vastusaadetuid küüdimehi ja saime paar versta hobusegagi sõita. Tallu jõudnult paluti tuppa astuda, üleriided ära võtta ja peagi kutsuti lauda – sööma sülti ja võileiba kohviga. Peale selle sai aega pisut ümber vaadata.

Majasse õue poolt sisse minnes jõudis esiteks kööki, mille põrandalle ukse all auk sisse oli mädanenud, mis aimata laskis, et põrand pea maa peale tehtud oli. Õue pool küljes köögi kõrval oli paremal pool väike sahv ja pahemal pool suurem kammer, kuhu ka söögi lauad mahutatud. Viimases leidis kööki mineva ukse kõrval lae all selleks säetud puude peal leivalabidas, ahju-luuad-roobid ja muud sarnast köögi kraami. Seintel ei olnud pea midagi. Ainult üks keerd-oherd nähti varna jäänud olema.

Köögist otse edasi läks üks teise suuremasse kambrisse, mille kumbagil pool kõrval veel väiksemad olid. See oli nähtavasti “saaliks” mõeldud. Väljas pool seinas oli tal kaks akent, nende vahel üks otse aeda ilma võõruse ja trepitagi. Üks uks viis ka enne nimetatud õue pool olevasse suuremasse kambrisse.

“Saalis” oli sisemises seinas pikk riide nagi ja kööki viiva ukse kõrval kapi sööginõude ja muu sarnase kraamiga. Välimises seinas olev palmipuu ja muud toa lilled olid rahva rohkuse läbi õieti nurka litsutud.

Paremal pool olevasse väiksesse kambrisse ei astunud sisse. Läbi lahtise ukse nähti seal sängid ja muud mööbelt olema. Vist oli see vanaema elukorter, sest seal oli alaliselt külanaiste kogu koos, kes omal tuttavalt viisil elavalt mõtteid vahetasid.

Pahemasse väiksesse kambrisse voodi peale lasti meid palituid laduda, mis nagi peale ei mahtunud. Nimetatud voodi oli vist küll enne mujal seisnud, sest peale tema oli kambris koos veel kummut, kapi ja laud.

Nähtavasti oli siin perenaisel kõige rohkem ütlemist. Siia kogusid ka tähtsamad võerad: kirikuõpetaja, mingisugune vene ametnik oma prouaga, kes noore lesegaga iseäranis heas läbikäimises nähti olema ja veel keegi

noormees – vist mõni lähem sugulane. Siia toodi neile ka süüa ja perenaine sõi ühes. Jutuajamine oli venekeelne, venelased ütlesid eestikeelest ainult pisut aru saama.

Panin tähele iseäranis leinajat perenaist. See oli veel noor, värske inimene intelligentlase näoga, millelt küll välispidi pea mingit suurt kurvastust lugeda ei olnud. Aga nähtavasti oli see enese valitsemise tagajärg. Kurbtus paistis ta näost, kui ta vahest naeratas, kui oma kolme, nelja aastast poega sõbrannale esitas. Nägin: see oli inimene, kes ka oma jõuga ilmast läbi saab, aga kes siiski valusa löögi saanud. Korraldus majatalituses ja võeraste vastuvõtmises oli täiesti tema ja ta õe käes, kes söökide ettekandmist korraldas. Mehi ei nähtud kuskil asjasse segavat.

Ma aimasin, et leidsin inimese, kelle vastu pisut kaastundmust tundma hakkasin, olgugi et ta nii “paremlaste” hulgast tundus.

Läksin vahepeal õue luusima, kuhu ühtelugu matuseliste hobuseid kogus.

Elumajaga ristjoones oli rehi ja selle vastu nähtavasti saun. Otse üle õue poolnurgeti vastu elumaja olid kaks lauda taolist hoonet.

(Nii palju kirjutasin matuse päeva õhtul enne magama heitmist.

Järgmistel päevadel ei saanud aega ega võimalust jätkamiseks. Kirjelduse järg ja lõpp on kirjutatud alles hiljuti – ei vasta mitmeti alguselle.) Tailovois, 22.XI.–19.

(Järg.)

(Shemeritsõs, 4-5 nov. 1919.)

Lauda peale viis kividest ja puudest tehtud sild – paras saadude ja vähemate koormate üles vedamiseks. Käisin üleval. Lagi ümmargustest palkidest, nagu harilik vanemal ajal ehitud hoonetel.

Tuli meele kodune laut, mis veel pooleli, aga millele seda sinast teha mitte tarvilikuks ei loetud. Siin aga vana, mõnekümne aasta eest ehitud ja ka lae peale viiva sillaga. Kui visa on ommeti talumees uuendusi tarvitusele võtma! Aasta kümneid läheb mööda enne kui ühes kihelkonnas ettevõetud uuendus ka teises tunnistamist leiab.

Kutsuti veel kord sööma. Kuna meie sõime, oli surnu kirstuga “saali” kantud ja peale söögi tuli väike lugemine ja laulmine – viimane meie mängu saatel.

Siis kanti surnu läbi aeda viiva ukse välja ree peale. Meie asusime välja suure tee peale, kus teda laulu “tahan jätta maha” mängides vastu võtsime ja mööda lasksime. Seepeale asusime matuseliste saanidelle, regedelle, et ühes sõita Saarde surnuajale.

Sain eespool nimetatud Vene ametniku saanile, selle taga oleval laual oli mõnus seista. Katsusin üle hulga aja jälle vanekeelt murda, rääkisime ühest ja teisest, muidugi ka sõjast ja käesolevast silmapilgust. Kuulen ühte, teist leinatava elu ja surma üle. Sarnaseid piinamise tundemärke, nagu neist rahvajutt teadis kõneleda, pole surnu juures leitud. On küll mõned suuremad purustatud haavad, aga või siis ilma haavamata tappa saab. Jutt läbitorgitud peopesadest on harilik vana naeste lori, kes alati verd ja koledusi omale ettekujutada püüavad..

Nõmme alevisse jõudes ronime saanidelt ja asume matuse rongi ette. Siin ootab ka rühm 6da polgu sõdurid, kes vastu saadetud sõjaväelist au andma. Leina marssidega sammume surnuajale, kus matmist toimetavad

pastor ja köster, kes “vanemad, kui piiblilugu”, nagu üks seltsimeestest tähendab. Siis tuleme veel kord alevisse tagasi, käime korra ka Nõmme seltsimajas sees ja läheme raudtee putka juure, kust peagi ettesõitva erarongiga, mis meid hommikul tõi, õhtuks jälle Pärnu tagasi sõitsime.

Pliiatsiga: Kirjas № 5.

Pärnus, 27 veebruaril.

Möödas on see “suur” päev – meie iseseisvuse esimene aastapäev – möödas juba pool nädalit.

Mida jäi mulle temast mälestada? Üleüldiselt mitte midagi.

Tuli meele Romaanovite 300 aastase valitsuse jubileum, millega tahtmata käesolevaid pidustusi võrdlema pidin. Nagu siis, nii nüüdki ettekirjutuse järele rõõmustamine ilma et keegi aru saaks mille üle rõõmustatakse. Nagu siis; nii nüüdki pidin terve päeva jalul olema, et teisi rõõmustada. Nagu siis ei osatud aimata kui lähedal-kaugel Romaanovite “õnnistusrikka” valitsuse lõpp, nii nüüdki: kes jugeks tõendada, millega lõpeb kord me’ ülistatud “iseseisvus”?!

Algas see jant mul õieti juba laupäeva õhtul, mil mängisime “Endlas” tantsuks kunni kella 5ⁿⁱ hommikul. Siis puhkasin lõunani. Õhtu poole oli komandus kokku harjutus, 6^{est} 8ⁿⁱ kuulasin “Endlas” kontserti.

Iseseisvuse püha hommikul oli veel kokkuharjutus ja anti iga poisile paar pagunid, sest garnisoni ülema päevakäsu järele ei tohtinud paraadil keegi ilma nendeta olla. Küll passisid toredasti erariiete peale – nagu sadul sea selga! (Kinnitasin omalegi nõõpnõeltega õla peale, aga kohe pärast paraadi rebisin jälle ära ja pistsin tasku. Mõtlesin tagasi seitsmeaastase teenistuse peale – häbi oli näidata, et olen soldat iseenese kaltsudes...)

Kogusime 1/2 12^{neks} “Endla” ette, kus kapten Tallo meid “suure pühaga” tervitas, iseseisvuse manifesti ettekogeles (üteldes autonoomia asemel anatoomia j.m.s.s.) ja lõpeks sõjameeste vahvusest kiitles, lubades teha igast enamlastest, kes meie piiridesse astub, surnukeha. Komissari herra Jürmann pani Pärnu garnisoni sõduritele südame peale, et vähemalt kordki igaüks liinil ära käiks, auasjaks peaks vabariigi piirisid tegelikult kaitsta. Kas tema ise seda juba teinud on, ei saanud kuulda.

Pärast paraadi andsime rahvale lageda taeva all “kontserti”. ,,,,,,Küllap teenisime omale ja ülemusele, kes sarnase korralduse teinud, määratunud loorberid. Sest pilli klapid külmasid toredasti ja meie ise ka mitte vähem. Aga “külma verd” mede poistel ei puudu – mitte keegi ei punastanudki...

Siis olime tunnikese vabad. Käisin rahvakoosoleku algul ka “Endlas” tuttavatega trehvas. Kui isand Karu juba kõnetoolis mõmises, lahkusin sealt, et 1/4 ajaks komandos olla, kust töörootu mängima läksime. Mängisime seal paar tundi “peenemaid” tükka, millest “matsid” suurt ei mõistnud. Siis läksime polgu laatsaretti, sest sel tähtsal päeval ei pidanud ei haiged ega haavatudki rahu saama.

Meie tulekul oli seal keegi Jumalasõnasulane juba ees vaimulikku troosti jagamas. Tema järele tulid manifesti lugejad: “hurraa!” “mu isamaa...” j.n.e.

Pakkusime meiegi, mis meil oli, tulime õhtusöögile ja kell 8 olime jällegi töörootus tantsupidul mängimas.

No nüüd alles oli mürtsu! Daame oli põhjast ja pealt – mede poisid kiitsid: “Rasu om häste!” Tants läks toa täielt nii mõnusa müllu sees rind rinna

vastu, kõht kõhu juures kunni kella kümneni. Koju minnes nägin kuulsin libedail uulitail mõndagi paarikest kommistavat ja kiljatavat. Tühja südamega heitsin magama, esmaspäevase tujuga ärkasin teisipäeva hommikul.

Pärnus, 27 veebr.

«Новая система земледелия.»

Nii on raamatu pealkiri, mis mind paariks päevaks kindlustas igavuse tundide vastu. Ega mind põllutöö üleüldse nii väga ei huvitagi, et põllutöö kirjandust nagu romaanisid loeksin. Nimetatud raamatus on aga midagi "revolutsioonilist". Teisiti ei saa nimetada püüet ümber lükata ammu tõeks peetuid ja kuulutuid mõtteid.

Kõik meie agronoomid kirjutavad ja kõnelevad: "... künn sügavalt, põld annab poole rohkem saaki!" Kui nüüd äkitselt keegi ilmub ja seletab: sügav künn on süüdi, et meie põllud liigse vihma, ehk kõrvetava põua all kannatavad, sügav künn teeb rahvamajandusele miljonid kahju – mida ütlete talle siis? Et ta pea peale on kukkunud?

Aga kui ta oma väiteid teadusliselt põhjendab, tegelikkude katsete peale toetudes kinnitab – mis siis?...

Tailovas, 23 novembril.

Märtsi kuu algul, puudutatult asutava kogu valimiste eelsest elevusest, tahtsin paberille panna omi mõtteid tookordse poliitilise momendi – eestkätt sõja- ja rahu-küsimuse kohta. Sõitsime aga varsti Pärnust ära Ruhja, tulid teised huvid, ei saanud kirjutust lõpetada kava järele, mille üles tähendasin ärgates 11 märtsi hommikul kala rasva lambi valgusel.

Nüüd ühendan sest ajast jäänud tükikesed, püüdes tookordist meeoleolu tabada. Lootusi, mis siis panin eelolevate valimiste ja asutava kogu kokkukutsumise peale, ei maksa enam kirjeldada. Niisama asjata arutada selleaegseid rahulootusi. Seepärast jätan kava neljanda punkti täiesti puudutamata.

Pärnus, 11 märtsil.

Kirjatöö kava: 1. Sõda kui mitte soovitatav nähtus. a.) Inimeste hävitus. b.) Maa (majandusline) laastamine. 2. Kes on sõjas süüdi? a) Sõja näilik (ettekantav) põhjus. b.) Sõja tõsine põhjus. 3. Kas oleks võimalik olnud sõja eest hoida? a.) Ajutise Valitsuse seisukoht. b) Sotsialistide revolutsionääride seisukoht. 4. Mida teha, et sõda lõpeks? a.) Lootus rahu kongressi peale. b.) Mis võiksime meie? c.) Asutav kogu.

11.III.1919. kell 3.

Eila kuulsin: üks Tabria noortest "haritlastest", osa meie tärkavast maa-intelligentsist Kristjan Treiberg – Lepiku Kristjan – olevat Narva all langenud. Esimene minu tuntutest praeguse kodumaa sõja jooksul.

Imelik: ma ei tunne seda kuuldes mitte midagi. Ma ei suuda enam üksikute pärast leinata, ei kurta ega kedagi nende surmas süüdistada. Näib paratamatuks läinud noorte, tugevate meeste hulgaline hävitamine, sest et on saanud harilikuks.

Aga ometi: oleks langenu olnud minu lähemaist sõpradest, sugulastest – isiklik kahjutunne, viha kõige vastu, mille läbi see tulnud oleks mindki

valusamini vallanud, nagu nüüdki Treibergi omakseid. Isiklik kaotus mõjub ka tuimemagi inimese peale.

Kas pole meil praegu olemas küllalt neid, kes sõja jooksul kaotanud kedagi sõpra, sugulast, keda nii heameelega veel elusate seas näeks? Kas need tõesti kõik seda kui paratamatust vastu on võtnud? Kas nad tõesti ei usugi, et seda ära hoida oleks võidud, et seda edaspidigi kordumast takistada võib? Kas on inimene tõepoolest ainult tükk materiat, mõistusetu, tundmusteta ollust, mille üle juhus valitseb? Kas oleme ainult saatuse mängukannid? Kas tahamegi seda olla?

Aeg on ärgata ja märgata koledusi ning kahjusid, mis toonud sõda, aeg otsida väljapääsuteed!

Suur ilmasõda on omal neljaaastasel kestusel miljonid mehi hävitanud, kümned miljonid santideks teinud, ühiskonnale toita jätnud. Järelejääjatele on ta toonud tööpuudust ja nälga.

Meie, eestlased, seisime senini sellest hävitusest enam vähem kõrval, olime suurelt osalt kasusaajadki. Meestehävituski ei olnud kuigi suur, kui sõja algus maha arvata, mil vana vihavaen sakslaste vastu omale väljenduse leidis peadpidi tulle jooksmises. Et see suurem ei olnud, selle eest tuleb eestkätt tänada Vana-Vene keskvalitsust, kes ei lasknud asutada Eesti rahvuslisi polkuseid, mida meie lühikese nägemisega "rahvuslased" teha kavatsesid. Hirmutavaks näituseks selle juures on Läti polkude saatus. Teiseks olid eestlased Vene väes suuremalt osalt ikka julgemal kohtadel. Kes ennem koolis pisut venekeelt oli õppinud, oskas igatahes ka venekeeles kirjutada. Vene polkudes said niisugused eestlased peagi mõne kõrvalisema ameti: kirjutajaks, velskeriks, muusekandiks j.n.e. Kes aga venekeelt teenistusse minnes sugugi ei osanud, jäid selle tõttu reaõppuses venelastest maha, nad said kergesti enne pisut õpitud ametitesse: kingseppadeks, rättseppadeks, puuseppadeks, seppadeks, ehk kes mingit ametit iseäranis ei osanud – lihtsalt töörootu. Isegi ohvitseridena olid eestlased tihti mõnesugustel seljatagustel kohtadel: staapides, varustusametites j.n.e.

Kodumaa majandusele ei teinud sõda ka kuigi suurt kahju. Suurtööstust, mis igal pool sõja olude all kannatas, meil paljut ei olnudki. Kui saivadki lõhutud mõned suuremad vabrikud, nagu Waldhof, ei tundnud meie sest kahju, sest need olid enamasti väljamaa kapitaaliga käimas – meie maad kurnamas.

Meie maa on talupoegade – põllutööliste – maa. Põllusaadused aga muutusid sõja tõttu kõige tarvilisemateks aineteks, nende hind tõusis peagi kümne, mitme kümne kordseks. Raha kurss langes. Meie talud, mis üle pea ja kaela võlgades virelesid, haamri alla minemaski olid, tasusid need paari aastaga, tõusid iseseisvalle aluselle.

Vahetevahelised rekvisitsioonid ei pigistanud veel kellegil hinge kinni. Ja nälg mis tööstuse keskkohdades, suurtes linnades ja vabrikute ümbruses lahti pääses, ei teinud meie rahvale suurelt osalt mingit muret. Talupidajad lõikasid sest otsekohest kasu.

Palgatööliste kihtki oli veel võrdlemisi kadestamise väärilises seisukorras. Maatöölised olid ikka toiduainetega varustatud, kuigi palgad raha pealt toiduainete peale arvates võrdlemisi langesid. Ja vähearvuline linna vaesemate elanikkude kiht leidis võrdlemisi suure maapidajate arvu juures

omalegi sõna täies mõttes “leiva teenistust”, töötades toiduainetes maksetava palga eest. Kuid pidid igal sammul nägema, kudas just maa elanikud enam ja enam seisukorra peremeesteks muutusid.

Alles Saksa okupatsiooni aeg mõjus tuntavalt halvendavalt kõiksuguste palgatööliste elujärje peale. Rõhus veelgi madalamale tööpalgad, hakkas takistama palgamaksmist natuuras. See oleks aga veelgi parandatav olnud, kui sakslaste lahkumise järele hävitav sõda meie maalegi ei oleks ulatanud.

On arusaadav et vaenuliste vägede maal viibimine toidutagavarasid tuntavalt vähendama pidi. Teisest küljest nõuab ka oma sõjaväe üleval pidamine ikka rohkem ja rohkem vilja, mida raske kokku saada.

(5.XI.1919.)

Alles nüüd, käesoleva sõja puhul tõuseb terve Eesti tööliste klassi ees üles sõja hävitus tema täies koleduses. Seda saavad tunda, sellest peavad arusaama kõik – ka see osa töörahvast, kes praegu veel usuvad, et nende seisukord kergem ja parem on, et nemad teistest jõukamad on ja seeläbi sõja tagajärgede: ühtelugu kasvava tööpuuduse ja suureneva vaesuse vastu paremini kaitstud – meie maapidajad!

On aeg neilgi ärgata! Ja märgata, et nemadki ei pääse viletsustest, mida sõda kaasa toonud ja veel toob! Ning aru saada, et neid kõrvaldada saab ainult ühisel võitluses kõigi töötavate kihtide huvidelle toetades!

Aeg leida oma õiget seisukohta ühises töörahva väes!

(1.IV.1919.)

Meie elame niisugusel ühiskondlise arenemise ajajärgul, mil alaväärtuliseks on saanud väga palju, mis enne kohane ja tarviline oli. Meie tunneme, et niiviisi edasi ei saa, et tuleb uut alust otsida, mis suudaks kanda lähemate aegade kultuurilist edenemist. Meie näeme, et põhjani muuta tuleb praegune ilmakord. Sest vaatame ükskõik missugust halbtust, pahet – ikka leiame peituvat selle juuri ja põhjuseid praegu olevas kapitalistlikes korras.

Millest tuleb, et ühes tööstuse kasvamisega töötav rahvas ikka vähem ja vähem oma tööst tulu saab, et mingisuguse saaduse ülemäärane valmistamine isegi selle valmistajat ennast sellest saadusest ilma jätta ähvardab?

Millest tuleb, et iga uue tehnilise leiduse läbi, mis määratud hulka töötavaid käsa vabastab, töötava rahva töö mitte kergendatud ei saa, vaid nad oma elu ülespidamiseks veel enamgi vaeva nägema peavad?

See oleneb ilma korrast – korrast, mis võimaldanud sõja, mille sarnast inimeste ja väärtuste hävituses ei tunne rahvaste ajalugu.

Sõja põhjus on ühtlasi ka sõja tagajärgede põhjus. Ja ei mitte selles ei peitu sõja hirmsus, tema kultuuri ja edu vastane mõju, et võideldakse üksteisega elu kaalule pannes parema tuleviku eest, hävitatakse väärtusi, et luua uusi suuremaid, vaid selles, et võitlema sunnitakse teisi, kel sõja läbi midagi võita ei ole; et sõda peetakse hulkade meeli pettes üksikute juhtimisel, üksikute kasuks.

Lõpp sõjale võib tulla alles siis, kui sõjast osavõtja rahvas sõja sihist ja kasust täiesti teadlikuks saab. Kui kõik, kes võitlevad, teevad seda sundimata iseenese kasu pärast. Siis jäävad võitjaks loomulikult need keda enam; ja

võit on seega kõlbliselt õigustatud, kui enamuse tahtmine, pikemaks ajaks kindlustatud enamuse jõuga.

Sõda on senni igal pool olnud vähemuste juhtida; on hävitanud hulga temast osavõtjaid ja igatipidi vähendanud ellujäänute eluvõimalusi. Ikka rohkem ja rohkem produtseerib ta inimesi, kel mitte midagi enam kaotada ei ole, küll aga võita – kell elugi väärtusetuks saanud. Paljud neist on sellest juba uduselt aru saanud ja meeleheitlikku võitlusse astunud pannes kaalule oma viimast väärtust, elu, et võita kõik, ehk langeda. Tuleb aeg, mil ühine viletsus ühendab määratu enamuse, kes siis võidab ja loob omale paremad elamisvõimalused.

Valel teel on aga, kes püüavad takistada, mis paratamata sünnib, püüavad takistada ainult seepärast, et kardavad kaotada neidki viletsaid väärtusi, mis senni omandanud. Kõige rohkem, mis nad suudavad, on iseenese viletsuse pikendamine.

(8 nov.1919.)

Praeguse sõja põhjuseks tembeldatakse praegu pea aegu kõigi poolt ainult enamlaste saagihimu, enamlaste püüet Venemaa piirisid laiendada, piirirahvaid alla rõhuda, – süüdistatakse sõja algamises aina enamlasi. Kuid kas ei olnud see sõda neilegi peale sunnitud, kas neil jäi muud teed ülegi?

Kui tuletada meele missuguseid vabandusi kõigi sõdivate riikide diplomaadid sõja algusel välja mõtlesid, et oma “isamaad” sõjaalgamise süüst puhtaks pesta, – missuguseid õigustavaid põhjuseid kõik valitsused ette tõivad, et näidata nagu ei oleks nad sääduse ja õiguse järele teisiti teha võinudki, kui sõda alustada, – ei või pahaks panna, et enamlasedki oma teguviisi omalt seisukohalt õigeks peavad.

Vene nõukogude valitsus näitas Bresti rahuläbirääkimiste puhul, et ta sõdida mitte ei taha; ei taha ka Saksamaale anda võidetud maade üle mingit “sääduislikku” õigust. Sakslased aga kasutasid silmapilku, mil Vana-Venemaa sõjaline jõud hävitatud oli ja enamlaste oma alles korraldamata, selleks, et viimaseid sundida rahulepingut niisugusena vastu võtma nagu nemad tahtsid.

Bresti rahu oli vägivalla rahu Venemaa nõukogude valitsuse vastu. Arusaadav, et Vene valitsus seda ainult sunnilt tegi ja pidas.

Bresti rahulepingut ei tunnistanud ka ükski liitriikidest. Miks siis Vene valitsusele süüks arvata, et selle tühjaks tunnistas nii pea kui Saksamaal enam jõudu ei olnud seda pidama sundida? Poleks ta seda teha tahtnud, oleks teda liitriikide poolt selleks ometi sunnitud. Ja Saksamaa uus valitsus ei protesteerinudki suurt selle vastu, tundes, et Venemaal seda teha täieste õigus oli.

Järelikult jäivad Bresti lepingu järele Saksamaale alluvad ja Saksamaa poolt okupeeritud endised Veneriigi osad sääduslise “õiguse” järele jällegi Venemaa külge, selle valitsuse alla.

Kuna aga Vene nõukogude valitsus oli avalikult tunnistanud rahvuste enesemääramise õigust, jäi piirirahvastele õigus selle tunnistamise teostmist nõuda Vene riigi valitsuselt, kes seda lubanud.

Eesti n.n. “ajutine valitsus” aga pööras “tunnistamise” palvega nende riikide valitsuste poole, kellesse see asi alles Venemaa kaudu puutus ja kes mitte kunagi rahvuste enesemääramise õigust polnud tunnistanud, – kellele selle sõna mõistegi tundmata.

See samm näitas selgesti, et tähtsam kui Eesti iseseisvuse saavutamine oli “ajutisele valitsusele” enamlaste, enamluse vastu võitlemine.

Sest kätt ja sõnakuulelikkust pakuti neile riikidele, kes olid lubanud peale Saksamaa äravõitmist ka Venemaa enamlust hävitada, mis ähvardas kardetavaks saada terve ilma kapitalismile, sellest hoolimata, et tegi tuhandeid vigu, kordaminemata katseid.

Ärahävitamisega oli enamlasi juba terve aasta kõige ilma kodanluse poolt ähvardatud. Täiesti arusaadav oli enamlastele, et üheks päale tungimise suuremaks baasiks liitlaste poolt Balti rannamaid saab kasutatud, kuna nad selles mõttes isegi niisugust tühja nurka ei põlanud nagu seda on Arhangelski ja Murmani rannad.

Reaalse ähvardusena seisis Pihkvas ja ümbruses Saksa okupatsiooni ajal asutatud "Põhja armee", mis ka omalt poolt juba pealetungimist punase väe salkade peale algas ennem juba, kui enamlased meie maale tungima olid hakanud. Võib olla, et neid mõnelt poolt sõja alustamisele provotseerimiseks tarvitatigi. Sest Eesti rahvast ei olnud vähematki loota, et see ise enamlaste peale tungima oleks hakanud – tarvis oli enne enamlasi nende kallale narrida.

(12.III.1919.)

Sellest järeldub, et enamlastel, kui nad end mitte ilma vastu panekuta hävitada lasta ei tahtnud, vaevalt muud üle jäi, kui otsekohe lahkuvate Saksa sõjavägede kannul Baltimaile rutata, et Läänemere kaldaid enda kätte saada, sellega liitriikisid takistada siin nende vastu suuremaid operatsioone ettevalmistamast. Seejuures oli neil lootus, et neid kui Saksa okupatsiooni ja Balti parunite valitsuse alt päästjaid rahva poolt hõisates vastu võetakse, mis Lätimaal osalt sündiski.

Sarnase lootuse tõttu ei saadetudki alguses muid vägesid välja kui peaasjalikult Lätlastest ja Eestlastest koosseisvad polgud. Sõjariistadega olid nad hästi varustatud, seepärast suutsidki Pihkva ümbruses asuvalle "Põhja armeele" – vene valgekaartlastele – kohe alguses sarnast hoopi anda, millest need senninigi veel täiesti pole toibunud.

Siis pööras punase armee suurem, tugevam osa – Läti polgud – Riia poole. Eestimaa "ülevõtmine" jäeti vähearvuliste Eesti polkude hooleks. Need leidsid aga teised "ülevõtjad" juba eest – Eesti ajutise valitsuse poolt mobiliseeritud rahvaväe, kes oma olemisolu rahva silmis kõige pealt sellega õigustanud, et maal asuvate Saksa võimude hoole all olevaid varandusi üle võtma hakkas. Saksa okupatsiooni alt päästjate au oli enamlaste eest juba ära võetud.

Teine tegur, mis nende prestiizhi rahva silmis tublisti vähendas, rahvast nende vastu koguni vaenulikult välja astuma sundis, oli Eesti iseseisvuse mõte, mille vastu Eesti omad enamlased alati avalikku vaenulikkust ja halvaks pidamist ülesnäidanud.

(Kartus maa majanduslise kurnamise ees oli peaasjalikult ainult varakamaile kihtidelle omane. Vaesemad, kel midagi kaotada polnud, seda ei jaganud.)

Igatahes oli rahva suur enamus enamlaste maale tungimise vastu ja et mingit muud teed selle vastu võitlemiseks ei paistnud, pidi leppima vastu tahtmist kaela sunnitud sõjaga; olgugi et see alguses kaua aega päris lootuseta meeste ja varanduse hävitamine tundus olema.

[Märkus : Eesti rahva vaateid ja meeleolu nn. "Vabadussõjas" (õigem oleks öelda "Iseseisvusesõda", sest iseseisvust Eesti riigile selles võideti siiski võrdlemisi rohkem kui tema rahvale vabadust) püüab kirjeldada R. Roht

romaanis “Esimene armastus” ilm. 1935 a. Ta teeb seda ühest küljest vaadatuna päris õieti – nimelt rahvusideelisest seisukohast ja ligikaudu samas mõttes, mis mullegi oli omane selgitades enamlaste vastase meeoleolu põhjuseid 12.III.1919. a. Selle illustreerimiseks võin tuua paari mälestust, mis aastate unustama panevast mõjust hoolimata senini meeles säilinud:

I. Esimesil päivil peale oktoobri revolutsiooni Tallinnas. Ajalehed avaldavad Nõukogude valitsuse esimesi dekreete ja määrusi. Muuseas ka Venemaa rahvaste ja rahvuste õiguste kohta, kus tunnustatakse nende õigust autonoomia peale. Selles on nimetatud muude seas Lätit ja Leedut – puudub Eesti. Õhtul Estoonias “Kosjasõidu” ettekandel (vist) Sällik laulis ajakohaseid kupleesid, nende seas “... Leedumaa ja Lätimaa saavad autonoomia; aga vaene Eestimaa, see võib panni lakkuda...”

II. Veebruarikuul 1918 Pärnus. Teenin 2 Eesti polgu 3 pataljoni muusika komandos. Vaba aega on palju – see kulub enamasti poliitilisis vaidluses. Oma polgu seltsimeeste seas esinen enamasti pahempoolsete eseeride lipu all, sihin koostööle enamlastega, kaitsen ja vabandan nende eksivõtteid tublide tegelaste vähesusega, püüan kõiges halvas vastuvõtmatust süüdistada vastutõtajaid ja just neid, kes jonni pärast nendega koostööst eemale hoiavad. Õhtupoolikuti aga käin linnahaiglas seal läbilastud käega põetavat Pärnu täidesaatva komitee liiget Tamm’e Karlat vaatamas. Viin talle uudiseid ajalehtede näol ja kohalikke uudiseid üldisest meeoleolust, muljetest ja muust, mis Pärnus juhtund. Ja vaidleme... Nüüd juba olen mina enamlastele, enamlaste taktikale, nende võitlusviisidele kallale kippuja, sest Karla on paindumata enamlane. Aga rahvuselt oleme mõlemad eestlased. Ja kui ühel päeval saan talle viia “Töölise”, milles ära toodud dekreet Venemaa rahvaste õigustest, milles ka eestlasi nimetatud ja tunnustatud, siis rõõmustame mõlemad: tema, et mulle jälle kord saab tõestada enamlaste põhimõtete õiglust ka rahvusküsimuses ja mina, et nad ometi kord julgevad avalikult tunnustada ka rahvusliku vabaduse tarvidust tulevases, loodavas, uues ühiskonnas.

Kuid peale rahvustunde oli veel üks teine tunne, mis aitas Eesti rahva hulgas enamlaste sissetungi vastast meeoleolu luua. See olene teatavast majanduslisest taibust eestlaste alateadvuses. Eestlased olid õppinud vihkama mõisnikku, aga mitte tema vara. See vara oli eestlaste oma kätetööga ja jalavaevaga kogutud, miks pidi seda hävitama, kui lootust oli seda kõige rahva kasutusse saada. Iga nähe varandusega, tarbeesemetega hooletus ümberkäimises, selle mõttetuse hävitamises tõi eestlases esile halvaks paneva hinnangu. Pikka sõja aastate jooksul oli küllalt nähtud Venelaste “широкая натура” sellel alal; oli nähtud mõisate ülevõtmisi revolutsiooni päivil ja nende hoonete ning inventuuri põletamisi. Sellel alal eestlane omale väljastpooilt abi ei tahtnud – omad mõisad tahtis ta ise jagada. Ja seepärast oli ta umbusklik 1918 a. lõpul vene sõdurite vastu enamlaste sissetungi puhul, segades mõisted enamlusest ja anarhiast, ülevõtmisest ja lõhkumisest. Ta pooldas esimest ja kartis, et sissetungivad Vene enamlased toovad teist. Saatuse irooniana tundub, et ka eesti sõdurid peagi õppisid vaimustusega rüüstama ja purustama – eks sest ole mõndagi kirja pandud mu mälestuste järgmises vihus. Tarvis oleks ainult Rohu taolist kirjanikku, kes ka sellel taustal kirjutaks romaani “vabadussõjast”.

Kodus (Lõol), 15-18 dets. 1940.]

Kas oli see aga tõepoolest ainuke ja kõige kahjutam abinõu enamlaste ärahoidmiseks? Võib olla, tuleb kord aega, mil erapooletult otsustada võib: kas tõesti mõlemil pool kõik tehtud oli, et kavalalt peale sunnitud sõda ära hoida, olemataks teha? Vahest oleks siiski võimalik olnud enamlaste peale tungimist ära hoida mõnesuguste vähemate järelandmistega, kui meie valitsuses enamuses mitte mehed poleks olnud, kes enamlastega mingit muud tegemist teha ei tahtnud, kui neid hoopis ära hävitada, – kes mitte ainult enamluses, vaid ka kõiges tööliste liikumises oma kõige suuremat vaenlast näevad?

(8.XI.1919.)

Nii küsisin ligi kaheksa kuud tagasi ilma et kindlat vastust oleksin suutnud anda. Nii pean veel praegugi küsima. Olen ses asjas veel palju kahtlevamaks läinud.

Siis mõtlesin oma kirjutust peaaesjalikult valimiseelse kihutustöö katsena. Tahtsin rõhutada iseäranis sotsialistide revolutionääride arvamist, et meil mitte ei tuleks aidata Suurt Venemaad jälle uuesti üles ehitada, kuna see meile kallis maksma läheb läbi tehes, kui ka tagajärgede poolest – seega tarvis on enamlastega rahu teha püüda. See aga saaks võimalikuks kui asutav kogu, sellega ka valitsus, saaks võimalikult pahempoolne.

Oma selleaegseid oletusi praegu edasi arutada loen asjatuks. Vahepeal arenenud sündmuste käik pole ühtegi neist muuta suutnud, küll aga kõike kinnitanud.

Inimestele aga, kes vägisi aru saada ei taha, oma arusaamist peale sundida ei saa. Küllap aeg neidki õpetab, olgugi see õpetus valus.

Tõeks jääb vana tark sõna: “iga rahvas on oma valitsust väärt” – s.o. missugune rahvas, niisugune ka valitsus. Lähem tulevik näitab, kui palju Eesti rahvas veel üheteistkümnemal tunnil suudab juure õppida, – kudas ta ära teeb eksaami iseseisvaks, kultuur-rahvaks saamiseks!

[Märkus: Vasknarvas, 5 veebr. 1920 a. Mis Eesti rahvale rohkem aastat kestnud sõda meeste kaotuste poolest maksma on läinud näitab järgmine väljalõige “Sotsialdemokraat’ist” N. 26. 1.II.1920 a. “Eesti rahwawäe kaotused Wabadussõja algusest kuni waherahu tegemiseni, Wabariigi algusest kuni waherahu tegemiseni, on “Sõduri” teatel järgmised: Surma saanud: rahwawäelasi 1834, ohwitserisid 174, kokku 2008. Wangi langenud ja teadmata kadunud: rahwawäelasi 1147, ohwitserisi 49, kokku 1196. Haawata saanud: rahwawäelasi 6229, ohwitserisid 320, kokku 6558. Kaotuste kogusumma: rahwawäelasi 9210, ohwitserisid 552. Kokku 9762.

“Päevaleht” kesknädalal, 24. weebruaril 1932 (Harald Tehveri tellitud ajaleht tema Lõol viibimise ajal): “Mis läks wabadus meile maksma? Soomusrongide ja kalewlaste kaotused kõige suuremad. Eesti wabadussõda arwudes. Eesti sõjawäe kaotused Wabadussõjas: haiged – 44593 – 70,6%, haawatud – 10105 – 17,4%, haig. surnud – 1388 – 2,4%, haavad. surnud – 3385 – 0,7%, langenud – 1677 – 2,8%. Langenud – 1677 (48,5% kogu kaotustest). Haavadesse surnud 385 (11,2%). Haigustesse surnud 1368 (40,3%).

See, mis juhtus kolmteist aastat tagasi, on muutumas ajalooks. Wabadussõda on asutud hindama juba ajalooprisma läbi.

Wärsked, werised haawad on kaswanud kinni. Näha on weel waid jäljed ja hinge jäänud mälestus kangelaslikest wõitluspäewist.

Kord wõideldi ja – wõideti. Kuidas? Sellest on kirjutatud palju ja kirjutatakse rohkem weel tulewikus.

Eesti vabadus on maksma läinud 3450 inimest. Nii palju on vabadussõja kestes langenud ja haigustesse ning haavadesse surnud.

Sellest arvust langeb otsekohe lahingutes langenute arvele 1677 sõdurit ehk 48,5 prots. kogu kaotustest. Haigumajades haavadesse on surnud 385 (11,2%) ja haigustesse 1388 ehk 40,3 protsenti.

Tuleliinil langenute arv ja selle protsent keskmisest väeosa koosseisust kujuneb üksikute väeosade järele järgmiselt:

	Wäeosa keskmine koosseis	Langenute sõjaväelaste (ohvitseride ja sõdurite) arv	%
Soomusrong nr. 1.....	261	44	16,9
Soomusrong nr. 3.....	275	41	14,9
Kalewi malewa.....	649	73	11,25
Soomusrong nr. 2.....	260	27	10,4
Soomusrong nr. 5.....	129	13	10,08
Kuperjanowi partis.	1101	89	8,09
K.-r. soomusr. nr. 4.....	101	8	7,92
Scout-pataljon.....	779	60	7,7
6. jalgwäe polk.....	2472	174	7,04
3. jalgwäe polk.....	2128	142	6,7
9. jalgwäe polk.....	1856	115	6,2
K.-r. soomusr. nr. 3.....	107	6	5,6
8. jalgwäe polk.....	2220	114	5,14
2. jalgwäe polk.....	2258	122	5
K.-r. soomusr. nr. 2.....	123	6	5,6
7. jalgwäe polk.....	1962	94	4,8
Sakala partis.....	631	30	4,75
5. jalgwäe polk.....	1910	78	4,08
4. jalgwäe polk.....	2430	87	3,58
Ingeri polk.....	1364	48	3,32
1. ratsapolk.....	954	29	3,04
K.-r. soomusr. nr. 2.....	108	3	2,78
Soomusrongide diiviisi			
Tagawarapataljon ..	985	25	2,53
Balti pataljon.....	1462	34	2,33
Wäeosade			
sanitarpersonal.....	962	21	2,18
Merewäe dessant.....	152	3	2 –
1. jalgwäe polk.....	2250	44	1,96
Tartu kooliõpil.patalj.....	728	11	1,51
2. ratsawäepolk.....	715	9	1,26

Suurtükiwägi, sõjalaewad ja teised vähemad väeosad on vähem kui 1 prots. oma keskmisest koosseisust kaotanud tuleliinil.

Haawatute üldine arv Eesti sõjaväes vabadussõja jooksul oli 10105, neist surnud haavadesse 385 ehk 0,7 prots. üldiselt tõuseb haigete arv sõja tagajärjel 44593 peale.

Wäeliikide järele kujuneb haawatute protsent wäeliigi keskmisest koosseisust järgmiselt:

Soomusrongid ja -autod.....	25,3	prot. keskmisest	koosseisust
Jalawägi.....	21,4	“	“
Ratsawägi.....	13,4	“	“
Wäeosade sanitarpersonal.....	6,4	“	“
Merewägi.....	2,14	“	“
Suurtükiwägi.....	0,85	“	“

Wäeosade ja asutiste ambulantsides on sõja jooksul abi antud 316498 korda.

Nagu eeltoodud arwudest näha, on kõige suuremaid kaotusi wabadussõjas kannud peamiselt just kõige aktiivsemad löögiwäeosad – soomusrongide diwisjon ühes ta koosseisu kuuluwate jalgwäe (Kalewi malewa j.t. wäeosad) osadega.

Wõitluses landeswehriga on langenud – 186 ja haawata saanud 1041 meest.

Inwaliidiks on haawamiste ja haiguste järelalusel jäänud üle 600 inimese.

Üldiselt on keskmine surewuse protsent haigete juures 3, mis ei ole just kõrge protsent, arwestades maailmasõjaga.]

Pliiatsiga: Kiri N 20

Pärnus, 13 märtsil.

Palvapäewa (12.III) õhtul kella 5^{est} oli Kooli Seltsi saalis S.-R.-ide Pärnu organisatsiooni poolt korraldatud avalik kõnekoosolek.

Enh küll rutuga kokkukutsutud – kuulutus sellest ilmus alles sellesama päewases “Sotsialdemokraati”is” 5 tundi enne koosoleku algust – tuli siiski rahvast üsna rohkesti. Toolid olid täis ja mõnda nähti püstigi seisvat.

Kõneles J. Piiskar (Jaan Piiskar, Eesti Sotsialistide-revolutsionääride Partei juhte – EE 14) praegusest silmapilgust ja Asutava Kogu valimistest:

Asutaval Kogul on meie elus suurem tähtsus, kui suurtes vanades riikides, kus ta ainult kui olewa korra muutja esineb, meil aga kui terve, enne olemata, uue riigi looja, ülesehitaja. Meie ei tohi aga mõelda, et kõik meie tulevik ainult asutavast kogust ära ripub. Meie seisukoht kahe suure ilma – Lääne ja Ida – vahel, paneb meid mujal ilmas võimul püsivatest mõjudest olenevasse seisukorda.

Ilmasõda algas suurelt osalt just uute turgude otsimise, läbiveo teede muretsemise pärast. Ja sarnasena on meie maal ääretu tähtsus nii Õhtu-Euroopale kui Venemaale.

Teiseks sõja põhjuseks oli vahest ka lootus võidurikka sõjaga ära hoida tööliste rahutusi, mis paljudes riikides ikka enam ja enam ähvardava kuju võtsivad ühtelugu kasvava üleliigsest produktsioonist tingitud tööpuuduse tõttu.

Kuid sõda kasvades aastaid kestvaks hävituseks, tuues kaasa tööstuse ja majanduse lagunemist, puudust ja nälga, andis koguni vastupidised tagajärjed. Ilmasõjast kasvas välja ilmarevolutsioon.

Revolutsioon algas neist maist, kus kord kõige tagurilisem, olud kõige võimatamad – kõige enne Venemaal.

Vene revolutsioonil oli alguses puhas poliitiline värv. Temas olid tegevad kõik erakonnad peaaegu kunni äärmiste parempoolseteni – nende

eesmärk: valitsuse kukutamine. Kuid aegamööda läks see ikka käredeks ja kaugemale kunni nüüdseni, mis enamlased vägivallega sotsialistlist revolutsiooni teostada püüavad.

Vene revolutsiooni üle tema praegusel seisangul võib mitmes arvamises olla, võib teda täielikult eitada. Aga et tal palju tööraha seisukohalt väärtuslisi teenuseid, et ta mõnegi uue nõudmise, sihi on üles võtnud üleilmilisele aluselle säädinud, seda ei saa salata.

Üks deviis, mille kõige pealt Vene revolutsioon välja kuulutas, on "rahvaste enesemääramise õigus". Teine: "sõja lõpetamine ilma maade võtmise ja sõjakuluta" – üleilmiline rahu.

Vene revolutsiooni mõjul on kõik sotsialistlikud parteid omi seisukohti revideerima hakanud. Kuna enne sotsialistid eitasid igasugust valitsusest osavõtmist, ootasid, mil kapitalistlik edenemine nii kaugale jõuaks, et seda ühe hoobiga sotsialistlikuks muuta saab, on nad nüüd asunud n.n. "revolutsioonilise sotsialismi" aluselle. See on: nad võtavad osa valitsusest, kus see võimalik, püüavad oma mõjuga luua soodsamaid tingimisi sotsialistlikule ilmakorrale loomiseks, lähendamiseks, ei jää mitte ootama asjade käigu iseenesest arenemist.

Terves ilmas on, kus mitte revolutsioon sääl ometi revolutsiooniline liikumine alanud. Riiklik kord demokratiseerub. Võim läheb, kus sõjariistus jõuga võetult vägivaldselt, kus järkjärgulise järelandmise läbi valitsevate kihtide poolt ikka enam ja enam rahva kätte.

Meile sotsialistidele, on lõpusihiks uus parem, õiglasem ilmakord, kus ei ole enam rõhujaid, ega rõhutavaid, mitte demokraatia. Kuid demokraatia on väärtus, mille eest meie võitleme, sest selle abil võime lähendada lõpusihti. Demokraatia muudab tööliste klassile võitluse tingimised soodsamaks.

[Märkus: Selline arusaamine demokraatiast ja usk demokraatia jõusse purunes mul lõplikult Hispaania kodusõja ajal, mille puhkemine näitas, kui vähe hoolitakse kapitalistlikus leeris demokraatlikult valitud rahvaesinduse tahtest ja selle alusel loodud valitsuse "seaduslikkusest". Kuna valimiste tulemusel valitsus läks sotsialistide kätte ja need ka tõeliselt püüdsid sotsialistid olla ning omi põhimõtteid tegelikkuses rakendada hakkasid, alustati seadusliku valitsuse vastu mässu, mida kogu maailma kapitalistlikud riigid pooldasid ning toetasid.

See näitas, et kapitalism tunnistas demokraatiat ainult nii kaua kui see lubab end tema keti otsas talutada ja piirdub ainult lõja hoidja peale urisemise ja haukumisega, mida teatava piirini sallitakse, et mitte illusiooni demokraatiast hävitada. -aa-

Tartus, 10. novembril 1955. a.]

Poliitiline olukord muutub kiiresti ja see on sundinud ka meie parteisid oma programmide revideerimisele. Ja peale "Maaliidu" on nad kõik tuntavalt pahemale poole nihkunud.

Ka "Maaliit" on oma eeskava revideerinud. On leidnud, et rohkem on lubatud, kui täita tahetakse ja on kaldunud paremale poole. Praegu tunnistas ta "punaseks" rahvaerakonnagi, kellega mineval aastal koos valimistele läksid, "käsib" tema vastu võidelda.

Kuna Rahvaerakond omalt poolt pahemale poole on nihkunud, on vahe seda suuremaks läinud.

See erakondade pahemalle poole nihkumine tuleb ilmsiks kõige rohkem nende maaprogrammi juures. Rahvaerakondki nõuab osa maade tasuta võõrandamist, mõisate tükeldamist.

Ka sotsialdemokraadid on rahva elulisemaile nõuetelle lähemalle tulnud, suurmaapidamise kaitsmise jätnud, ning ei ole nende ja sotsialistide revolutsionäride vahel enam pea mingisugust suuremat põhjusemõttelikkust vahet olemas. Ja kuigi eelolevaks valimiseks ei suudetud niivõrt ühineda, et ühise nimekirjaga välja astuda, siis ei ole ka mingit põhjust üksteisele vastu töötada – ühine töörahva front on ometi olemas.

Nüüd aga peame kõik jõud kokku võtma, et asutavasse kogusse sotsialistlikku enamust saada. Sest mis tuleks välja, kui meil tahetaks mingit “Maaliitlikku” vabariiki luua, kuna mujal Euroopas ikka enam demokraatline kord võidule pääseb.

Eeltingimised valimistele pole aga sugugi rahuldavad.

Järgnes Ajutise Valitsuse “Maaliitliku” tegevuse arvustus: kommissaarid, kommandantuurid, sõjaväljakohtute tegevus väeliini selja taga j.n.e. – terve “Eesti okupatsioon”. Sellest kõigest on kirjutatud juba meie pahempoolsemad lehed, isegi Rahvaerakonna omad ligi arvatud.

Lõpul kutsus üles töötama valimistel meie sotsialistlike parteide – kõige pealt s.-r.-ide – kasuks.

Kõne kestis üle tunni. Oli täiesti asjalik, ilma harilike poleemiliste võteteta – seda pidid pärast kõik vastuvaidlejadki tunnistama.

Järgnevail läbirääkimistel, mille juhatajaks Piiskari ettepanekul sltsm. Podrätshik valiti, astusid vastuvaidlejatena üles Kask Tööerakonna ja Eltermann Rahvaerakonna poolt. Maaliitlasi polnud kuulda ega näha.

Kask süüdistas s.-r.-isid, et nad valitsust kriitilisel silmapilgul pole toetanud ja püüdis näidata, nagu poleks nad mitte alati demokraatiat kaitsnud, viimase väite tõenduseks ette tuues: nad olevat Eesti “töövabariiki” nõudnud.

Mõlemad süüdistused lükati (Piiskari, Podrätshik’u j.t. poolt) ümber, näidates, et kuigi s.-r.-id ministriteks pole hakanud, nad ometi muudest valitsuse tööst alati osa on võtnud. “Töövabariiki” nõudmine aga sugugi demokraatiat vastane pole, sest töölisi on ikkagi määratu enamus mitte töötajate kõrval.

Vahekord ei läinud seejuures kuigi teravaks. Teisiti oli lugu rahvaerakondlase vastuvaidlusega. Eltermann püüdis s.-r.-isid otsekohe lõhkumises riigile kahjulises tegevuses süüdistada, kuigi ta Piiskari kõnes esiletoodud põhjused õigeks tunnistas. Seejuures hakkas ta ülistama sõjalist diktatuuri kui hädaabinõu, mis meie iseolemise päästnud, kuid kaotas sellega põhja jalge alt.

S.-r.-id, kellest iseäranis osavalt polemiseeris Mälg ja kuivade asjalikkude faktidega mõjus Piiskari, näitasid et meid tõepoolest päästnud on demokraatia. Sest kõige suurema häda puhul pööras ajutine valitsus maapäeva – rahva demokraatiliselt valitud esituse poole, kes oma autoriteediga temale abiks pidi olema ja oligi. Diktatuur pandi mõjuvamalt maksma aga alles siis, kui maa vaenlasest juba peaaegu puhas oli.

Süüdistuse peale, et s.-r.-id demagoogiat tarvitavat ja olupoliitikat ajavat kord enamlastega sõbrustades, teine kord mitte, seletati, et just kodanlised erakonnad kõige rohkem demagoogiliste võtetega võitlevad: kui vaja siis suure suuga demokraatiat kaitsevad, aga sealsamas tegelikult

diktatuuri maksma panevad j.n.e. Hra Eltermann'i mõne võitlustuhinas räpastand lause peale toetades tõendas Mälk, et kui Rahvaerakonna juht Tõnisson tema kõnet kuulnud oleks, see oma "karvad peast oleks kiskunud" sarnase olupoliitika meeste pärast omas parteis. Hra Eltermanni vastukõne peale ei kuulnud saalis enam ainustki käteplaksutamist. Ja kui tööerakondlane teda veel suuremeeleliselt kaitsma läks, tõendades: Eltermann olevat kogemata sõnades eksinud ja nüüd olevat tal häbi seda tunnistada – sellepärast kõik need vaielused – ja Eltermann jonnakalt seletas: ta olevat oma täie teadmisega rääkinud, oli üldine naer talle palgaks.

Maaliit aga sai igalt kõnelejalalt müksida.

Pliiaatsiga: Kirjast nr. 10.

Ruhjas, 21.III.1919.

Elame juba nädali päevad Ruhjas. Siia tulles tõendati, et ajutiselt jääme ja varsti jälle Pärnusse tagasi sõidame, aga praegu pole tagasi minekust enam midagi kuulda.

Elu on siingi juba väikselt sisse säetud, kuigi mitte kõige paremini, aga rahul võib olla. Asume Läti papi ja tema suure ninaga salmilaulja vahel. Venekeel on "internatsionaal". Eila õhtul oli meil koguni tantsuõhtugi – peaaesjalikult papitütse korraldusel. Nähti olema Läti nooremaid ja isegi mõni Pärnu 'reili, kes siinses "Ühistöö" laatsaretis pesupesijaiks olevat, nagu rahvas räägib. Et eraisikuil öösine liikumine keelatud, tuli meil kõiki auviisi pärast koju saata – "küüdi korras käia", nagu naersime. Järelikult pidu, nagu pidu ikka.

Shemeritsõ's 12-15.XI-1919
14-15.III. tehtud märkuste
ja samast ajast jäänud
mälestuste põhjal.

Pärnust Ruhja sõidust mäletan skandaalilist vahejuhtumist, mis meie komando sisemise korra paiseid paljastama kippus ja meeskonnas palju paksu verd sünnitas. Õieti sellest juhtumisest saadik on kadunud tarviline lugupidamine kapelmeistri kui komando ülema vastu – kadunud lootus, et meie komando elu õigluse ja korra põhjal areneda võiks.

Mainitud skandaali põhjuseks oligi just kindla, õiglase korra puudumine komandost.

Mäletan: kui jaanuari esimesel poolel komandosse tulin, valitses seal täieline logelemine ja oma pead elamine. Õppust ei olnud peaaegu olemaski. Lõristati pasunat, kui keegi tahtis ja kuidas keegi tahtis, ilma et kokku harjutust oleks tehtud.

Kui aga käsk tuli Mõisakülasse polguülesma juure mängima minna, oli "tuli takkus". Kuna igaüks muretses kudas minna, mis ligi võtta – õppus hilja õhtuni. Midagi komandole ei lausunud: milleks minna, kui kauaks. Igaüks pidi ise mitu korda nuruma ja pärima, kui vähe aimu sai, mis kaasa võtta tarvis, et mitte teel nälga ja külma kannatada.

Mõisakülas ei peetud õnneks kuigi kauat kinni. Mängisime mõne korra puhkusel olevas rootus ja seltsimajas tantsuõhtul. Läksime jälle Pärnu. Ja jälle sai päevade kaupa magatud, ainult väga harva kokkumängu tehtud.

Hakkas lähenema iseseisvuse manifesti väljakuulutamise aastapäev – 24 veebruar. Kuna igal pool kavatsusi tehti, kudas seda päeva tähtsuse

kohaselt pidada, arvata võis, et meilgi mitmel pool ette astuda tuleb, sõitis kapelmeister puhkuselle. Tagasi ilmus reedel – 21^{se}. Ja laupäeval oli harjutus läbi päeva, mis jällegi mehi vihastas, sest suurem hulk olid harjunud laupäeva õhtupoolikul saunas käima. Õhtul aga oli “Endlas” mäng kunni kella 5ⁿⁱ hommikul.

Vanasti tsaari valitsuse ajalgi oli viisiks, et öösiste mängude eel suurt õppust ei tehtud, vähemalt pool päeva puhkust lubati, et mokad puhata saaks. Meie aga pidime kella 9st hommikul kunni järgmise hommiku kella 5ⁿⁱ väikeste vaheaegadega suruma. Siis alles sai lõunani puhkust.

Pühapäeval peale lõunat ja esmaspäeval enne paraadi oli ka veel kokkuharjutus. Niisama märgati ka alles esmaspäeva hommikul käsku anda pillide puhastamiseks.

Kõik see tuletas meele vanasõna koerte söötmisest, kui juba vaja jahile minna.

Et iseseisvuse pühal päeva jooksul mitmel pool mängida tuli, on arusaadav. Et aga peale paraadi uulitsa nurgal tuule ja külma käes “kontserti” andma pidime, pani imestama.

Mis otstarbe sel küll pidi olema? Loorberid me seal tõesti ei teeninud, au oma polgule ei teinud, sest külmetand pillidega läbi puhuva tuule käes läks mäng õige viletsasti. Korda kolm enne kokku mängitud uvertüür “Zampa” pidi peaaegu päris pooleli jääma – ainult suure vaevaga vägistasime lõpuni. Et mõni ohvitser, kes mänguks käsu andis arvamusel võib olla, et orkester igal pool ühteviisi mängida võib, pole ime. Aga kapelmeistril peaks ikka natuke aimdust muusekantide võimisest olema. Miks ta välja ei astunud mõistmata korralduse vastu?

Halba varju meie orkestri peale heitis veel järgmine lugu:

Oli tütarlaste gümnaasiumis pidu õhtu, millele kaitsepataljoni orkester mängima kaubeldud. Tund ehk paar enne pidu algust pakkunud meie majanduse ülem “oma” orkestert maksuta mängima. Saime käsu minna mängima. Kaitsepataljoni mehed saadeti pika ninaga tagasi. Muidugi said nad pahaseks, et neid ninapidi veetud ja hakkasid meid ettetükkimises süüdistama. Jonni pärast ei tulnud nad järgnevail “Ühistöö” pidustustel mitte mängima ehk neid küll paluti ja ilma, et mängust äragi oleks ütelnud läksid selleks ajaks Torisse matuselle.

Sellest siis tuligi, et pühapäeval pidul meie üksi mängisime, ehk küll kuulutuste järele kaks orkestert mängimas pidid olema. Ja laupäeva õhtuselle pidule saadi meiltki ainult pool koori, sest pidule kutsuma tuldi alles viimasel pilgul, kui kaitsepataljoni meeste mitte tulemine teatavaks sai ja meie mehed juba laiali läinud: muist oma korteritesse, muist pidule pidulistena. Jälle tükk isevärki “au” meile ja meie polgule!

Tähtsam juhtumine, mille puhul meie mängu tarvitati, oli Ameerika “saadiku” kapten Krantz’i Pärnu tulek. Enne seda polnud jällegi terve nädal mingit kokkuharjutust. Reedi hommikul üteldi, et olevat Pärnu oodata liitriikide saadikut, kelle hästi vastuvõtmisest suuresti olenevat, kas ja kui palju me väljamaalt toiduaineid ja muud varustust saama hakkame.

Kirjutati meile Inglise ja Prantsuse hümnused, mängiti paar korda kokku, kästi laupäeval kell 9 kõigil komandos olla. Öösel tulnud aga teade, et oodatav tuleb juba kella 9^{ks} era rongiga Pärnu sisse. Seepärast jäid mitmed, kes erakorterites elasid vaksalisse vastuvõtmiseks hiljaks. See iseenesest ei oleks eel suurt viga teinud – mängijaid oli veel küllalt koos. Aga et mängida

tuli Ameerika hümnust ilma kordagi kokkuharjutamata, alles hommikul rutuga pliiatsiga kirjutatud lehtedelt, see oli halb. Nimetatud hümnus tulnud õige kahtlane välja.

Tundsime, et meil selles mingit süüdi ei olnud, aga kapelmeister, kes viletsa mängu pärast majanduse ülemalt võtta saanud, hakkas meile rohkem naha peale käima. Kuid mitte nii väga selles mõttes, et rohkem kokkuharjutusi teinud oleks – hakkas komandos “korda looma”: tegi tõsise, kurja näo ette, kui midagi rääkima läksid; ei tahtnud naljalt lubada, kui kuhugille küsima läksid olgugi, et keelmiseks mingit põhjust polnud. Sai ainult seda kätte, et keegi enam küsima ei läinudki, vaid käis ja tegi ise ära, kui paraja aja arvas olema. (Ega ennegi tast suurt ei hoolitud.) Meile tundusid niisugused võtted ainult tühipalju jonnina – austust ei suutnud äratada.

Palvapäeval (12..III.) tegi kapelmeister korralduse, et edespidi õhtu söök alles kell 6 välja antakse sennise kella 5 asemel. Kuna sel päeval õppust ei olnud ja paljud varemini välja minna tahtsid, oli see õige pahandav uuendus. Mina ei jäänud sööki ootama, läksin Kooli Seltsi saali s.-r.-de poolt kokkukutsutud kõnekoosolekulle. Pärast kuulsin, et seekordne korrapidaja Paul Tammai oma voliga ometi suppi välja jagada oli lasknud, oma tegu sellega põhjendades, et kapelmeistril mingit mõistlikku põhjust polnud seda keelda ja ajamääramine mil komando sööb õieti tema asigi ei ole, vaid komando vanema võimupiirkonda kuulub. Oli köögis olnud avalik sõnavahetus, kus kapelmeister muuseas sõna “mina käsen” kuulda lasknud.

v. Seckendorfi sõnad mehe suus, kes senni vähematki korraldamise oskust, ega tahtmistki polnud avaldanud, kõlasid ainult jonnaka enesest lugupidamise avaldusena; “korra loomine” seal, kus senni võrdlemisi kõige korralikum olnud, ainult vihastas. Ja kui majanduse ülem kapelmeistri kaebtuse põhjal Paul Tammaid 10 päevase vangistusega trahvis ilma isiklikult asja üle kuulamata ja isegi Tammai’d jutulegi ei võtnud, kui see asja selgitama tahtis minna, siis oli tervel komandol tundmus, et ühele meie seast tehakse ülekohtut, tahetakse nagu millegi eest kätte maksta. Näis ka selge olema, mis eest. Oli ju Paul Tammai see, kes viimasel polgu ülema Pärnus viibimise korral selle küsimise peale: kas kõigega rahul oleme, püüdis kaevata ebaloomuliku korra üle komandos – et vähe harjutusi tehakse, selle asemel aga muusekantidid üle päeva staabi ette karauuli aetakse – ja muude aset olnud häbistavate juhtumiste üle, nagu gümnaasiumi pidule teiste ette mängima tükkimine j.m.

Tammai kaebtustest ei tulnud midagi välja, sest et ta nimetatud korral purjus oli olnud nagu polguülem isegi ja selle pärast välja rääkida ei osand oma mõtteid ja komando meeoleolu. Kaebamise katset aga oli nähtavasti meeles peetud...

Kuna teatavaks sai, et pidime polguülema kutsel mõneks päevaks Ruhja mängima sõitma ja Tammai’d Pärnu pogrissi jätta taheti, hakkasime kaasa tundma viimase soovile ühes ligi sõita, et polguülemale oma süüdistuse asja otsustamiseks ette panna. Seda enam, et selgesti välja paistis kapelmeistri ja majanduseülema ühine püüe seda mitte sündida lasta, ja et Tammai üks paremaid mängijaist kooris oli, selle kooris olek mängima sõites täiesti tarvilik.

Arvasime, et kapelmeistril niipalju taktitunnet on, et oma ja komando vahelist tüliküsimust mitte ilma rahva ette kanda ei taha seega, et miilitsa võimused appi kutsuma hakkab. Uskusime, et kui Tammai ühes meiega

rongile tuleb, siis ta ka ühes meiega Ruhja saab sõita. Kuid lapsik jonn ja hirm häbisse jäämise ette, kui vast polguülem Tammai põhjendusi kuulates viimase oma kaitse alla võtaks, oli kapelmeistris tugevam, kui terve mõistus. Kõige tee kuni Mõisakülani oli tüli miilitsa meestega Tammai väljaandmise pärast ja lõppes sellega, et meie vagun Mõisakülasse sissesõitmisel püssimeestest ümber piirati – sealsele kommandandile oli kapelmeister ette telefoneerinud, et kommando mässab!!!

Ei olnud midagi parata. Tammai viidi kommandantuuri kinni, saadeti pärast Pärnu tagasi, kus oma kümme päeva ära istus. Peale selle määrati teda 12^{klasse} rootu, mida nimetati “löögi rooduks”. Põhjus kuuldavasti see, et kapelmeister tema komandosse tulemist oma isikulle kardetavaks pidanud!

Kapelmeister sai küll Ruhjas polguülemalt noomida poisikeseliku ülespidamise pärast, mis avaldus selle juhtumise ilma ette kandmises. Meile aga jäi tundmus, et õigus oli vägivallaga maha murtud, ilma et selles süüdlased karistust kannud oleks. Ja ehk küll P. Tammai pärast mõne nädalist rootus teenimist jälle komandosse võeti, mälestus ülekohtust, mis ühele meie seast tehtud – olgugi vast tema enese tulipeasuse ja ettevaatmattuse pärast – ei ole veelgi täiesti kustunud. Korduvad väiklused kapelmeistri poolt tuletavad jällegi endiseid meele ja takistavad loomuliku meeleolu, tervema vahekorra tekkimist komandos.

-.-.-.-.-

Ruhjas, 4 aprillil.

Homme algavad valimised asutavasse kogusse. Pea saame näha rahva “võltsimata tahtmist”. On juba tükk aega töötatud kõigi erakondade poolt, et seda tahtmist oma kasuks kallutada. Kahjuks ei saanud sel huvitaval ajajärgul Pärnus elada, mitmesugustest kihutuskooosolekuist osa võtta. Siin sõjaväes olid need keelatud. Sellevastu püüti siin mitmesuguste tantsupidudega mõjuda, et sõdurite meeleolu mitte väga pessimistlikseks ei muutuks, et neid võimalikult harva vaevaks küsimus: “Aga mis saab edespidi?”

Ja kes ei püüaks unustada silmapilgukski ümbritsevat, halli lootusetust, kes suudaks ühte lugu kanda, tunda elu mõttetust, tühjust?!

On kergendav tunne teine kord mulgi, kui neil tantsuõhtuil viibin, ehk küll tean, et on ülekohus iseenese vastu jaanalinnu kombel ähvardava hädaohu eest pead liivasse peita – halbtusi saab kaotada ja ära hoida ainult nende vastu võideldes, mitte unustada püüdes.

Meeleolu on kõikuv. Elan nagu kõik teisedki, mängin vahete vahel kaarta, ehk pillan lund, kudas ette tuleb. Raamatuid võtsin ainult mõne ligi ja neistki veel osa lugemata.

Poliitilisi vaidlusi tuleb oma vahel tihti ette. Püüan neis võimalikult külmavereline ja tagasihoidlik olla – lahkuminekul poliitilises vaateis ei tohi isiklise vaenluse põhjuseks saada. Inimese isik on kõrgem kõigist eelarvamistest ja iga üksiku inimese üle tuleb eri mõõdupuud tarvitades otsustada. Olen kindlas arvamises et paremini oma mõtteid selgitada suudan enese üle valitsedes, vastuvaidleja mõtteid tarviliselt austades, neist arusaada püüdes, kui ennast väga tuliselt kaasakiskuda lastes.

Olengi niikaugale jõudnud, et keegi Vändramees, kes mind minevaastase kokkupuutumise järele kui suurt “punast” ja pool-enamlast mäletas, nüüd palju leplikumaks on muutunud kui alguses ja me’ üsna ilma ärituseta omi seisukohte kaitsta suudame. Ja ometi: tema temperamentiline

iseloom ja, võiks ütelda, pime viha kõige vastu, mil pisut “punase” värvi juures, kui ka vastumeelsus, mis tunnen Vändrikkude mõne halvema omaduse (joomise ja purjus uhkeldamise, “mina” tundmuse) vastu, eeldasid aina kõige suuremat sallimattust.

Mäletan silmapailku, mil esimest korda komandosse tulin. Lause, millega ta mind vastu võttis, oli umbes järgmine: “Kas sina ka siin? – Mõtlesin et ammugi seal pool oled!” Püüdsin seda naljana võtta, jätsin ütlemata, mis sama torkavana juba keelele kippus: “Ja mina arvasin, et oled ammu vabatahtlisena liinile läinud, aga näen sindki siinsamas!”. Minu äramineku järele olevat ta tähendanud: “Soo, nüüd tuleb see Tammiste “punane” ka veel siia!”

Tundsin küll alguses tungi samasuguste teravustega tasuda, aga järele mõteldes ja tema iseloomu tähele pannes jõudsin otsuselle, et see oleks suur rumalus olnud.

Nagu olud, milles mina kasvanud ja elanud, tegid minust sotsialismisse uskuja, tegid needsamad temast selle vastase. Ja seejuures on tema nähtavasti samades oludes kasvanud nagu minagi; temagi näib töötanud, orjanud olema peremehe pojana, kes “kõik kord omale saab” ja sellepärast isalegi tööd tegema peab, nagu teeks “omale”...

Kõike kokku võttes tunnen, et tema on mulle palju lähem, kui paljud teised seltsimeestest, kes ilma pikema jututa end sotsialistide toetajaiks kiidavad, tunnen et harilikus elus temaga sõbrakski saada võiksin, mis võimatu on paljudega neist teistest. Pean temast lugu kui tublimast Vändra mehest (meie komandos), kes tegudes kunagi niisugune “sulasemurdja” ei saa olla, missuguseks teda ta sõnade järele püütakse kujutada. Loodan et ta “elukoolis” poliitiliseltki kaugemalle nägivamaks ja sallivamaks teisiti mõtlevate vastu muutub – olin ju minagi omal ajal äge Tõnissonlane. Mul on hea meel, et ta praegugi mitte maaliitu, vaid rahvaerakonda toetab – olgugi nende vahe üsna väike.

Usun, et maaliidu poolt hääletajaid meie komandos üleüldse ei ole. Arvatavasti saab asutavas kogus tööerakonnal otsustav mõju olema. Mitte nii väga oma programmi ja meeste tubliduse pärast, kui selle “kuldse kesktee” pärast, mida ta nii kenasti on osanud valida, mis kedagi tagasihoidlikumat inimest ära ei hirmuta...

Niisama usun, et sotsialdemokraate ja sotsialiste-revolutsionääre ainult nende enam vähem kindlamad poolehoidjad valivad, kes neid ka edespidi veel toetama saavad, kuna kõik kõikuv element, mis silmapilgu lööksõnade järel käib, praeguste olude mõjul kodanliste erakondade sappa rändab. Kuid sotsialistide hääli viib osalt ära kommunistide demonstratiivne nimekiri nr. 11 – loodan aga, et mitte kuigi paljut frondilt, sõjaväelaste omi, rohkem vahest vabrikute tööliste seast.

Homme algavad valimised. Saame näha rahva “võltsimata” tahtmist – saame näha ka kui palju sest tahtmisest küsitakse...

Meil on valijate nimekirjad juba ammugi välja pandud ja loodan et valimised võrdlemisi segamatult lähevad.

Kaitse pataljonist kirjutab aga isand Soonets, et neil selles asjas õieti loiult talitavat: ei olevat veel nimekirju välja pandud, ega teatavat midagi kudas ja kas saab valimistest osa võtta.

On mees ka võrdlemisi pahemalle poole kaldunud. Kuna Pärnus kursusel lektoriks olles veel üsna leplikult maaliidu ninadega läbi käis, näib

nende viimase aja tegevus temalegi liig olema. Vist vajub ka tööerakonda. Muidu on ta niisamasuguses kahtlev-lootvas seisukorras nagu praegu suurem osa meie tundelikumast intelligentsist.

Kirjutab: (Pliiatsiga: Kiri № 20) "... Ilusam ilm paistab kusagilt kaugelt nagu läbi udu iseseisvusega, arenenud isikutega, vereta ehitustega, puhas ja armas... Maksab sinna püüda?..."

Jah. Maksab. – Peab maksma! aga peame teadma, et ainult: "Läbi verise udu meil kumab eemalt tõe ja valguse võit..."

Pliiatsiga: № 29.

Ruhjas, 20 aprillil.

Esimese püha hommik. Ilm pilves, puhub kerge, vinge tuul.

Tume ilm äratav tusaseid mõtteid. Tean: tänane päev on samasugune, nagu neid küllalt ennegi olnud. Samasugune ühetooniline hall ja igav.

Ei ma usu Jumalat, ega tunne tarvidust "kristliku" pühade pühitsemise järele. Koguni vihastada võis kirikukellade helin, mis mind juba enne kella kuut äratas. Elan ju kiriku kõrval papi majas. Ja et öösine jumalateenistus sõjaoludest tingitult ära keelati, siis alati sellega hommikul varakult.

Kuid siiski tunnen praegu rohkem harilisest midagi puuduvat. Midagi nukrustab, rõhub meelt.

On see igatsus kodu järele? Ei vist. Mida võiks seegi mulle pakkuda! Üksikult, sopa ja pori sisse piiratult istuksin sealgi, teadmata mida teha, mis ette võtta.

See niisugune tühjuse, teadmattuse tunne – arusaamine enese tühisusest, hirm tuleviku ette.

Olen seljakili asemel ja mõtlen: on mõttetu nii lamada ja kuulata seltsimehe ühetoonilisi viiuli harjutusi. On mõttetu temalgi harjutada mitmesuguseid sõrme ja poogna võtteid, mida ta ommeti kätte ei saa. Parema mängigu lõbusat polkat, heljuvat valtsi – teda ei narritaks, ei hüütaks "kunstnikuks" nagu nüüd, temast saadaks aru.

Ja seal teises toas istuvad nad praegu küll kaardilauas, löövad "lambapead". Mis mõte sellelgi? Ainult, et pääseda mõttetusest!?

Ilm läheb selgemaks. Näha päikese paistetki.

Kas lähen õige välja unustama olemise mõttetust? Kõnnin mööda uulitsaid, vahetan vastutulijatega pilkusi, vahin akendest sisse, kus tean tüdrukuid istuvat. Või sammun surnuaiale, kus mu tähelepanu võitnud suurem hauaküngas, kus nähtavasti maetud mitmed siin langenuist punakaartlasist. See kaetud üleni roheliste okstega, kunstliste lilledega. Nende vahel mõned punased linnud pealkirjadega, enamasti Läti keeles. Ainult kuu päevast – 19¹⁹/XII 18 – mis vast maetute langemise päev, saan aru. Ja venekeelseist sõnadest: "спи миром!"

Mind liigutab see hoolsus, millega Läti neiud, naised igal pühapäeval ja, võib olla sagedaminigi seda hauda tervitamas käivad: ühel kui ka teisel hõlma all värske kuuse oksake, mis hauale kukkuda lastakse.

Mida nad küll seejuures tunnevad, mõtlevad, räägivad?

Ei mõista mina. Kuid tihti näen, et haua ümber kogunud salgake mõne soldati lähenemisel laiali läheb, näen kudas näod ükskõikseiks, osavõtmatuika muutuvad.

Katsusin seal kord paari neiuga juttu alustada. Vaigiti. Ma ei saanud teadagi, kas nad venekeelt oskasid ehk ei.

Küllap nad olid teistsuguse mõtteviisiga, kui need, kes käivad soldtite tantsuõhtutel, lobisevad igaühega, kes soovib...

Vististi lähen tänagi kord sinna. Ei saa ju nii kui nii enam midagi kirjutada. Sest ühe viiulimängija asemel on juba üle tosina pasunapuhuja tupp kogunud, et oma igavust peletada katsudes mängida alles kirjutatud uut tükki.

Jah tõesti: “vana rezhiimi” all oli parem teenida. Ei siis lubatud kedagi vabal ajal pilli pläristada, siis oli igaüks sunnitud korralikult pühi pidama – s.o. igavust tundma.

Mis küll mõtleb papp perekonnaga selle alalise kärina üle? Ehk mis nad võisid mõtelda Suure Reede õhtul, kui mõned mede poistest tublisti “vintis” olles ligi keskööni marssisid ja polkasid lirstasid?!

Aga: ei ole midagi mõttetumat, kui niisuguse tühja asja üle mõtlemine.

Pliiatsiga: N 29

Ruhjas, 21 aprillil.

Eila käisime korra roodu meestele lugu pilli mängimas. Kuskil oli ka “simman” olnud kortsmooniku saatel – sinna ei viitsinud enam minna.

Lugesin lehest: parunid olla Liibavis Läti ajutise valitsuse kukutanud. Ootasid seda ammugi. Ehk lähevad nüüdki meie meeste silmad lahti nägemiseks, kes meie kõige suuremad vaenlased.

Täna peale lõunat pidu Läti tegelaste poolt siinses seltsimajas. Mängime. Niisama ka homme.

Ruhjas, 22 aprillil.

Sa kallid aeg... seda “Ühistööd” küll! Kudas ta meie vaeste patuste eest isalikult – ei noh: emalikult – mitte... õelikult ikka tahtsin ütelda kohe alguses, aga need va’ kulund sõnad tulid vägisi vahele. No jah: kudas see “Ühistöö” meie eest õelikult hoolitseb!

Iga mehele, iga viimase nadikaelale pühadeks pakk parema saia ja suhupistega, piibu ja tubakaga. Üks ta puhas, kas muidu suitsetad või mitte, aga esimese püha hommikul lase suits tõusta taeva poole.

Kui sest tormutamisesest nägu halliks läheb – eks selleks ole jälle seebitükk ligi lisatud.

Ja missugune kena kaart veel päris trükitud salmikesega, mis teine kord hädasti tarvis läheb tuttavale albumisse kirjutamiseks – Pärnu neiude poolt...

[Kaart: “Wõitluses võrsuvad mehed, tormides kangelased, teenivad pärga ja ehet ridades esimesed. J.Liiv. PALJU ÕNNE, RÕÕMSAID PÜHI! sooviwad PÄRNU NEIUD. 20. IV. 1919.]

Õnnelik maamats, sa võid nüüd rahuga surra – su silmad on näinud, et linna neiudki sust lugu peavad. Enne aga võta veel paber, mis “Ühistöö” sulle saatis ja kirjuta oma kodu küla Leenule: “Sinu surmani!” sest linnaneiu leenuseis ümbrikudes kirju saata ei kõlba.

(Seda nad targu isegi aimanud, et adressi ligi panemata jätnud.)

Mul vaesekesel aga puudub kodu külas Leenu ja surra ka sugugi ei tahaks: ilm n’a kena, töötab minna kevadiseks. Tunnen tungivat tarvidust oma pühade tuju kellegiga jagada. Muu parema puudusel puistan ta välja saadud paberile...

Pliiatsiga: N 29

Ruhjas, 23 aprillil.

Täna on asutava kogu kokkuastumise päev. Kas toob see meile, mis temast loodame? Ehk näeme peagi jälle ühe illusiooni purunemist?

Samm edasi seegi oleks. Purustatud unistuste varemeist tõuseks uue jõuga lootus, et ommeti kord saab kumama "tõe ja valguse võit" – olgugi ainult "läbi verise udu".

Rohkem lootust,

rohkem usku!

Peale pühade, 24^{dal} aprillil kolis ka viimane osa polgu kantseleist, mis senni veel Pärnus püsis, Ruhja. Õhtul kiidelnud polgu ülem Puskar: "So, nüüd on mul polk kõik siin, nüüd paneme Ruhja elama. Küll näete: varsti jooksevad Pärnu niudki igavuse pärast siia meie järele!"

Kuid järgmisel (25.IV.) hommikul hakkasid enamlased peale tungima, tulid öö pimeduses meie vahisalkade vahelt läbi, võtsid kolmanda pataljoni staabi vangi ja siis asusid rootude kallale. Õhtuks olid nad juba Ruhjas, meie aga peatasime Möisakülas. Saime seal jälle terve nädali elada, kunni saadetud abivägede toetusel enamlased uuesti tagasi löödi – seekord veel kaugemalle, kui enne olid.

Seda ajutist Ruhjast ära taganemist on vägisi püütud seletada aina enamlaste kihutustöö mõjuga. Süüdistati lausa äraandmises tervet kümnendat rootu, kelle liini kohalt vaenlane kõige enne läbi pääsis. Tõendati alguses: see olevat terves koosseisus enamlase poole üleläänud j.n.e. Inimesed on ju nii kerged iga äparduse puhul kohe süüdlasi otsima ja leidma ilma tõe olusid läbi kaalumata.

Võis ju ka olla mõni üksik enamlaste poolehoidja, kes neile kätte juhatas, kust hõlpsam läbi liini tulla, aga tervet rootu süüdistada oli igatahes rumalus. Ja sedagi võimaldas just polgu ülemuse korraldamisvõimetus tähtsamais asjus, kuna tühiseis üksvahe juba üleliigagi nõudma hakati.

Tihti räägiti ja loeti ette päevakäske auandmisest j.n.e. aga tõsist sõnakuulmist, käsutäitmist ei suudetud läbi viia – osalt sellepärast, et käsuandjad sagedasti palju vähem sõjaväe korda tundsid, kui käsualused. Pealegi et auandmise nõuetega alles siis julgemini ette astuti, kui oma osa korda ja sõnakuulmist juba olemas oli, auandmise nõudmine enam distsipliini saavutamise mõttes tarvilikki ei olnud.

Kuna iga mees oma riietega, saabastega teenima tulnud ja need juba lagunemas, oli loomulik üleüldine nõudmine saabaste, talimütside j.n.e. järele. Nagu naeruks anti aga pagunid ja mütsi tärne – asju mille järele hädaline tarvidus puudus, mis Vene väes teeninutele otse põlatavaiks saanud.

Tegelikult oli see kõik enamlaste kihutustööle, mida nii kardeti, pinna valmistamine.

Tõsi küll, et lootus asutava kogu kui rahutooja peale, kui ka enamlaste-lätlaste seletused, et nad Eestimaale enam sissetungida ei tahagi, et neil pea asi on võitlus "Landeswehr'i" vastu, paljuid hooletumaks teha võis. Kuid sama palju – kui mitte rohkemgi – kurja tegi ses suhtes kahtlemata ka "tantsupidude epideemia", mis ohvitseeride nõusolemisel ja ergutusel päris liini pealgi laiali

lagunes. Läti tüdrukuid aeti neile pidudelle teinekord päris vägisi. Teada on mees, kes roodu komander olles, külast mitte pidule tulnuid tüdrukuid sellega trahvis, et neid teisel päeval haisema läinud punaste surnuid matma käsutas. Ei olnud siis selleski midagi iseäralikku, et pühade ajal, olles peatse rahu lootuses, käidi liini eelseiski taludes tantsu löömas ühiselt punase sõjaväe sõduritega.

Niisugust asjaolu ära kasutades võisid enamlased kergesti teada saada, kus meie vahipostisid kõige harvemini ja öösel liinist läbi hiilida ilma, et meie poolt keegi meelega äraandlikult neile kaasa oleks aidanud.

Oli kudas oli, aga polgu sisemine kord leiti liiga pehme olevat. Polguülem Puskar tagandati ametist, asemelle jäi kapten Tallo. Hakkas distsipliini kõvendamine, mis õige veriseks välja kujunes. Kuid sellest tagapool.

Ruhjas, 7 mail 1919.

Võiks kirjutada ühteteist ka Mõisaküla elust, kus terve nädali “sõja põgenejana” elutsesime. Võimalust aja viitmiseks oli sääal palju rohkem. Igal hommikul saad värsked lehti. Igal päeval tuleb kaks korda rong sisse – Tallinnast ja Pärnust. – Ikka lähed vastu sõitjaid vaatama, uudiseid kuulama – tihti trehivad kedagi tuttavat.

Pliiatsiga: N 30

Ja eks ta ole ikka Eesti “linn” see Mõisaküla. Neiudegagi saad lobiseda emakeeles, pole vaja murda “puuvenekeel”, nagu Ruhjas.

Sain juba esimesel päeval tuttavaks kahe õe – Lilli ja Manniga. Nimed mõlemil mulle kaunis tuntud ja meeldivad. Ja et neil ka suuvärk päris parajal kohal seisis, viitsin mõnegi tunni nende pool lõugutades, tühja juttu laristades.

Ainuke tähtsam puudus Mõisakülal minu arust oli jõe puudumine – mul suvel kole himu õngitseda.

Neljapäeval (1.V.) saime kuulda, et Ruhja “meie vahvate vägede poolt” jälle tagasi võetud. Reede õhtul aga tegime äkitselt sõitu Ruhja tagasi. Nii äkitselt et ei saanud aega Manni-Lilligi jumalaga jätma minna. Kell 12 öösel olime juba Ruhjas omas vanas korteris. Teistel olid enamasti koika lauad laiali veetud, aga minu omatehtud originaalne traatpõhjaga voodi oli omal kohal – võisin kohe magama heita.

Laupäeval tuli mede poistele himu “dekoratsiooni” muuta – ümber kolida üle uulitsa teise majasse, mis uuem, valgum ja suurem ja milles rohkem tube. Saime viiekesi päris kenakese toa, kuhu igaüks eraldi koika tegi, või tõi, sest enamlaste sissetuleku ja uuesti välja mineku puhul on Ruhjas mõnigi korter tühjaks jäänud, kust mööbelt küllalt leidub, kui aga viitsid ära tuua. Lõunaks oli uus korter korras.

Et lõuna söögiks kalu oli antud, jagasime need ära, et igaüks võiks praadida, kudas kellelgi meeldib.

Olin parajasti oma toa meeste kalu praadimas, kui käsu sain: “Ruttu pill ja noodid ja vaksalisse! Sõidad Kuno asemel Surju”.

Säh sulle kalad!...

Oli nimelt tellitud mängima laupäeva õhtuks Mõisakülasse ja pühapäeva õhtuks Surju punase risti pidudelle. Määratud oli Mõisakülal minema 12 meest ja Surju 7, kuna pooled mehed Ruhja pidid jääma (seega siis muusikakomandos ligikaudu 40 meest!?). Olin alguses viimaste hulka arvatud. Et aga üks

Surju määratuist, kes kommandantuurist küljealuse õlgi läinud nõudma, õigeks ajaks tagasi ei jõudnud, nimetati mind viimasel pilgul, kui rong juba vaksalis ootas, tema asemelle.

Tõmbasin siis kuue selga, lõin mütsi pähe, kahmasin pilli nootidega kaenlasse ja viis minutit hiljem olin juba vaksalis lahtisel vagunil palgivirna otsas, mängisin kaasa ärasõidu marssi.

Mõisaküla pidul mul küll mängida ei oleks tarvitsend, aga igavuse pärast tegin seda siiski. Nimelt: tantsu ajal ei tahtnud Manni-Lilliga lobiseda. Oleks n'a vähest tähelepanekut avaldanud rääkida, aga mitte tantsima paluda.

Palju lõbusam oli Surju pidul. Võib olla seepärast, et säääl ühtegi tuttavat polnud, või seepärast, et säääl kõik aina maa lapsed koos olid, kes enam omasugustena tundusid. Enne ja pärast pidu asusime seltsimehe pool, kelle kodu umbes versta kaugusel pidumajast. Käisime jõel lootsikuga sõudmas, metsas püssiga märki laskmas.

Pidul ettekantavad näitemängud (kaks Luts'u ühevaatuslist) läksid "maa kohtagi" õige viletsalt iseäranis "Pärijad". Kuid rahval nähti siiski põhjust olema naerda – maarahvas on ju veel nii rikkumata maitsega, lepib kõigega. Ja kuigi ma alguses võõrastust tundsin pidusaali – vana viltu vajund koolimaja klassitoa – vastu, pahane olin, et Lutsu näitemängusid nii viletsasti ettekantakse, hakkas tüsedate talu neiude elurõõmus pidutuju peagi ka minu külge. Mis nüüd neiudest rääkida: ega nad nii väga "matsid" ei olnudki, õige paljudel olid juuksed eest sasisitud – räägiti: linnas elanute ja olnute eeskujul.

Mulle meeldis esimesest pilgust üks n'a keskmise kasvuga, aga tüseda, taluhide kondiga tüdruk. Küsisin oma Surju seltsimehelt lähemaid teateid. Esiti puikles tagasi, aga pärast seletas: olevat ühe siinse kooliõpetaja – pidukorraldaja õde.

(Ei nüüd tea, mis selle tagasipuiklemise põhjus oli, aga niipalju panin tähele, et poiss pääle pidu teist ise koju saatma läks, kust alles hommikul kell 9 ajal tagasi jõudis.)

Hiljem, kui seesama tüdruk punase risti märkisid müüma hakkas, lasin eneselle mõnegi marga eest "kaela määrada", et aga rohkem lobisemise aega oleks.

Siis sain veel jutujärjesse ühe koolipreiliga... ütle veel, et võeras kohas pidul ei "vea"!

Et selleks kõigeks mängu vaheaegadel aega jätkus, selle eest tuleb jällegi Surju tüdrukuid tänada. Meie nurgas ei saada ringimängudega ammugi enam nii hästi hakkama – siin lauldi toa täielt puhtasti ja kõlavalt, koguni mitmehäälega. Seepärast ei tundudki nii suurt tarvidust meie vahetpidamata mängu järele.

Pidu lõppes n'a kella ühe ümber. Temast saadud head tuju ei suutnud seegi rikkuda, et seltsimehe talusse õomajale minnes lootsiku üle jõe viidud leidsime ja pidime ringi käima üle paar versta all pool oleva silla.

Sellest käigust jäi mulle kõige tähtsamana meele ühe väikse plika seletus, et ta leerimata olevat ja sellepärast häbenevat poisiga käevangus kõndida...

Hakkas juba koitma, kui talusse jõudsime, kus vana peremees tüdrukuid lasi meile laudile aseme teha ja suure kasuka teki pääle tuua. Magasin kui Aabrami süles kella kaheksani. Siis läksime peremehe teise pojaga, kes Pärnus Kaitsepataljoni muusika kooris teenib, vaksalisse, kust kella 10^{ne} ajal tuleva rongiga 11^{neks} Pärnu sõitsime.

Sain neli tundi Pärnus viibida, omad viimased margad Märtsi kuu palgast kinni taguda – Aprilli kuu palk alles saamata – ja kella kolme ajal sõitsin jälle tagasi, et Surjus pääle istuvate seltsimeestega Ruhja sõita, kuhu videvikus jõudsime.

-.-.-.-.-

Pliiatsiga N 31.

Jõudsin esmaspäeva õhtul (5.V.) videvikus Ruhja, läksin korterisse. Hakatakse rääkima, mis siin vahe pääl sündinud. Kuulen sõnu, mil nii õudne kõla: sõjakohus, surmanuhtlus, peksmine, mahalaskmine... Süda läheb halvaks. Teen ükskõikse näo, pigistan hambad kokku, ei taha kelleltki lähemat pärida – tean: räägivad muidugi. Mäletan: laupäeva õhtul jäid siia mitu rootu, kes olid tõrkunud väljaminemast, nõudes kätte saamata palka, pahandades, et söögi aineid korralikult ei anta, soovides, et paar päeva puhata lastaks. Need nõudmised olid põhjendatud, kuid jonni pärast mittekohasel ajal ette kistud – mitmed olid end äritada lasknud mõne ohvitseri upsakusest, sõjakohtuga ähvardamisest j.n.e. Tõrkumise alustajad ühe Vene roodu mehed olid pahandanud, miks neid narritavat. Ennemalt seletatud, et lähevad ainult Ruhja raudteed kaitsma, et enamlased seda ära ei võtaks ja nüüd saadetavat Riiga ära võtma.

Niisugune umbes oli meeoleolu tõrkuvates rootudes üksikute sõdurite jutu järele.

Nüüd kuulen: nad olevat pühapäeva hommikul ümber piiratud, sõjariistad neil ära võetud, siis igast kümnest mehest üks välja võetud, sellelt “ässitajate” ülesandmist nõutud, vastasel korral ennast mahalaskmisega ähvardades. Need küll suurt kedagi ülesanda pole teadnud, siiski mõned kellest keegi veltveebel tõendada teadnud, et on “suur lõuamees” ja mõni teine, kes soldati viisi reas seista pole osanud, võetud välja ja mõistetud surma. Üks neist katsunud ise nüri noaga kõri maha lõigata – saadetud ära ravitseda. Teiste 9 kohta surmaotsus siin täide saadetud. Jutustatakse veel mõningaid üksikasju, mida kuuldagi poleks tahtnud, veel vähem kirjeldada. Üleüldine tunne jääb: mahalastud on hirmutuseks, mitte karistuseks. Kõle on mõtelda: mis saab siis, kui olud muutuvad, kui hirmutused oma mõju kaotavad, kättemaksu kired vallale pääsevad?...

Kõik see äritas, tegi halva, pahur-turtsaka tuju. Sain kirja inimeselt, kelle kirjad mind alati südamest rõõmustanud. See kord äritas see mind veel enam, andes maad kõiksugustele oletustele, unistustele oleviku tõsidusele vastandiks. Siis sündis see, mille pärast praegu paistetand põlvega toast tuppa lonkan – läksin seltsimehega kisklema...

Mina, kes ma alati olen kõiki kaklejaid alaväärtuslisteks pidanud, – alati olen uhkeldanud, et kellegile põhjust ei anna eneselle kallale tükki, – alati olen uskunud, et suudan oma häkilise südame üle valitseda: nähes kudas kaks harilist kaklejat nalja pärast kokku minnes vihaselt maas pöörlesid, ei osanud muud teha, kui võtta laualt katelok veega ja kumustada maas rübelejate kaela.

Järgnes, mida ettegi aimata oleks võinud, kui vähegi mõtelnud oleks: see, kes parajati pääl pool oli, seega ka rohkem vett sai, nägi minus teisele appi tulejat, soovimata segajat, kargas minu kallale. Kukkusin libedal põrandal rüseledes, põlv sai valusa matsu. Kasvanud vihaga virutasin veel käes oleva katelokiga vastaselle vastu otsaesist.

Siis tegin teise tüki, mille päale end kunagi kohaseks pole pidanud. Nähes, et võin samal mõõdul vastu saada ja tundes, et vastase maha löömiseks, võitlusvõimetuks tegemiseks tahtmine puudub, jooksin... kapelmeistrile kaebama. Palusin, et komandos ühtelugu korduvatele kisklemistele piiri paneks.

Alles nägemine, et mu kaebtus ilma järelkuulamata kuulda võeti, vastaselle karistus määrati, mina aga päris harilikuks "ausaks päälekaebajaks" jäin, tõi mulle aru uuesti pähe. Tuli meele, et mu vastane juba enne kapelmeistri vihaalune oli päris puht-isiklistel põhjustel – tema auku lükkajaks ei tahtnud ma olla. Ja tundes, et kui kaassüüdlane (võib olla ka peasüüdlane) seekordses kisklemises karistusest ilma jäin, hakkas häbi.

Leppisime ära, läksime uuesti kapelmeistri juure asja ühiselt seletama. Tegime selgeks, et mõlemad ühesugused süüdlased ja seejuures ka ühteviisi kannatanud oleme, järjekult ka õigus ühesuguse karistuse päale on. Pääsesime lõpuks ainult noomitusega.

Mu "verevennal" hakkab otsaesise muhk juba kesta ajama. Mina aga ei või veel kiidelda, et paari nädaliga täiesti terveks saan. Olen hobusegi käest põlve otsa lüüa saanud ilma, et pikemat aega oleks põdenud. Seekord aga olin paar päeva päris jalutu ja praegugi komberdan alles üsna viletsalt. Hirvitan vahest iseenese üle, et harjutan "külma verd"...

Pliiatsiga: N 31

Ruhjas, 12 mail 1919.

Täna on siis mu kolmekümnes sünnipäev. (Kui arvata uue kalendri järele – vana järele oleks see homme.) Olen siis jõudnud sellesse easse, kus mees enam elu sihti ei muutvat, kui juba näha olevat, mis temast saab. Nii vähemalt tõendab Gustav Frenzen romaanis "Kolm ustavat kaaslast", mis lugesin aastat 15 tagasi. Siis pidasin seda liialduseks, arvasin, et mul 25 aastaselt juba ammu kindel põhi jalgade all, mehemeel peas on. Aga võta näpust. Ei või praegugi veel ütelda, mis minust õige saab. Ei või praegugi kiidelda, et poisikese lollustest vaba oleksin. Ei või...

Ja see sündis 15 mai õhtust 16 mai hommikuni.

Üks käsk läks välja kapelmeistrilt: "Tulge minu juure kõik, kes te' olete tühja kukruga, kes olete maha mänginud omad viimased margad, lendu lasknud kõik oma "ööpikud", ja käite ümber üksteiselt kerjates paberossi otse, plotski lõpikuid – tulge, ma tahan teile aprilli kuu palga välja maksta!"

Karjudes ja karates, ja kuradi nime valjusti kiites läksid nemad kantseleisse, võtsid vastu oma palga – puhas Eesti Vabariigi värskes "pätsides", "kukkedes" ja "ööpikutes" – ja tulid tagasi, istusid oma laudade ümber, et mängida mängu, mis venelastest nimetatud "очко".

Sest aeg oli igav ja maganud olid nad nädalate viisi kella üheksast üheksani.

Nüüd tahtsid nad valvata koiduni ja vaadata, kudas nende värsked värvilised paberid käivad ühe eest teise ette, ühe taskust teise tasku, ja pärast magada magusasti kunni päike ju kõrgel.

Aga kurat tahtis, et teda veel rohkem pidi meele tuletatama, veel enam kiidetama. Ja kurat oli kavalam.

See sündis, et kui nemad olid kõik juba uinunud ja puhkasid omast vaevast ning väsimusest, siis läks uus käsk välja polguülemalt eneselt:

“Ma tahan, et kõik kandilööjad ja pillipuhujad oleks vaksalis kell neli, et nad säälsid mängiks “marseljeesi”, sest siis sõidab sisse ‘rantsuse vabariigi saadik, kes tulnud korraldama meie tootlusoludes oma nälgutatud muskulatuuri!”

Ja tõusid üles magamast kõik pasunapuhujad, kes ei olnud põlvist vigased.

Ja nemad õerusid uniseid silmi, tõmbasid püksa pahempidi jalga ning laulsid kurdille kiituslaulusid:

“Suur oled sina, oo kurat, ja suur sinu suguselts! Sa lööd maha keisrite kroonid, alt ära nende troonid, sest nemad on end juba täis söönud! Sa lased liikuda kõhnakondiga mehi maalt maale, vabariigist vabariiki, et nemad saaks lahendada oma tootlusküsimust, võiks saada söönuiks demokraatlisel alusel!”

Kuradi nimi huultel, mõte kuradist südames lahkusid nemad toast. Mina aga jäin uuesti magama ja ... nägin und:

Olin nagu kodus ja läksin kuhugile kaerakoormaga. (Vist viima tootluskomiteele.) Vankri ees oli vana ruun, keda juba talvel “põhja armee” varustamiseks rekvireeriti. Jõudsin välja suurele teele. Säälsid, korraga pöörab ruun enese ümber nagu poleks aiste vahel olnudki, ja – minu poole kurjalt puristades – hakkab koormalt kaeru jürama ... see samane ruun, kes senni vaevast kaeru maitsta saanud...

Aug. Ed. Vingerpuu.

Lõpusõna.

Mai teisel poolel ja Juuni algul Ruhjas viibides hakkas juba lootus tärgama sõja peatse lõppemise ja vanemate aastate koju laskmise pääle. Olid ju enamlased igal pool meie rajast eemale tõrjutud ja taganesid Lätimaalgi ühtelugu. Et nad uuesti kõvemate jõududega pääle tungima hakkaks, väga ei kardetud.

Meie polk jäi enamlaste Lätimaalt välja taganemisel ilma liinita. Arvati, et jäämegi ainult piiri valvele.

Elu Ruhjas oli üsna mõnus. Ilmad olid kevadised soojad. Puud, põõsad lehtisid; aas haljas, õites. Jõe ääres õngitsemine ja suplemine olid igapäevased lõbud. Ümbruse tüdrukapsed olid Ruhjas leeris – oli kellega jalutamas ja jõel paadiga sõudmas võis käia. Teine “tagumine jalg” oli küll veel pisut haige, aga kes sest võis hoolida.

Suviste pühad olid oodata. Pidi mitmel pool pidusid olema, kuhu meidki mängima oli palutud.

Siis aga tuli “Landeswehri” pääletungimine. Polk läks veel enne pühi Võnnu alla. Meiegi kolisime pühiks Volmari jättes Ruhja jäädavalt jumalaga, ehk küll esialgul peagi tagasi tulla lootsime.

Mälestused “Landeswehri” vastaste võitluste ajast olen kogunud teisse vihku.

-.-.-.-.-

Kodus, puhkusel viibides, 3 jaan. 1920. a.

-.-.-.-.-

Kild Eesti rahva vabadusvõitluste ajalugu

II vihk

Päevaraamatulised märkused sõjast Balti “Landeswehr”iga

Juuni – juuli 1919.

Vabanduseks.

Eelmine päälkiri ja järgnev sisu ei taha küll naljalt kokku sündida, kuid nii oli see ka sõjaga, millest need mälestused jäänud: ta ei sündinud tihti kokku päälkirjaga, mille all teda peeti.

Rodenpoisis, 12 juulil 1919.

-aa-

[“Wõitlus” № 14 11 juunil 1919.a.:

Kas nüüd wõi ei ialgi!

Uus sõda on jälle lahti puhkenud. Sel ajal, kui meie sõdurid oleks võinud warsti puhkama minna, on korraga uus waenlane silmapiirile ilmunud – Saksa maakaitsewägi – kellega esimesed kokkupuutumised juba olnud. Sel ajal, kui Saksamaal rewolutsioon lahti puhkes, kui üks rügement teise järele uuele walitsusele truudust wandus, kui pärastistes käärimistes üks wäeosa teist häwitas, kogus piiri ääre igasugu wana korra poolehoidjaid, von der Goltzidega eesotsas, kes oma ümber salku löid selles lootuses, et nad kord rewolutsiooni wõituledele wõiwad kallale tungida.

Nüüd on see tund neil käes. Kõige parema tahtmise juures ei saa aga alla suruda mõtet, et praegune Saksa walitsus, Noskede ja Scheidemannidega ning teiste hurraa-patrioodiliste sotsialistidega eesotsas, tasakesi abi annab neile isamaalistele wägedele, wõi wäemalt lahke pilguga pealt waatab, kui kuskil wäeosa tekib, kellel tugewa Saksamaa ülesehitus sihiks.

Ei wõinud seda mõtet alla suruda, igapäew lugedes Saksa kodanlistes lehtedes waimustawaid üleskutseid “idakaitset” suurendada, wäeosadesse astuda, kes pidid isamaad piiri peal, ja just i d a p i i r i l kaitsma. Ei mingit takistust ega tõket neile üleskutseile. Kui ei eksi, nägin neid kuulutusi isegi Saksa enamussotsialistide häälekadjas “Vorwärts”.

Missugune pidi see idapiir olema, mille wastu wägesid koondati? Ühelt poolt muidugi pealetungiw ja igapidi piire laiendaw Poolamaa, teiselt poolt aga ei miski muu kui Baltimaa. Wiimane mitte sellepärast, et ta Saksamaa kulul oma piire katsuks rajada. Ei! Waid sellepärast, et siin kawatsetakse parunite maade kallale minna. Siin on Saksa sõjawäel p o l i i t i l i n e ü l e s a n n e. Ja see ülesanne ei lähe lahku Wene piiriääraste walgete wägede ülesandest: kõigest jõust wana “head” korda uuesti maksma panna, wahest ehk mõnele kroonikandjale teed walmistada. Siit see lahkus, wiisakus ja sõbralikkus Wene walgekaartlaste ja paruniwägede wahel. Siit need praegused igatsused kuidagi oma wahel kokku saada ja ühte liituda. Ühte liituda tugewaks walgekaardi wäeks, kes suudaks hinge kinni pigistada ühelt poolt enamlusele, teiselt poolt sellele “enamlusele”, kes siin Eestis Asutawa Kogu näol eesõigusi tahab hakata kärpima ning mõisaid maatameestele jagada. Et siis tuleks tagasi aeg, kus parun wõiks julgesti oma moonakatele sõnakuulmatuse ja mässu pärast sadasid selga laduda ning ninakamaid kuskil kraawi ääres maha lasta.

Tuletage meele seda weritööd, mis needsamad sõjasalgad, kes praegu lõuna poolt põhja poole rühiwad, Riias ja liitlaste keskel tegid! Kas jääb nende weritöö kuidagi vähemaks selle tuhande ees, mis enamlased ka sealsamas maha tapsid? Kas tahetakse meil uuesti jagatawate mõisate piiritulbad maast wälja kiskuda, kas tahetakse need arad paragrahwid, mis

maaseaduse läbiwiimiseks kawatsetud, ära põletada ning tuhk kümne tuule poole laiali kanda?

Sest selleks ja ainult selleks loobub maakaitsevägi taganewaile enamlastele järele minemast ning pöörab oma sammud põhja poole, meie poole.

Nagu 700 aasta eest, tungiwad Saksa wäesalgad nüüd ses lootuses meie maasse, et siin omale meie rahwa kulul kuldist paradiisi luua.

Ja kui meie rahwawägi küllalt wõimas on olnud iseseiswust kaitsma enamlaste pealetungimiste wastu, siis sadakorda wahwamalt peab ka sõdima ja saab ta wõitlema sakslaste wastu. Sest nüüd ei wõi soldatil enam kahtlust olla, kelle wastu ta sõdib: see on Balti parun, see on sakslane, keda Balti parun oma maalahmakate kaitseks on werbinud.

Juba ulatawad kõrwu meie meeste kangelasteod sel frondil. Iga mees, kes muult frondilt ära tuleb, tänab Jumalat, kui ta Wõnnu alla satub. Sest ta teab nüüd, kes ta wastane on ja mis see wastane tahab Iga maatamees teab, kui ta sel uuel frondil sõdib, et see on ta elu ja ta püüete wihasem waenlane, kes ta poole lõhkewate kuulidega laseb. Seal on puhas k l a s s i w õ i t l u s sõja näol. Häda neile, kes kaotawad!

Aga nüüd tahaksin näha seda "rahwa" kasude kaitsjat, kes neile parunitele, kes meie sõduritele lõhkewad kuulid wastu nägu saadawad, neile, kes senniajani rahwast on piinanud, witsahirmu jaganud, rahwast weriselt karistanud, tahaksin näha seda meest, kes neile mõisaherradele nüüd maa eest t a s u tahaks maksta.

Tõesti kristlik moraal, tõesti äärmine aumehelikkus, tõesti halatsemiswääriline lõmitamine: saad 700 aasta jooksul piinata ja waewata, saad weriseid worpisiid selga, oled o m a esiwanematelt ärariisunud maad higiga niisutanud ja wäetanud, saad nüüdki weel tuliseid kõrwakiile, sülitatakse just nüüd lõhkewate kuulidega wastu nägu, ja sa lähed alandlikuna, paragrahw ühes, raha teises käes, ning palud mõisnikku, et andku ta ometi sandiraha eestki maalapikest.

Ja tahaksin teada, kas see maaproletaarlane, kes end parunite pealetungimiste wastu kaitseb, kas tema ka nii mõtleb: et kui kuul mind kuidagi säästab, lähen koju, orjan weel aastat kümme, siis saan niipalju raha, et saan mõisnikule tasu maksta ja temalt maalapikese harimiseks saada?

Ei, nii ei mõtle ükski maatöeline.

Tahaksin teada, kas nüüd, pärast seda werist katsumist, meie rahwaerakondlased ja tööerakondlased ikka weel jääwad oma aumehelikkuse juure mõisnikule tasu maksmises. Ja kas nad sellest talust ka siis weel unistawad kui need sissetungijad wäed neid wõlla hakkaksid tõmbama. Kui nad sellest pääsewad, siis tänu meie kangele sõjawäele. Aga ärgu unustatagu siis seda arwamist, mis ühel sõduril Balti parunist on, kui ta temalt tuld wastu nägu saab!

Weel ühe asja peale tahaksin tähelepanemist juhtida. Meil on sõda Saksa maakaitsewäega, mille hulgas meie parunid oma sõpradega teeniwad. Ärgu unustatagu silmapilgukski, et meil frondi selja taga iga Balti parun sedasama mõtleb, mis ta kaaslane meie ees frondil. Kui sõjas Wene enamlastega tagaselja sõjawäljakohtud üliagaralt töötasid, siis teadku, et meil nüüd on tegemist sadakorda kardetawama waenlasega ja et liig heatahtlik ning aumehelik ümberkäimine meie aastasadade orjastajatega meile enestele wõib augu kaewata.

Igaüks teab, kuidas Baltimaa olude üle väljamaal informeeritakse, ja kes need informeerijad on. Igaüks teab, kuidas Asutawa Kogu kokkuastumisel Balti sakslaste poolt teatawaks sihiks ettevalmistatud oldi. Igaüks teab, et Asutawas Kogus sakslased iseseiswuse aktile alla ei kirjutanud ning sellega seda ei tunnistanud. Igaüks mäletab veel okkupatsiooni aja parunite ning eestlaste-sabarakkude tegewust.

Ärgu innustatagu seda! Peetagu seda silmas! Ärgu otsitagu paragrahwi!

Senni kui paragrahwi otsitakse wõi seda treitakse, wõib kuulide ülekaal teisiti otsustada!

Ceterum censeo, Carthaginem delendam esse! (Arwan muide, et Kartaago tuleb häwitada!)

Ärgu unustatagu seda roomlase sõna!

Nüüd, wõi ei ialgi!

S.

-.-.-.-.-

“Wõitlus” № 16. 1919 a.:

Tallinnas, 13. juunil 1919.

Lõuna wäerinnal on liitlaste algatusel läbirääkimised käimas Balti “maakaitsewäe” ja Eesti wägede ülemjuhatuses wahel. Kaks sõdiwat poolt on kokku tulnud, et kuidagi wiisi oma wahel lepitust sobitada. Kellele ei torkaks silma see tõsiasi oma iseärsuse poolest!

Nõukogude wägedega, kes nüüd kaugele Eesti wabariigi piiride taha on taganenud, ei peeta tarwilikuks mingisuguseid läbirääkimisi. Rahust Wenemaaga ei tohi kõneldagi – juba selle sõna suhuwõtmine ähwardab karistust tuua 129. paragrahwi järele. Kuid Balti parunite wäega hakatakse kohe paaripäewase wõitluse järele rahu sõlmima. Ometi kirjutasi ajalehed pikalt ja laialt, et Landeswehr Eesti wägedele peale hakkas tungima, et ta laskis kihwtiste pommide ja lõhkewate kuulidega. Ometi teatas ka meie ametlik agentuur “Estur” eila veel, et Riias Saksa “päästjate” walitsuse all hirmus terror ja kirjeldamata näljahäda walitseb.

Tõesti, karjuw wastolu kahe mainitu tõsiasja wahel. Enamluse kukutamiseks sõditakse edasi – sellest hoolimata, et tagurluse wõiduleaitamine Wenemaal Eesti iseseiswusele hauakaewamist tähendab. Balti parunitega – meie elupõliste waenlastega sepitsetakse rahu, sellest hoolimata, et rahu nendega meile hädaohtlikuks wõib muutuda. ehk kuigi neid “liitlaste abil” peaks suudetama ohjes hoida, siis takistab see iseenesest juba nende wõimu lõpulist likwideerimist meie maal. Rahu nendega wõib olla ainult kokkuleppe-rahu – nende eesõiguste alalhoidmise alusel.

Seda ei tohi aga milgi tingimisel lubada. Eesti töörahwas peab lõpuliselt lahti saama oma põlisest waenlasest. Küsimus on lihtne: kas langewad parunid, wõi langeb Eesti töörahwas Töörahwa pärast on aga tulewik ja ta ei lase end enam orjastada.

Estur

-.-.-.-.-

„Võitlus” № 16 1919 a.

Balti paruni näoilme.

Wiimaste sündmuste puhul lääne wäerinnal, kus Saksa maakaitsewägi äkki peale tungima hakanud, on uuesti awalikkuse ette kerkinud tõsine asjaolu: meie parunid ei jäta kunagi enda ammuaegset soowi – rahwast

orjastada ja oma võimu maa üle maksma panna. See waade leiab isegi toetust demokraatlise Saksa wabariigi poolt, ja weel pole ühtegi sammu selleks astutud, et pealetungiwat Landeswehri tagasi hoida.

Just see äraiganenud tagurlus ja põhiline orjastamise-püüd, ühtlasi võimatu uhkus seisuse üle annabki iseloomu Balti paruni näoilmele. See pole kunagi sõbralik olnud naabrirahwa, eestlaste wastu, kes on ometi maa peremehed, ja waewalt võib leida ühtki kadaklist paruni-sabarakku, kes pole truuks jäänud herrastele, sarnastele isandatele, nagu me neid küllalt näeme kelkimas uulitsail.

Kui minewa aasta weebruarikuul Eestimaa “wõidurikaste wägede” poolt okkupeeriti, siis olid parunid ja – mis tähelepanemisväärt – kõik kalduwad ollused arwamises, et nüüd Eestimaa lõpulikult “wägewa Saksamaa” külge liidetakse ning et ta selle tõttu kindlasti õitsele lööb ja edaspidi “pärliks on Preisi kuninga kroonis”. Siis oli Balti paruni näoilme muutunud samasuguseks kui sel ajalgi, kui weel piits orja turjal tantsis ning talupoeg paremast põlwest unistadagi ei tohtinud. Wõis ju siis küllalt näha, missugune wastik kõrkus igas parunis peitus, rääkimata juba wihast rahwa wastu.

Aga rewolutsioon, mis Saksamaal nowembrikuus lahti puhkes, oli ootamatu hoop kogu Saksa walitsewale klassile, bürokraatiale, oli süteks, mis Balti parunilgi jalad tuliseks tegid. Küll katsuti igamoodi wallalipääsenud tuld sumbutada, tehti Wilhelmi kasuks rohkesti tööd, aga see jäi tagajärjetuks. Rewolutsiooni laine oli woolamas üle terve Euroopa.

Neil põhjusil olidki sunnitud endised wägewad militaristlised wäed Eestimaalt lahkuma. Muidugi olid jällegi parunid need, kes nutsid päästjate lahkumise pärast ja kes naersid kogu Eesti asja. Siia jäi aga küllalt sakslasi, kes wabatahtlisena teenistusest wabaks said ja Eestimaale elama asusid. Pikapeale oli parunitel võimalik enda wäeosagi organiseerida, aga teadagi oli see mustasajaline, nagu Balti tagurlus kunagi.

Kuriteod, mis okkupatsiooni ajal sakslased ja ühes ka parunid Eesti wabariigi wastu sepiitsesid, olid suured. Nende wastu taheti abinõusid tarwitusele wõtta, taheti karistada parunid kui riiklisi kurjategijaid, aga ei leitud paragrahwi. Ja see paragrahwi otsimine oli parunitele võimaldanud rohkem endi näoilmet warjata, sellejuures urgitseda Eesti wabariigi alusmüüre.

See oli iseenesestki kuritegu walitsuse poolt, et ei wõetud aegsasti wastutusele okkupatsiooniaegseid tegelasi, waid et neid wabalt ringi hulkuda lasti, isegi silmi tehti meie walitsewate ringkondade poolt. Küll kuuldus hoiatusi mitmelt poolt, peaasjalikult parempoolsetest erakondadesst, et kui parunite kaitsmine ikka edasi kestab ja nende sõbralikkust ikka ustakse, siis muutub asi hädaohtlikuks. Kuid sellest ei hoolitud. Awalikult näisid sakslased õige wastutulelikud “Eesti asja” wastu olewat, aga tagaselja räägiti pilkawalt walituse kohta ning loodeti sellest warsti üle saada.

Nüüd on needsamad parunid, kes pole jätnud omi püüdeid, endi näoilmet weidi ajakohasemalt muutnud. Nende soow oleks jällegi peremeest mängida, igasugust “demokraatlikkust” maha suruda ja rahwale, nimelt töörahwale, jalga kaela peale panna. Siis poleks tarwis parunitel ja pappidel, kõiksugu neilsinatsil orjameelsetel isandakestel oma näoilmet muuta.

Praegu on läbirääkimised käimas, liitriikide algatusel. Saksa maakaitsewäe juhatusel ja koha peal on “kahjulikku ollust” silmas pidama hakatud. Võib olla, et kord läheb läbirääkimiste kaudu mingisugusele

otsusele jõuda, aga meile ei ole sest kasu, sest paruni tugew turi juba nii pea ei paendu! Niisama on lugu nende abinõudega, mis sakslaste wastu ette võetud. Silmas peetakse ja võetakse wastutusele iga sakslane, kes kuidagi kahjulik riigile. Kuid missugune parun pole mitte kahjulik? Kas võime öelda et ainult osa neist "kahtlased" on, kuna muu osa rahulikult tagaselja hambusse kihistada võib?

Iga parun on tingimata kahjulik selles mõttes, sest kunagi ei näita ta enda õiget näoilmet. Kui aga ollakse weelgi selles arwamises, nagu see meil tawaliselt kunni nüüdseni moeks, et parunite mõju niisama, waikselt kahjutaks võidakse teha, siis lubatagu selle juures kahelda.

Tund on tulnud!

Aeg on Eesti pehme süda heita rappa,
olgu ta kui teras, ränikivist!

Armuta kõik tuleb maha lüüa, tappa,
kes on parunite palgaliste rivist!

Jatkub kõieks takku, võllasambaks puid,

et võiks ülespuua tuhatpääne Patkul!

Jatkub Eestis käsivarsi truid,

käänjaid kahekorra kaela mustal katkul!

21.VI.1919. August Alle.

(Sotsialdemokraat nr. 130.)

-.-.-.-.-

Seletuseks.

Siin järgnevad märkused on mitmesugusel ajal, mitmesuguses meeleolus paberille visatud ja ei mitte selles järjekorras nagu siin. Kuupäev üksikute tükikeste ees tähendab nende kirjutamise aega, kuna nad nüüd sisuliselt enam vähem sündmuste järjekorras ümber kirjutatud on.

Rodenpois, 11. juulil 1919.

-aa-

-.-.-.-.-

Pliiatsiga: Kirjast N 42.

Volmaris, 16 juunil 1919.

Pühade eelsel nädalal algasid jutud sakslaste plaanidest ja meie Riia poole marsimise vajadusest. Juba oli kuulda esimestest võitlustest, mis mõnel meie roodul "Landeswehr'iga" olnud. Ja reedel sõitis operatiiv staab Ruhjast ära Volmarisse.

Meie jäime maha, kui ka suurem osa staabist, majandusjaoskond j.n.e. Kuuldavasti pidime alles pääle pühi järele minema. Pühiks oli mitmele poole pidudele mängima tellitud: Möisakülas, Paluojaal, Loodis ja Ruhjas.

Laupäeva õhtul tuli käsk: kohe Volmarisse sõita ilma suurema kraamita pühiks mängima!

Saime 12 küüthobust ja $\frac{1}{2}$ 11 õhtul hakkasime liikuma.

Oli nii kena, soe pühade laupäeva öö – kaskede toomise öö kodus... Ka minu küüdimehel – noorel Läti neiul (22 aastane, nagu passilt loen, mida salaja tema taskust välja tõmban) on vist mõtted mujal, kodus. On ju temagi

pühad mokas. Ei saa ta veel Volmarist tagasi sõiteski vabaks – on kolmeks päevaks Ruhja kommandandi käsutada määratud. Kodukülas aga olvat pühade ajal pidusid, olevat noori mehi kodus, kes punaste väest ära jooksnud, nagu talt hiljem kuulen.

¹/₂3 peatame poolpõlenud alevis – küüdimehed söödavad hobuseid. Sää! jõuab ka Ruhjast sõitev polgu veoauto järele. Tosinavõrra mehi ronib selle päälle lootuses rutem Volmari jõuda, rutem puhkusele saada.

Mina senna kippuma ei hakanud, olgugi et häämeelega magada oleksin tahtnud ja hobustel enne 7^t, 8^t pärale jõudmist lootagi polnud. (Ruhja ja Volmari vahet olevat 46 versta.)

Kella 4^{ast} hakkasime edasi liikuma. Ilm oli ilus, päike hakkas selga soojendama. Murdsime tee äärseist aedadest sirelid, metsast kaska, ehtisime hobusid, vankrid ja iseendid. Sõitsime Volmarisse kui “saksad” kunagi.

Kuuleme: autol sõitnud mehed pole ka puhata veel midagi saanud. Nii kui tulnud, aetud kohe staapi mängima, kus juba kõvasti “vintis” oldud. Sää! saanud neile polguüema abi kapten Jürmanni poolt õige “armulik” ümberkäimine osaks, missugust ma paljut muistsest tsaariaegsest teenistusestki ei mäleta. Ja ma pole mitte vähe teeninud, pole mitte vähe purjus ohvitseera näinud, neile mänginud...

Volmaris, 22. VI.1919.

See mul vana tuttav asi, et ohvitseerid, kui pead purju joodud, tulevad muusekantide juure oma tarkust ja vägevust näitama. Küsivad lugusid, mis kuskil kuulnud, mille nimi kudagi meele jäänud, lasevad mängida tihti takti löömaga tükkides, kiidavad iseendid ja tahavad et neid kiidetaks. Niruvad ja näägutavad, sest võimata on kõiki nende tahtmisi täita. Heldemad annavad sää! juures ohtrasti jootraha ja muusekandid on sellega enamasti rahuldatud – ootavadki sarnaseid pummeldamise mängusid, sest siis on hää teenistus. Kuid mina pole suutnud harineda sarnaste juhtumistega, sarnase ümberkäimisega. Mul on raske kannatada teenimata teotust, halvaks pidamist. Mind äritab tundmine, et olen nende ülbete lakekoorte meelevallas, et ma neile midagi ei tähenda – nende arvates õnnelik pean olema, sarnaste isandate teotamise ja hirvitamise eest maksu saades.

Ei tunnud see kordki kadedust, et varem Volmari jõudnud seltsimehed paaritunnilise mänguga ligi 30 marka mehe päälle teeninud. Kuid hää meelega oleksin oma silmaga näha, oma kõvaga kuulda tahtnud, mida nüüd seltsimeeste jutu järele kirjeldada püüan.

Nagu ju ütlesin, oli ka meie polgule ülesandeks tehtud Saksa “Landeswehr’i” tagasi hoida. Esimestel kokku pörkamistel oli õnne olnud: saksad olid suuri kaotusi kannud. Nüüd taheti neid Võnnustki välja lüüa. Ja kuna roodud Võnnu all võitluses olid, pühitses staap Volmaris pühi jõi end seaks vahvate võitlejate terviseks ja Võnnu ning Riia ära võtmiseks, tegi plaanisid – õigem ütelda: unistas – kudas muusikaga Võnnu sisse sõita ja kudas Riias Vöhrmanni pargis oma orkestert mängida lasta.

Selle asemel, et võitluste käiku tähelepanna, tarvili korraldusi teha, telefoneerib polgu ülema abi kapt. Jürman liinile meeste “ergutamiseks”, et maksab esimese kümne paari sakslase munade eest, mis temale tuuakse 100 marka paarist, mille üle muusekantide ees veel pärast kiitleb. Ühtlasi seletab: olgugi liinil praegu verine lahing, ega sellepärast nutta, ega meelt heita ei maksa. Oleme rõõmsad kuni elame – mängige üks rõõmus marss!

Polguülem väga purjus pole olnud. Kuid ei puudunud temalgi “meelt ülendav” tegevus. Ja kaks korda paari tunni kestel tuleb polguülema abi muusekantide juure sõnades: “Mängige üks tubli marss – polguülem nikub praegu!”

Kord aga, kui is. Jürman jälle mängu nõudma tuleb on mõni mängijatest, nende seas ka komando vanem (veltveebel) välja lahutama läinud. “Miks ei mängi?” – “”Ei saa, veltveebel puudub!”” – “Kes teda lubas välja minna, kas ta küsis kellegilt? Ma seda niiviisi ei jäta! Kas ta on halb mees teie vastu? Kas ta on nii hea mängija, et tingimata tarvilik? Ma arvan, ega teil selle vastu midagi pole, kui oma venna, kes ka muusekant on ja juba mitu kuud liinil olnud, tema asemel veltveebliks toon?!” – Saab vastuseks, et praegune veltveebel on täiesti tubli mees ja kõige parem mängija kooris, kellele raske sarnast leida. Sellegi pärast hakkab, kui veltveebel ilmub, seda “töötama”, miks lubata ära läinud, ähvardab rootu saata ja oma venda asemele panna. Nõuab püsti tõusmist ja sirgelt seismist, sest “kas teate, kes mina olen? Ma räägin teiega, kui polgu ülema abi!” j.n.e. [Mats jääb matsiks!]

Natukese aja pärast julgeb keegi mängijaist tähendada, et ei jõua nii palju vahetpidamata mängida olles puhkamata ja söömata. Isand Jürman saab vihaseks: Kas teil küll pole hääd põlve olnud, kas te vähe olete Ruhjas logelenud, kas teate, mis roodu mehed praegu liinil tegema peavad, ja kas nad süüa on saanud?!

(Õigus tal ju oli, meil ikka parem elu on, kui roodu meestel. Kuid me' näeme väga hästi ka, kui vähe meie süüdistajad isegi sellest hoolivad, sest suuremat ei küsi, kudas rootudes elatakse ja just lahingu ajal paremaks peavad lakkuda ja nikkuda.)

Huvitav oleks teada kas see isand mitte sugulane pole mu vana tuttava, hiljutise Pärnumaa kommissari ja “maaliidu” tähtsama toe agr. Jürmannile? “Maaliidu” meelsust võib temas aga kindlasti aimata. Kui veel keegi muusekantidest pilkava tähenduse poetab, leiab ta juba kolm meest kamandus olema, kellega riielda ja kellelt aupakkumist nõuda võib. Kahtlustab neid punasuses, ähvardab liinile saata ja mitte sakslaste vastu, sest “... ma tean; sakslaste vastu lähete kõik hea meelega, aga ma saadan teid punaste vastu!” Hakkab enamlastest rääkima, kudas neid vihkab. Kudas punased teda vene polgus ära tappa tahtnud ja kudas ta säält veel salaja ära putkanud. (Ju ta siis ennast säälgil oskas vihatavaks teha.) Nüüd aga “... kas ma võisin aimata, et saan kord olema polguülema abi!” “... Ja ma pean ütlema – teile ehk on see küll paljudele vastumeelt – ma olen suur punaste vastane. Ma olen sõjakohtu liige ja olen neid juba mitmeid surma mõistnud.”

Muidugi on selles kõiges suur osa purjus inimese kiitlemist ja enese laiendamist. Kuid ka purjus inimese avalikust. Ja olgugi, et ta isegi kord tähendanud, et vist purjusena liiga kaugele läheb, ei saa salata tõsiasja, et Eesti ohvitseerid on enamasti toored, harimatad ja kõlbliselt alaväärilised; metsik-ülbed oma alamate ja hoolimatad oma otsekoheste ülesannete vastu.

Seepärast ei saa kaduda lahkkelid meie sõjaväest isegi praeguses võitluses meie kõikide ajaloolise vastase vastu, nagu ei jäänud dissonansita asutava kogu koosolek, kus seisukohta võeti selle sama võitluse vastu.

-.-.-.-.-

(Rodenpoisis, 10 juulil)

Jõudes esimese püha hommikul Volmarisse unisena, nälginuna ja kuuldes enne kohale jõudnute jutustusi purjus oohvitseeridest ja nende

kiitlemisest, et veel täna muusikaga Võnnu (pliiatsiga Cesis) sisse sõidame omandasin õieti halva, mürgise, mittesugugi pühade kohase tuju. Tundus nagu ähvardaks tagurlus meid mitte ainult säält väljast "Landeswehr'i" poolt, vaid ka seest, meie oma võimuhimuliste "ninade" poolt. Tuska suurendas veel sissesäädimata korter ja harjumata, võeras koht, kuhu elamist korraldama hakata tahtmiski ei olnud, sest pidime ju kohe edasi Võnnu poole sõitma hakkama. Järgmisel päeval saadud teade vaherahu üle lubas küll mõneks päevaks Volmari peatama jääda, aga just see vaherahu ise oli ka vihastav. Oleks tahtnud, et neile ajaviitmata, korraldamise aega andmata oleks pääle tungitud. (Aga, võib olla oli meilegi see aeg ettevalmistusteks kasulik.) Vastikud olid ka staabi juures mängimas käimised liitlaste parlamentääride säält viibimise puhul ja muidu.

Alles viimasel pühal, kui Volmari mõisas (paar versta linnast) I järgu moonavooris mängimas käisime, paranes tuju tuntavalt. Puutusin säält kokku tuttavatega: Hendrik Grafiga, koolivennaga Jakobi kih-koolist, kes on praegu majanduse ülema abi; Hans Põldsam'iga, - praeguse moonavoori ülemaga, kellega seitse aastat ühes Gluhhovi polgus teenisime ja Hans Höövel'iga' kellega ka mõnigi mälestus teenistuse-eelsest ajast seob.

Võttis meid säält päevapiltlik mitmet moodi üles – piltisid loodan saada – ja anti meile tubli kõhutäis süüagi: suur tükk tõpra liha, leiba, suitsetud silka ja paar pange piima. Tuli hoog vihma; see puhastas õhku ja tagasi tulles oli meel üsna lahe. Volmarisse sisse tulles mängisime "Vanad sõbrad" mis mürtsus ja saime au osalisteks, et palkonitelt mõnigi lill alla visati. (Rodenpois, 7 juulil.)

Kuna vaherahu kestis, oli meil ühte lugu mängimist – pea iga päev kord, ehk kaks, kas staabi juures ehk linna aedas või koguni mõlemil pool. Pühade ajal mängisime ilma kapelmeistrita, sest see sõitis kohe esimesel pühal tagasi Ruhja – tal oli vist keegi tuttav preili senna pühadeks külla tellitud.

Kui ta mõni päev pääle pühi säält tagasi ilmus, vaevas teda vist südametunnistus, et omad kohused hooletusse jätanud, või oli tal muidu tuju tusane, aga tal tuli jälle korraks tahtmie kamandus "korda" sisse säädida. Mängude ajal tegi omale õige tähtsa näo ja mossis mokad. Mis mängida tuli, sosistas õige tasa lähemal olijate nina all, nii et tagumised alles suure pärimise järele kuulda said, mida lahti võtta tuleb. Kord märkas ta et mehed mängu vahel koha pääl suitsetavad. Märkis suitsetajad ilma kellegile sõna lausumata üles ja teisel päeval kuulsid nad, et olid trahvitud väljapool järjekorda kartuli koorimisega. Ses trahvitute nimekirjas oli üks peaaegu mittesuitsetaja, kes ainult teiselt pakutud paberossi paar korda tõmbas. Puudus aga komando vanem, kes ka suitsetas ja kelle suitsetamist teised märgiks pidasid, et suitsetamine lubatud, kuna seda ka pea kunagi keeldud ei olnudki.

Pärast koju minnes jäi üks mängijaist kohates uulitsal tuttavat teistest pisut maha – asi mis küll korravastane, aga meil juba nii sisse harjutud, sest kunagi pole kapelmeister, ega veltveebel harilikust mängust tulles selle üle märkust teinud, ega selle järel vaadanud, et reas sammu peetaks ja mitte laiali ei mindaks. See kord tahab aga kapelmeister oma võimu näidata. Ja järgmisel õhtul kuuleb poiss, et tal korrapidamine reast lubata väljaastumise pärast väljapool järjekorda tuleb vastu võtta.

Keegi sai ka korrapidamise korra kraesse, et mängus kogemata pause kohal häält tegi – ühe ainsa liigse noodi eest.

Need karistused aga ei toonud kamandusse korda, sest nad olid liig poisikeseliselt pääle pandud.

Kuna sõjaväelises korras ülem otsekohe eksituse puhul, ehk sellest teada saades karistuse määrab kõigile kuuldavalt, et teised end sarnase eksituse eest hoiaks ja eksija isegi teada saaks, et nii viisi teha ei tohi, püüab meie kapelmeister salaja luurata, kes suitsetab nagu tehes, nagu ei keelakski ta seda, et aga rohkem karistusealuseid koguda.

Ja kuna ühte lugu on kamandu järele longitud ilma keelmata, on mängus eksitud isegi harjutuse ajal ilma et kapelmeister iitsatakski, määrab ta nüüd korraga sarnaste eksituste eest tagaselja karistusi, just kui peaks ta end liig suureks seda eksijalle otsekohe kohal suu sisse ütelda, või... nagu kardaks ta seda teha.

Need karistused ei tõstnud ka austust, ega kartust kapelmeistri vastu. Ainult mõneks ajaks tagaselja – ja isegi kuuldavasti – hirvitamise ja kirumise materjali andsid nad terve kamandule. Nurgataguseid luurijaid ei austata, salaja karistajaid ei kardeta.

Ja see, kes reast maha jäämise pärast korrapidajaks oli, ei lubanud korrapidajana kapelmeistrile produktisid eraldi välja anda, sundis teda ühises katlas keedetud suppi sööma.

Ning teine, olles mängus eksimise pärast korrapidaja jõi ise end purju ja laskis ka teisa täis tõmmata, nii et ei saanud enam ainust õiget nootigi mängitud. Mängu vahel linna aedas kiitlesid kapelmeistri enese kuuldes, et nad täitsa õieti ja puhtalt mängivad ja hirvitasid, et kartuli koorimine läheb seda kiiremini, mida sagedamini teda saab harjutud.

Kapelmeistri korra jalule säädimise himu oli aga otsas. See kord jäid kõik karistamata.

Pühapäeval 22^{sel} juunil, kui Võnnu all lahing õige ägedaks läks, ei tarvitatud meie mängu kuskil. Mõned mehed käisid vaksalis sanitaaridel abiks haavatuid kandmas.

Järgmisel päeval, Võnnu äravõtmise puhul läks mäng jälle täie hooga lahti. Mängisime korda kolm staabi juures ja aedas. Jälle oli kõva jutt, et sõidame öösel, või hommikul edasi Võnnu. Kuid läks veel mõni päev, mille jooksul küll aedas mängisime, küll surnuid saatmas ja matmas käisime.

Sõdurite meele olu oli sel ajal kole verejanuline ja sõjakas. Räägiti kudas soomusrongi mehed Võnnus kätte saadud paruni halasti võtnud ja jalgu pidi vaguniküljele poonud. Kõneldi, et Volmaris reservis seisva soomusrongi mehed paar laatsaretti toodud haavatut sakslast vägisi toojate käest ära võtnud, metsa viinud ja maha lasknud. Jutustati ka, et liinil sugugi vangisid ei võetavat, et kuulipildujate kamandu terve Läti rühma, mis sakste poolt üle tulla tahtnud, maha niitnud j.n.e.

Ka vihavaen Lätlaste vastu kasvas. Oli nagu õhutataks teda mõnelt poolt teadlikult, mingisuguste eesmärkide saavutamiseks. Et see just Läti väe osa oli, kelle pääle sakslased Võnnu poolt kõige enne pääle tungisid ja taganema sundisid, aitas selleks tublisti kaasa. Kuna alles hiljuti lätlasti kiruti, kui “punaseid”, hakati neid nüüd sakste poolehoidmises süüdistama. Ja seda tegime meie, kes me’ ise alles hiljuti parunite väge liitlasteks pidasime...

Viimane öö vastu Volmarist ära sõitu (²⁵/₂₆) läks õieti kärarikkalt. Olin juba asemele, kui osa koori staapi mängima saadeti. Rahulduse tunne valdas mind, kui kuulsin, et minu nimi saadetavate nimekirjas puudub. Oli teada, et järgmisel päeval lähme Võnnu poole teele, aga kas saab raudteega, või tuleb pooljalgsi kraami koormate järel komberdada, ei teadnud veel. Igatahes parem oli hästi välja puhkanuna teele minna. Kuid magada sel ööl ometi kuigi palju ei saanud. Mitte ainult staapis ei olnud jumalaga jätmine Volmari liitsidega, ka üle uulitsa meie vastu olevas majas sidekomandu meestel oli pidu, kus kaugelt üle kesköö koju toodud plikadega tantsiti. Ja osa meie mehi läks ise hulkuma – kah hoora jahti. Neist hakkas juba keskööl ükshaaval, kudas keegi oma asjaga toime saanud, tagasi tulema, kuna viimased alles kella üheksaks hommikul koju ilmusid. Igal ühel oli koju tulles midagi “huvitavat” jutustada.

Ühest uinakust ärkasin koleda kolina pääle uulitsal. Vaatan välja. Sääil pragistab keegi hobuse mees pimedas oma vankri ümber mingisugust traati, pomiseb ja uriseb ise eneses. Lähedal seisavad paar Läti soldatit – patrull – ja hirvitavad, et kõht vabiseb. Meil teises toas kuulukse ka naeru ja juttu. Ka vastasolevast majast ilmub uudishimulisi, mõned aluspesu väel.

Aega mööda hakkab märkama: Paar meie poissi, kes öösiselt käigult tagasi jõudnud, olid vastas oleva maja trepi kõrval oleva ajalehe müüja putka ja uulitsal vankris tukkuva voorimehe rataste vahele traatidest ühenduse loonud ja teisest traadiotsast ise teiselt poolt uulitsat putkat kolistanud. Hobune tõmbanud hirmunult putka järele ja mööda uulitsat ajama, seni kui ärkav voorimees teda kinni pidas ja traati rattailt lahti ragistama hakkas.

Kusagilt pillati mingisuguseid pudelid uulitsalle, mis suure kõlinala purunesid. Teises toas kuuldi ajuti koledaid mürtsusi – sääil pekseti väikest klaveri pinki vastu põrandat, nagu hommikul tükka nähes otustada võisin.

Kõigest hoolimata püüdsin uinuda. Mõni aeg hiljem ärkasin kuuldes, kudas staapis mänginud muusekandid autol “Merekuningat” mängides koju sõidutati. Auto peatab trepi ees. Keegi lausub pastorlikus toonis: “Poisid, tulge lähemale, laulame üks laul!” Hääl mulle üsna tuntud, päris meie ajakirjaniku is. Viik'i oma. Järgnevad laulu sõnad:

“Mis kasu on sest suurest munnist,
mis kasu saadab kellakott?”

Kuna uulitsalle kogunud sidekamandu ja meie mehed purjus häältega sõnu kordavad viisil “Oh anna tuhat keelt sa mulle”, tuletan meele, kus seda häält esimest korda kuulsin, hääle omanikku, prillidega noort meest, esimest korda nägi – Endla saalis mineval sügisel karskuse koosolekul.

“Munn läheb hauda murega
ja kellakott jäeb leinama”.

Jah, nüüd mõistan, miks oli nii igav kuulata see tunnipikkune elutu kõne võitlusest puskari ajamise ja joomise vastu – kõneleja oli ise mõttes kaugel sellest, mis rääkis, valetas, rääkis oma täie teadmise, tundmise vastu karskusest, kuna süda sees ihas: peaks aga “pitsi” saama!

Viik'i laul lõppes. Keegi katsus midagi jutluse taolist ütelda, mis vanasti meiegi ümbruses küla poistel üleskirjutult leidus, aga ei osanud hästi. Natukeseks ajaks vaikus kõik.

Siis tormasid mu toast läbi mõned staapis “purjed pääle” saanud muusekandid. Kuuldi neil nõu olema polgu poest veel viis pudelit viina ära

tuua, mille pääle adjutandilt tseki olid saanud ja Volmari mälestuseks ära juua.

(Rodenpois, 10 juulil.)

Tunnikeseks uinusin jälle.

Päike oli juba tõunud, kui mõned neist jälle tagasi tulid. Näaklesid isekeskes, naersid ja seletasid pehmete keelttega mingisugust kalapüüki. Nemad püüdvat ikka päris kuld-hõbe-kalu kohe, mitte niisuguseid prostasid, kui mina.

Vähehaaval märkan millest jutt on. Meie majaperemehel oli aedas väike ümmargune tiigike tsemendist valatud, puhmas keskel. Selles tiigis seitse punast ja valget kala. Mats tahtnud, nagu ise seletab, ühte muidu kord katsuda, läinud püüdma, olnud nii kena tunda kui saba pihku puutudes säätl jälle välja vilksatanud. Teised näinud ülevalt aknast kudas mees käpuli tiigis töötab, aga ühtegi kätte ei saa. Kah appi. Esiteks kah rinnuli sisse. Ei saa. Paul katsunud suure koka leemekulbiga – ka targemaks ühti. Siis saanud Jaan toa nurgalt labida kätte, rähmanud sellega mõned korrad: juba üks tõusnud peale, pool pöske ära löödud ja Paul tõstnud teise korralt kulbiga välja.

Mati teisi hurjutama: “Kas teil aru peas on – tapate ilusa valge kala ära. Juua võib – mina joon kah – aga inimene peab ikka viisakas ja mõistlik olema! Mis temp see nüüd on! Kuhu te ta nüüda panete?”

Teistel on üks puhas, kas kala vähem ehk rohkem, lähavad viskavad oma saagi tuppa ahju pääle – las’ säätl küpseb kuni majaperemeele leiab!

See pääle tuuakse veel kõik aias leiduvad potililled – palmid ja vähemad – hoovi pääle paari neiu akna alla ja siis hakkab alkoholi jõudki väsimä. Mehed hakkavad magadisasemete poole püüdma. Tulevad kolistades tuppa, jutustavad omi juhtumisi. Jaan tõmbab ahju simsi pöranda harjaga maha, ähvardab ahju sootumaks maaga tasa teha. Katsuvad veel mõne tooli tugevust ja lärm hakkab vaikima. Kaovad ära igaüks oma tuppa ja asemesse.

Kella üheksaks on kõik jälle jalul, et Võnnu sõidu vastu valmistada. Maja peremeele on juba ühe kala kadumist märganud, käib ja usutab, kes selle võtnud. Kurdab: olnud tema kõige vanem ja suurem kala, juba seitse aastat vana. Mõistagi, et keegi asjast ei tea. Kojamees aga, kellel peremehega ammu juba õerumisi olnud, käib võru näoga luud käes mööda hoovi ja kui peremeele selga pöörab, hirvitab aina habemesse. Seletab meie meeste peremehe poole tähendades: “kommandant paidjot, rõõbu loovit”. See peab vist tähendma, et peremeele kommandandile kalapüügi pärast kaebama minna on lubanud.

Mede poistel on aga kord lõhkumise hoog sees. Saavad valu toolid, lauad. Uksed lendavad hingedelt,apid käivad kummuli, et vanal meie ära mineku järele tööd oleks. Lubavad Riias kõik juutide poed puhtaks teha.

Minul on halb tunne. Mõtlen: see on ettetähenduseks, et me’ Riiga nähagi ei saa.

Pääle lõunat lahkume Volmarist. Kuni Võnnuni saab raudteega. säätl jääme peatama. Raudtee sild tagapool Võnnut on lõhutud. Ehitamiseks kulub mitu päeva, olgugi et ööd ja päevad töötavad paarsada inimest. (Viie vallast igast ühest 40 inimest päeval, 40 inimest öösel.)

Määratakse korteriks suur kahekordne (+ keldrikord + pööning) maja, milles ennemalt aina säädlus ja kord on asunud. Nimelt rahukohus,

rahukohtukogu ja Valga-Võnnu maakondade kreeposti jaoskond. Suured kapid täis aktisid, sääduse raamatuid. Mitu sada paari puudast köidet maa ostu- ja rendi-lepinguid, talude ja mõisate kaartisid j.m.

Tuli veel üks läbi minev root senna korterisse ja “pääletungimine tervel frondil” algas. Otsiti puhast paberit. Siis võeti suuremate köidete riidest kaustad ära – minagi tegin omale ühe paari siniseid jalanartsa. Sellele järgnesid paksemate köidete nahk seljatagused, kust ilust kollast rahakoti nahka sai. Ja kõige lõpuks, kui kellegil enam midagi võtta ei olnud, ehk kõik juba võtnud olid, mida kasutada suutsid, läks lage lõhkumine lahti. Puruks kappide ukсед, mis veel kinni! Välja, põrandale kõik, mis neis leida! Jalad ülespidi kõigil laudadel! Maha kõik lae all olevate lampide jätised!

Pihuks ja põrmuks tehti kaks suurt marmortahvlit, mis trepi käändele üles säetud kuulutama ja mäletama kuld kirjadega kellegi suurvürsti külaskäiku sellesse majasse.

All keldri ruumes oli talumeestelt ära korjatud püsside ladu. Keldri ukse ees oli küll tunnimeeski, aga leidus teinegi tee senna akna kaudu. Ja vanu püssi roksusid toodi välja ühtelugu – paremad olid muidugi ammu juba välja otsitud.

Meie seisime Võnnus kaks ööd ja ühe päeva ja, peab ütlema, puhta töö tegime neis ruumes.

Käisin vaatamas ka Võnnu ajaloolist väärtust: ordu lossi varemeid. Ühele veel tervena püsivale tornile on nähtavasti veel hiljemal ajal uus katus pääle tehtud, et vihma eest kaitsta. Ülesse viib seest sajaastmeline, keerkäiguline trepp. Üsna väsitav oli sooja ilmaga üles ronimine. Selle tasuks nägi ülevalt tervet linna korraga. Näha tast siiski suust ei olnud. Majad enamasti aedadest ümbritsetud, puude vahele kadunud, mööda orgusid ja mäe külgesid iseäranis linna servade poole. Looduse armastajale küll väljavaade seda ilusam.

Varemete külje all orus on tiik, kuhu mitmest hallikast vett kokku voolab – praegu küll kaunis korratu ja vee pind rohiliste kasvudega kaetud. Tiigi ümbruses puude all mööda mäekünkaid ja nende külgesid – jalutus teed, mõne veel alles jäänud pingiga äärtel.

Võrdlemisi huvitav ja luulelik jalutuskoht. Ja selle eest tuleb Võnnu rahval tänada kedagi krahv Sievers'it, nagu seda igale aeda astujalle meele tuleb sissekäigu juures olev raudaiaga piiratud mälestussammas.

Seesinane Sievers olnud suur sõdur 1812^{mal} aastal, kaitsenud kindralina isamaad Napoleoni vastu ja saanud selle eest Georgi 3 järgu risti. Temap see ongi asutanud selle pargi ja tiigi, kuigi ta ise omad elu päevad Moskvast suurel sanovnikul mehel oleva tütre juures lõpetanud. Mälestussammas temale on üles pandud poja poolt, kes selle juures armulikult oma talurahvaga on pidutsenud: söönud, joonud peremeestega ühes lauas ja lasknud tantsida nende nooremat sugu ses aedas.

Seda kõike jutustavad mälestussamba kuldkirjad Saksa- ja Venekeeles.

Võnnust edasi sõitsime juba küüthobustega. Kuna moonavoor Segevoldis peatas, sõitsime meie edasi kuni Hinzenbergini (pliiatsiga: kas Инчукалн). Ja laupäeva, 28 juuni, õhtul kell 1/211 mängisime Hinzenbergis ühe suvemaja rõdult kaks vägevast marssi.

Hinzenbergis olime ainult ühe öö. Pühapäeva lõunal sõitsime jälle edasi ja jäime Hinzenbergi ja Rodenpoisi vahel ühte talumajasse Riia-Pihkva kivitee ääres korterisse. Oli esimene nii vilets korter selle sõja jooksul. Õueski vihma tõttu suur pori auk. Pool longates, sest jäin teel sõites jalga pidi vankri ratta ja rõugu vahele, tegin oma pingist ja laua tükkidest kõõgi nurka aseme. Heitsin pikali ja tukkusingi pisut kuulates Riia poolt kostvat suurtükkide muusikat. Teadsin, et säääl nüüd ka soomusrongid tegevuses võisid olla. Öösel oli lõhutud raudtee sild valmis saanud ja veel enne lõunat olles Hinzenbergis nägin säält muu seas ka kolme soomusrongi läbi sõitvat. Teadsin ka, et meie polgu staab meist veel mõni verst eespool pidi olema

Pliatsiga: Ropeži(?) Tindiga: (Rodenpois, 11 juulil.)

Virgun lähedase püssi paugutamise pääle. Lastakse üle lendavat Saksa aeroplaani.

Meie õhtusöök on valmis. Hää on leem, rasvatükid ujuvad pääl – pole ju mitu päeva midagi keedetud, nüüd on korjunud, millest keeta. Seltsimees toob mullegi katelokiga. Laenan talle lusika – on oma ära kaotanud – ja jätan oma supi jahtuma.

Korraga tormab korrapidaja tuppa: “Ruttu kraam kokku – sakslased tulevad!” Olla sakslaste ahelikku juba teisel pool staapi nähtud, nüüd võivat juba staapis olla.

Ei tahaks kudagi uskuda, et asi nii hull on – suurtükkide mürin kostab endiselt – mõtlen, et kuigi nad vast kuskilt liinist läbi said murda, siis meil ikka veel taganemiseks aega on ja meil selle pärast midagi maha ei tarvitse jätta.

Hakkan oma asju kokku panema. Kuid teiste seas võtab paanika maad. Näen kudas mõned juba kraamiga küüdimeeste pääl aknast mööda kihutavad teiste kisa all, kes ka oma asjade pääle võtmist nõuavad.

See lisab mullegi kiirust juure: “Kui nad mu ühes asjadega maha jätavad, kudas ma siis oma haige jalaga neile järele saan?!” Suppi jahutada ega süüa enam aega ei ole. Teiste viisil maha kallata aga ei taha. Lootes, et neid veel tee pääl korraldamiseks kinni pidada saab, jätan oma kateloki ühes supi ja lusikaga vana eide kätte üteldes, et kui ma enam tagasi ei tule, siis kõik temale jääb ja tõttan oma kotiga õue. Saan veel kiviteel ühele küüdimehele järele ja hakkam protesteerima, et nii viisi üksikult ometi keegi põgeneda ei tohi. Teised, kes esiti sõites välja kihutasid näikse pool vesta Võnnu pool ka juba peatama. Neid on säält praegu jalgrattal lähenev kommandant kinni pidanud. Seljataga kestab aga märu edasi. Kisendatakse küüdimehi, pillutakse läbi akna pultisid ja raamatuid välja, jookstakse surmahirmus.

Väljas hakkab asi selguma. Keegi seletab: see ei olevat mitte Saksa ahelik olnud, keda staabi juures nähtud, vaid meie oma mehed staabist, kes välja läinud aeroplaani laskma. Kommandant käsib õue tagasi sõita ja sõidab ise staapi kindlamaid teateid tooma.

Lähen tuppa tagasi, aga vanaeidel on supp juba nahka pandud. Vaatan haleda meelega ukse ette teiste poolt maha kallatud ubade pääle ja ohkan.

Siis aga läheb meel rõõmsamaks: seda tähendaski halb etteaimdus Volmarist ära sõites. Nüüd enam muud halbtust ei tule; Riig saab kindlasti võetud, sest liinil pole sarnaseid argpüksa, kui siin; liinil on sarnaste ootamatuste vastu kindlam.

Tuleb staabist tagasi kommandant. Saadud teadete järele on Landeswehr veel täna viis versta taganenud. Selgub ka, kes selle paanilise põgenemise algataja. See on kommandandi kamandu mees, keda kommandant saatnud staapi, et sellega sidet luua (для связи). Käskinud tal staapis olla ja kui staap kuhugile edasi läheb, ehk taganeb, siis teatust tuua. Märkus taganemise võimaluse päale ajaski vist poisil meele segi: nähes staabi juure jõudes metsa vahelt ja kiviteed mööda mehi püssidega lähenema, keda polguülem aeroplaani laskma välja saatnud, pidas neid sakslasteks ja andis jalgele tuld, et võimalikult ruttu ähvardavast hädaohust teadet tuua.

Jumala õnn veel, et kommandandi kamandu, kes püssidega varustatud, esimene putkama oli. Seepärast väga suureks häbiks panna ei või, et meie ilma sõjariistadeta nii arad olime.

Häbi lugu oli see siiski, et mitmed ilma ärasõidu käsku ootamata ainult oma asju vankrile visates kohe sõita lasksid. Teadsid nad ju väga hästi, et siia sõites kõik vankrid kraami kotta täis olid ja nüüd ühedel tühjalt ära sõitmine teiste kraami maha jätmist tähendab. Korralikus kamandus kõlbab ainult kõigil korraga taganeda. Ja sedagi ainult siis, kui juba vähemalt suurtüki kuulide lõhkepiirkond läheneb.

Kuid seda päata olekut võib seletada sellega, et me' pea kunagi omalt lähemalt ülemuselt õigel ajal tarvitsi korraldusi saanud pole ja neid seepärast keegi oodatagi ei mõista. Liiategi need, kes ennemalt teeninud ei olegi ja õiget sõjaväelist korda kunagi näinud pole.

30^{dal} juunil käisime enne lõunat staabi juures mängimas. Päale lõuna sõitis staap edasi Rodenpoisi, kuhu ka meie päev hiljem järele saime.

Siia tulles kuulsime, et Sakslased jälle vaherahu olid pakkunud. Usti üleüldiselt, et nende pakkumist vastu ei võeta, vaid nad puruks lüüakse. Peab tähendama, et see Sakste purustada tahtmine iseäranis elav oli nendes, kes ise sellest purustamisest osa võtta ei tarvitsenud ja kes loodetava Riia võtmise puhul säälsid mehe moodi "soomust võtta" – s.o. võtta, mis kätte saab – lootsid.

Rodenpöis on mul võrdlemisi rohkem kirjutamise aega olnud, sest siinses ojakeses ei ela nii suuri kalu, et õngitseda maksaks ja suvimajades leidub küllalt korterisi, et enam vähem teistest lahus ja segamata olla. Puudub ka täiesti igasugune lugemismaterjaal ja seega võimalus lugemisega aega viita. Selle tõttu järgnevad ka mu ülestähendused siit edasi päevaraamatulises järjekorras, nagu nad kord tehtud. Muidugi on nad sündmuste järjes jutustamises seeläbi veel puudulisemad, kui eelpool olnud. Kuid, üks ole sündmuste päätähtsus nende tagajärgedes ja selle pärast tähtsam kirjeldada tundmusi, mis mingisugune sündmus tekitanud, kui sündmust ennast?

Rodenpois, 2 juulil.

Kudas küll kõik mõisted segi on aetud sõja tagajärjel! Kui kõikuv ja kindluseta on rahva hulkade õiglusetunne!

Ammuks see oli, kui kisendasime enamlaste hirmutegude üle, hulusime mõne kümne paruni ja nende meeleliste pärast, keda Tartus, Rakveres ja seal teal maha oli lastud. Ja nüüd lähme ise veel kaugemalegi, lastes maha sõjavange, isegi haavatuid.

Kas oli meil enne õigus ja oleme nüüd metsikumaks läinud? Või olime enne eksiteel ja nüüd õigele arusaamisele jõudnud?

Enne asutava kogu valimisi oli tihti vaidlusaineks mõisate tasuta võõrandamise küsimus. Oli palju neid, kes lugesid kisendavaks ülekohtuks ära võtta mõisnikkelt nende kokku röövitud maad, lugesit tingimata tarviliseks neile ära võetavate mõisate eest "õiglast tasu" maksta. Nüüd pole neil ülemat tahtmist, kui peaks aga Riiga sisse saama "soomust võtma" – juudi poodisid rüüstama. Ja ei mitte ainult võtma, mis tarvitamiseks kõlbab, vaid lõhkuma, hävitama, millest aga üle saab, tahavad nad minna...

Waldenrode, 4 juulil.

Heila lõuna algas vahe rahu meie ja baltlaste vahel. Nead on kohustatud Riistast homme õhtuks välja minema. Kelle kätte Riia õieti jääb on segane. Räägitakse: Ulmanise valitsus olevat sääl juba sees. Aga kuulda on ka Inglise okupatsioonist.

Niisama segane on, mis peab Landeswehrist edaspidi saama. Liitlased vist tahavad neid enamlaste vastu saata. Aga kui nad kudagi Põhja korpusega ühinedes jälle meie kallale tungivad?!

Mängisime eile lõuna oma staapis veidikene aega. Polgu ülemal kuuldi soov olema polgu ja muusikaga vähemalt kordki Riistast läbi marssida. Kavatsesid vist 6^{daks} Riias paraadi pidada. Kuid teadmata alles, kudas kõrgemad võimud asja otsustavad.

Meid saadeti liinil olijaile mängima, meeli lõbustama. Seda ju tarvis. Meestel meeled pahad, et ei pääsenud Riiga sakstega arveid õiendama, ega "soomust võtma". Ja viimaste lahingute kaotused polnud ka mitte väiksed.

Teel siia, esimese pataljoni staapi, tuli voor surnutega vastu. Pandud vankri kehade vahele, kuuse oksile päale, nii et ainult mõni jalg, ehk käsi näha, surnu lehtu tunda on ja küüdimees kaksiti selle koorma otsas...

Mängisime eile õhtul siin pataljoni staabi juures. Rootudest oli lubatud 25% kuulama tulla. Ka mööda marssiv Läti väe osa ühes muusika kooriga peatas siin.

Nägin ka mõnda tuttavat, nagu Kooli Mihkelt, Roigu Heinrichi ja teisa. Kõik kolmandast roodust, kes just kõige rohkem viimases lahingus valu saanud. Seni veel ühegi tuttava surma, ega haavamist kuulnud ei ole.

Meie, s.o. muusekantide, meeli äritab asja olu, et meie oma ülemus meist põrmugi ei hooli, võimetu on midagi korraldama. Produktid ja leib olid saadud eilse päeva päale. Õhtul oleks jälle saama pidanud. Nüüd tulime Rodenpoisist ära, kokk ja arteltsik jäid maha. Õhtusöök jäi muidugi saamata. Leib on kõigil otsas, kohvi keeta ei maksa. Ja ei teadnudki kohvi, ega katelokkisid ligi võtta, sest kästi ainult pillid ja sinelid võtta. See laskis arvata, et sõidame öösel tagasi, ehk et meile antakse siit süüa. Kui mitte eile õhtul paar poissi ise oma algatusel poleks Rodenpoisi tagasi sõitnud leiva järele, poleks meil tänagi midagi loota olnud. Kapelmeister ise mingit sarnast korraldust teinud ei oleks.

Üleüldse on see harilik asi, et kapelmeistrilt küsideski midagi teada ei saa, mis tuleb, kuhu minna, kui kauaks, mida vaja kaasa võtta? j.n.e. See poiss on vait kui mürk. Ei tea kas ta ei oska rääkida, või ei julge ta isegi midagi järeлкуulata, või peab ta end liiga suureks meiesugustele omast suurest tarkusest midagi ohverdama. Selle viimase oletuse päale juhib ka see asja olu, et ta muusikalise õppusegi juures naljalt ei ütle, kudas mängima

peab, milles viga seisab j.n.e., vaid ainult nina krimpsutab. Ja nii mängime kümneid kordi samu tükka, nende samade vigadega ja sõnagi sellest ei lausuta.

See niisugune salalik niruv olek kapelmeistri poolt on loonud terves kamandus iseäralise riika õhkkonna. Esiteks puudub igasugune austus kapelmeistri vastu, kuigi ta muusikas võrdlemisi asjatundja ja juhatamises osav on. Teiseks on ka omavaheline läbisaamine mitu korda halvem, kui seda mäletan omast endisest teenistusest, kus vast tüli põhjuseid rohkemgi leidis ja kus mitmesugused rahvused ühes koos teenisid.

Valdenrode on ikka tore mõisa kord olnud. Herrastemajast on jäänud veel kahe korra müürid ja keldri kord. On olnud elektri valgustus, keskküte ja veemaja. Toredad tiigid on peaaegu kuivaks lastud, kalad välja püütud, tammid lõhutud. Viljapuu aed on hooletuses, maasikad rohu sisse uppunud, triiphooned osalt lõhutud. Jalutusteed ümber tiikide täis lehma ja soldati sitta, puude ja põõsaste vahel ronivad kümned, sajad rohilisi ussa, keda rahva jutu järele siin enamalt päris kasvatud. Kihvtised nad ei olevat ja inimesi nad ei hammustavat.

Tegin ka omale “soomust”, pakkisin 20 klaastoru paberisse, missuguseid siin elektri- ja vee-majas veel mõni sada vedeleb. Ei tea kui tervelt neid koju saan viia?

Seda kõik kirjutan toas, mis täis surnu haisu. Olevat siin enne laatsaret olnud. Ahjus nähikse hunik veriseid sidemeid ja muud puru olema. Võib olla on säääl mõni käsi, jalgi?! Vaja oleks õige tuli otsa panna, ehk saaks vastikust lõhnast lahti. Kuid, leiva tooja tulevat. Vaja ka minna, saaks kanika kätte. Tulevat täna veel mõnda rootu mängima minna. Õhtuks ehk saab Rodenpoisi tagasi.

Rodenpois, 6 juulil.

Algan üleheilasest järjest. Umbes keskpäeva ajal hakkasime Riia sihis liini poole sõitma. Käisime jõe ääres, kus kolmandal roodul kõige palvam lahing olnud; senna maetud meeste haua neile “viimast au andmas”.. Mängisime ühe leina marssi, “коль славен” ja lõpuks veel marseljeesi. Säält tulime tagasi kolmanda roodu seisupaigani, kus paar tundi mängisime. Õhtu eel sõime Valdenrodes vahepääl keedetud lõunat ja mängisime veel natuke aega, mille järele Rodenpoisi tagasi sõitsime.

Tähtsamaks sündmuseks sel päeval oli “soomuse võtmine”. See oli siis kui matusele läksime. Tulid vastu mõned vankrid Riia sõitjatega. Pataljoni kamander (pliaatsiga: Limberg) pidas kinni, küsis kas paberossa, sigarisi on. Võttis säält ära, mis võtta oli, maksis 300 marka. Teisel vankril ei öeldud olevat. Laskis vaadata. Sigarid hakkasid paistma. Kukkus kiruma: “ ах вы контрабандой занимаетесь!” “Poisid, võtke ära kõik!” “Poisid” ei lasknud seda kahte korda ütelda. Iga üks tõmbas, mis kätte sai. Lätlane püüdis vastu rääkida, aga sai pataljoni kamanderilt piitsaga vastu nägemist. Juba esimesed ligi olivad pistsid laiali, kel käes karp hilsidega, kel põue täis paberossa, sigarisi. Tagant jooksis teisa ühtelugu juure. Keegi tõmbas vankrilt koti, võttis lahti, vaatas sisse, arvas vist suhkru olema. Võttis peo täis, katsus keelega – säuh, viskas maha. Küllap see siis ikka sool oli. Teine sai koti oma hoole alla, kohe jooksis üle orase põllu võsastikku – säääl ikka kindlam!

Töö oli puhtalt tehtud. Nihkume edasi. On säält ikka mõndagi saadud. Kõige rohkem küll suitsu materjaali, aga ka kümnekond naela suhkurt on keegi leidnud. Teisel on pakis naesterahva pluus ja püksid ning kolmas on kasti naelu saanud. Vaimustus üleüldine. Mitte asjata ei kiidelnud pataljoni kamander veel õhtul enne meie lahkumist, et ta muusekantidelegi “soomust” on annud ja neile näidanud, et “olgugi liinil vahest raske, aga säääl on ka omad lõbud”.

Arusaadav, et niisugune ohvitser oma meeste suuremale hulgale kangesti meele järel on. Kuid on ka neid, kelle juures ta seega lugupidamist ei võida. Juhtusin langenute haudadel mitmega kokku, kes naersid: “soomuse võtmine” olevat “eraomanduse pühaduse” kaitsemine.

Kohtasin säääl ka oma muistist seltsimeest Sassi draguuni polgust, kellega sõja kestel nii mõndagi ühes läbi oleme elanud. Mõni minut jutu ajamist tegi tuju hulga paremaks. Lootus selgema tuleviku pääle sai jälle toetust.

Olgugi, et meie ohvitserid – enam haritud, koolitud, intelligentsem osa meie rahvast – massile meeldida püüdes selle loomalikka, egoistlikka kalduvusi aina õhutavad ja taga kihutavad, leidub ometi veel lihtsaid, koolitamata mehi, kelle külge silmapilkliste lõbude ja kasude meelitav kihvt nii kergesti ei hakka ja kes oma kaaslasigi püüavad tagasi hoida pimedispidi loomalikkuse kuristikku kargamast.

Rodenpois, 7 juulil.

Üleheila mängisime lõuna ajal staabi ees. Tuli polgu ülem ja avaldas soovi: me’ võiks katsuda mängida “Viska sitta kapaga”. Viisi oli muidugi igaüks kuulnud, läks lahti, kudas keegi mõistis. Sai see läbi, käskis puhuda “Läksin mina, läksin mina läbi küla tänava”. Lututasime sedagi. Mõlemad nähti suurepäraselt meeldima. Nõuti iga natukese aja pärast kordamist.

Pärast lõunat saime riideid: kaitse värvilised püksid ja frentsh, inglisevabrikute töö – “Inglise soomus”.

Õhtu eel tegi al. polkovnik Reek paraadi proovi Tallina Üksiku eskadronile ja kooliõpilaste roodule. Siingi laskis kap. Tallo ühte lugu “Viska sitta kapaga” ja “Oh sina poiss” mängida – рысь’i asemel. Kindral Pöderi juuresolek ei seganud.

Olgu tähendatud, et kindral Pöder Riiga mineku vastu on. Olevat ütelnud, et tema sooviks võimalikult pea oma piirile tagasi minekut, sest Lätimaalt pole meil mingit õnne loota. Ainult ohvitseride soovile järel andes lubavat ta Riiga minekut. Mineku aeg on ikka alles kindlaks määramata, aga paraadi vastu valmistatakse.

Ehk aga jääbki minemata! Parema oleks!

Õhtul 10-11 ajal nõuti staapi mängima. Läks pool koori, mina jäin magama. Läbi une kuulsin öösel tihti kisa ja laulu, mängu. Tagasi tulid koidu ajal, kõik mehe moodi purjus. Olevat staapiski õige käratsenud, ohvitseridega sõnelenud, neid magama ajanud ja kord isegi polguülema vait käritanud, kui see “sitta kapaga” küsima tulnud.

Pärast läinud kuuri pääl heinte sees magjatest ühel süda halvaks, “tagumise värava võti olnud kadunud”, hakanud eest tagasi tulema. Tulnud end augule klaarima ja lükanud seejuures kogemata kartsa (redeli) maha.

Selle järele läinud teisel kõht lahti ja et maha tulla võimata pasandanud uluall oleva vana pange täis...

Heila sain kuulda, et kolmanda polgu muusika koor olevat vaksali juures ja selles teenivat keegi minu vana tuttav 10da aasta mees, kellega teenistuses ühte pilli mänginud. Arvasin Reinbergi pääle, ja et teda ju aastaid enam näinud polnud, läksin juhatud kohta.

3da polgu orkester, kus tõepoolest Reinberg teenivat, oli aga vahe ajal ära läinud ja ma leidsin säält 2^{se} ratsa polgu orkestri, kus seltsimehed Oja ja Ruubel teenivad. Esimene neist veltveebline. Gluuhovi polgus oli Ruubel minu eelkäija kaptenarmuse (varahoidja) ametis ja Oja – järeltulija, kellele selle neetud ameti kaelast ära andsin.

Nende orkester asus seni Viljandis, nüüd on ka polgule järele nõutud, vist rahusõnume auks lugu pilli mängima. Ootavad siin polgust hobuseid vastu.

“Soomuse võtmine” neil ja, tahaks uskuda, vist terves ratsapolgus veel väga moodi läinud ei ole. Mulle tundub, et ratsavägi on alati korralikum jalaväest.

5-6 mängisime staabi ees ja õhtul läksime Viljandi kooliõpilaste rootu selle uut lippu pühitsema.

Polguüleva tulekul (s.o. juhtumisel, mis vana sõjaväelise korra juure kõige suurema pühaduse ja tõsidusega ümbritsetud oli) mängisime “Viska sitta kapaga”. Missugune kõrva hoop sennisele korrale, militaristlike minevikule, missugune väärtuste ümberhindamine – ei õigem ütelda: vanade väärtuste armuta teotamine, maha lõhkumine! Seda võib mõista, tunda ja täiesti hinnata ainult, kes ise sõjaväes on teeninud, sõjaväelise korra all kasvatud. Mõtelda ainult: read õiged; polgu ülem läheneb; kamando: vaik! tervituseks võtt! root ja ohvitserid annavad au nagu vanasti, aga orkester mängib ... “Viska sitta kapaga!”

Pääle tseremoonia hakkas kooliõpilaste root laulma. Laulud, nagu “Memm ae!” “Kolm habemega juuti”, ja teised nende sarnased, siis jumala sõna viiside pääl, küll Vene, küll Luteri usu kombe järele kõige valimatamate sõnadega – eks need kõik ei olnud muud, kui purustavad hoobid minevikule, minevikust päritud korrale, traditsioonidele, mida küll ühte lugu kaitsetakse, aga mida just kaitsjad ise kõige ägedamini lõhuvad.

Kuulates laule, mis täis roppust ja jätkust, tärkas mitu korda küsimine: kas see on meie noorsugu, meie tuleviku lootus? Kas need on meie tulevased rahvalgustajad, tee avajad, kraavitajad, kes meid Lääne Euroopaga ühele kultuurilisele tasapinnale peavad viima ja hoidma?

Aga pessimism ei kehtnud kaua. Pidin tunnistama: Jah, need poisid oskavad lõhkuda, hävitada kõike mädanenut. Tuleb aeg, küllap nad siis ka uut ehitada suudavad. Mida põhjalikum hävitustöö olnud, seda puhtamalt püsib vanast ainult, mis eht, seda väärtuslisem saab uus ehitus.

Kooliõpilaste roodust tagasi tulles – oli juba päris pime – tulid mõned lätlased kahe hobusega vastu. Meie kommandant, lipn. Fuks nõudis sõidu luba (nponyck). Seda ei olnud. Juba mehed asusid ümber vangerde, kui sipelgad, kõikel lootus soomust saada, sest lätlased ütlesid Riist tulevat. Kommandant laskis ümber pöörduda ja staabi ette sõita. Sääli oli neilt tubaka kaup rekviireeritud taksi järele (sigarite eest näit 1½ marka tükist makstes j.n.e.) ja mõni pudel veini vist niisama ära võetud. Olid ka mõned pudelid päris kaduma läinud, nagu ka voorimehe leiva kott. Meie mehed vist suurt

“soomust” pole saanud. Keegi oli pudeli veini toonud – hommikuks oli seegi jälle uuesti ära kadunud. Paar poissi, kes olid kõige kangemad eraomanduse ja mõisnikkude maade kaitsjad, katsunud voorimehe taskuidki revideerida. Sel ajal, kui teised vankril olevaid asju järel vaadanud (nagu pimedas üleüldse vaadata saaks) olnud nemad selja tagant käpuli püksi taskuis urgitsemas. Vanal olnud päris tegemist rahakoti kaitsmisega. Kas ta seda üleüldse ära kaitses, on teadmata.

Kuid see on ju eraomanduse õiguse loomulik alus: tugevama õigus nõrgema kahjuks...

Täna on kuni lõunani läinud ilma et keegi mängu oleks nõudnud. Asun praegu oja ääres väikses akendeta supelusmajas. Seltsilisteks on paar pääsukesi, kel teises nurgas pesa poegadega.

Kolisin siia sellepärast, et eile kõik, kes meie “дача” teisel korral asusid, alla saadeti, sest teine kord tehti puhtaks ohvitseeride litside jaoks, keda paar tükki juba Volmarist saadik ligi veetakse. Õhtul kuuldi sääl juba naisinimeste naeru ja öösel... noh, mina magasin omas korteris, muu ei puutu minusse.

Selsamal päeval, enne õhtusööki.

Juba saime natuke tunda ülemise korra elanikkude mõju. Tulid nende poole polguülem ja muid ohvitseera ning meile anti käsk all midagi mängida. Mängisime siis ka ühte ja teist. “Viska sitta kapaga” jäi küll seekord mängimata, aga küllap neil sellegi pärast muusika saatel ikka taktikindlamini läks...

Rodenpois, 10 juulil.

“Postimehe” sõja kirja saatja püüab kirjeldusis Riia eelsete võitluste üle igal pool ainult soomus rongisid ja partisaanisid tegevatenäha. Isegi partisaanide muusika koor saab selle au osaliseks, et temast aja lehes räägitakse – mänginud soomusrongil kõige tee Võnnust kuni Rodenpoisini. Noh Rodenpoisi said nad nüüd küll raudteel enne meid, aga Hinzenbergis mängisime meie juba laupäeva õhtul, kuna nemad alles pühapäeva keskhommikuks sealt läbi sõitsid.

Niisama ei või ka sugugi ütelda, et võitlustes aina soomusrongid ja partisaanid esimesed oleks olnud, ehk olla püüdnud. Küll võib aga neile seda au jätta, et nad igal pool esimesed püüdsid olla “soomust võtmas”. Ja võib aimata soomusrongi meeste paha meelt, et keegi neile Riiga ära ei võtnud “soomustamiseks”.

Soomusrongi meeste vahvuse pääle viskab helki ka juhtumine, mida W. K. (Post. 137) ainult poolikult nimetab, et Rodenpoisi jaamas aeroplaanilt visatud pommi läbi üks sõdur surma, teine haavata saanud.

Asi oli nimelt nii olnud: Kui soomusrongid R. jaamas edasi saatmist liinile ootasid, oli mõnel soomuse võtjal sõduril kuuldes, et saksad ikka nii kergesti kohe esimese pääle tungimisega Riiga sisse ei lase, süda värisema hakanud. Ja nad läinud senniks, kunni nende rong ära sõidab ümbrusesse looduse ilu imestama. Pääle rongi ära sõitu tagasi vaksalisse tulles tabanud neist kahte Saksa aeroplaanilt visatud pomm.

Rongid käisid aga ainult kaugelt Riiga pommitamas, ilma et oleksid vaenlase tule piirkondagi saanud.

Rodenpois, 12 juulil.

Viimaste päevade kuuldused (слухи) lasevad arvata, et paraad Riias tõesti pidamata jääb. Olevat juba mõned polgud siit lahkunud, et oma endistele seisupaikadele minna ja täna-homme tulevat ka meil minek.

Paar päeva mingit mängu olnud ei ole, sest litsid olid vist Riia sõidul – siin vähemalt neid näha ei olnud. Üleheila käis ainult osa koori I pataljonis. Pidi sääl olema tseremoniaal (proov Riia paraadi vastu), aga kuna poisid teel olid, saanud sääl teade, et pole tarvis. Lastud sääl siis mängida mõni marss ja polka sõdurite meele heaks ja saadetud tagasi.

Öösel 9/10 oli aga küll mängu ja kisa kuulda. Mind keegi üles ajama ei tulnud, magasin edasi. Mängijad olid viina laialt saanud ja suurepäralises tujus olnud.

Pean tõesti oma saatust kiitma, et hilja polku tulin ja seeläbi niisuguse “tagumise hääle” pilli pääle juhtusin. Mäng on kerge, ei vaeva tervist, ega tarvita suurt harjutamist. Juhtub vähemalt koori vaja olema jään päris välja, nagu see viimasel ajal ühtelugu n.n. purjutamise mängude puhul on ette tulnud.

Ei ole vähematki põhjust kade olla, et mitte alamohvitseri, vaid koori muusekandi palga saan. Üks ainus rahulikult magatud öö purjus ohvitseeridele mängimise asemel on enam väärt, kui need saamata jäänud 30 marka.

Eile käis ka meie kapelmeister Riias. Mis ta säält tõi, ei tea veel, aga läikivad, kõlisevad kannused olid talle küll kanda kasvanud.

Mõistan, mispärast Kerenski ajal Vene jalavägi tihti nõudis, et keegi kannuseid ei kannaks ja miks ratsaväelased vastukaaluks sedasama jalaväe ohvitseeridelle ära keelda tahtsid.

Seesinane vihuke, mille tegin 30^{dal} juunil (järgmisel päeval pärast paanilist põgenemist) Võnnus võetud “soomusest”, hakkab täis saama. Ka sõda Landeswehriga näib sedapuhku läbi olema. Kuulsin: siit äraminekuga oma piirile pütavat ainult sellepärast viivitada, et terve kuu eest lisapalka saada, mis sünniks, kui alles pääle 15^{dat} siit lahkume. Eks seegi ole omast kohast küllalt kaaluv põhjus. Minusuguselegi maksaks see oma 90 marka.

Räägiti kord, et lisa palka Lätimaa sees sõdimise aja eest Läti valitsus maksvat. Kui see õige on, siis ei puudu viivitusel isegi “riikline tähendus”.

Rodenpois, 15. juuli.

Veel ikka oleme siin, ootame vist vagunid, kui ka tee parandamist – hiljuti tehtud sild Võnnu lähedal olevat tubliste ära vajunud. Sõita tuleb arvatavasti Pihkva poole – mitte just liinile, vaid niisama “Põhja armee” selja taha. Mis otstarbel? – kaunis segane. Teada on, et enamlased “Põhja armeed” mitmel pool on lõõnud, isegi Pihkva ära oleksid võtnud, kui mitte meie väed seda kaitsenud poleks. Tähelepanemise väärt on ka, et “Põhja armee” üksikute “ninade” olek meie vastu ühtelugu väljakutsuvamaks läheb. Lausa ähvardusi kuulub juba piirirahvaste vastu kellele “asjata Venekeelt olevat õpetatud” (ühe Vene lehe ütleamise järele) ja kes nüüd aina “paremaid tükkisid omale Venemaast välja lõigata” tahtvat. Pilgatakse Eesti iseseisvuse püüdeid, nimetatakse Eesti Vabariiki “kartulist vabariigiks”, millele varsti lõpp peab tulema ja arreteeritakse isegi meie valitsuse volinikka.

See kõik on sõjaväes laialdaselt meeleolu loonud, et tarvis oleks “Põhja armeele” Eestimaale taganemise tee kinni panna, neid jätta nende eneste ja enamlaste hooleks.

Võib olla tuleb mul järgmises vihus juba sündmusi “Valgekaardi” vastasest võitlusest kirjeldada. Aga võib ka olla, et “kõrgemad võimud” asja teisiti otsustavad, meid tarvitavad taganema löödud Valgekaardi uuesti jalule aitamiseks, et see võiks takistamata jätkata oma “Suure Venemaa” uuesti ülesehitamise tööd kõigi piiri rahvaste kulul ja kahjuks.

Oleme ju end kord sisse mässinud andudes vihasemate vaenlaste liitlasiks – raske on neist sidemeist vabaneda, liiategi, et neid lõplikult puruks kiskuda ei juleta (vt. märkust ära kirjutatud Tartus 12. aprillil 1956.).

Jah: “eesti, sinu vabaduse võitluste lõppu ei ole veel näha!” võib ütelda ühes “Maaliiduga”...

Väljalõige ajalehest: **Landeswehr ei ole eestlasi wangi wõtnud.**

Neljapäeval 24. juulil sai kindral Laidoner Riia liitlaste sõjaväekommisjoni esitaja kindral Burti käest telegrammi, kus palutakse kõik Balti wangid Riiga üleanda. Telegramm lõpeb teatega, et “Landeswehr ei ole eestlasi wangi wõtnud”.

Wõime juure lisada, et ka eestlased Landeswehri wangide hulgaga ei wõi kiidelda. Ehk küll sakslased arwawad, et nende “teadmata kadunud”, ligi 1000 meest, meie wangis on, on need mehed wahwasti wõidelnud, et ennast elusalt eestlastele pole alla annud.

(Ära kirjutatud Tartus, 12. aprillil 1956.)

Nagu senini säilinud mustandist näha, olen 15. juulil 1919. a. eeltoodule pisut teistsugust lõppu kavatsenud, mida aga pole viitsinud küllaldaselt välja arendada ja lõpetanud pateetilise hüüdega “Maaliidust”, kus see oli hoopis vastupidises mõttes öeldud, kui mina õigeks pidasin, s.o. kihutamiseks sõda edasi pikendada ja sakslaste vastu wõideldes omandatud “wõitlusmoraali” ära kasutada ka venelaste vastu sõdimiseks ning “punaste purustamiseks”.

Et see neil “Maaliitu” suunavatel ringkondadel ka mõnevõrra korda läks ja ühes järkjärgulise “köva käe” tarvitamisega ning “soomuse wõtmise” meeleolude ergutamisega saadi eesti väe koondisi isegi Petrogradi vallutamise avantüürile kaasa tõmmata, näitasid edasised sündmused.

Aga et minu “Maaliidu” sõnu tarvitavast lõpust, mis toleaeegses meeleolus täiesti arusaadav tõgamine oli, nüüd palju aastaid hiljem mõelda wõidakse nagu oleksin tõepoolest “Maaliidu” mestis olnud, kirjutan siia enne mustandi tuleroaks andmist ka esialgselt mõeldud lõpu variandi:

“... Tahaksin lõpuks tähendada veel mõne nähtuse pääle (vt. allpool – Tartus, 6. mail 1956.), mis oletada lasevad loogikalise, järjekindla mõtlemise puudust meie ja meie juhtivate tegelaste juures. Nimetasin juba, kudas massi meeleolu vaenlase vastu tarvitatawate metsikuste vastu muutlik on. Enamlastele pandi pahaks, et maha lasksid mõnikümmend parunit ja nende poolehoidjat (nende arust muidugi) kuna meie niisamuti kõiki parunite palgatuid, nende poolt kahtlemata petetuid, eksiteele viiduid sakslasi maha tapmise wääriliseks tunnistasime ja neid tihtipääle haawatuinagi maha laskime.”

Tartus, 6. mail 1956.

Leidsin üles lipaka, millel vahele jäänud täiendavaid näiteid on käsitatud:

<<Näiteid kahesuguse mõõdupuu tarvitamisest ja loogikalise järjekindluse puudumisest leidub ühtelugu kõigist kihtidest inimeste juurest alamatest ülemateni.

“Maaliit” laskis oma erakonna huvisid taotlevat kahesuguse mõõdu tarvitamist häbitult välja paista tunnistades end avalikult Landeswehriga võitlemise vastaseks ja seda seisukohta motiveerides K. Pätsi suu läbi haledusega võitluses langevate sõdurite pärast. Miks ei ole neil seda haledust siis, kui kihutatakse sõtta enamlaste vastu – miks on nad sellel frondil rahutegemise, kokkuleppele jõudmise vastu?

Ajalehed, iseäranis parempoolsed, hirvitavad Eesti “kommuuna” juhtisid, et neist Venemaal kuigi paljut ei hoolita, – neid ainult Venemaa huvides kasutatakse – ja parastavad “Eesti Nõukogude Vabariigi valitsuse” likvideerimise puhul.

Kuid eks meie ole ju samasuguses seisukorras. Ka meid ja meie tegevust juhitakse nii liiduriikide kui ka “Venemaa uuesti ülesehitajate” huvides, ilma et meie iseseisvuse tunnistamisekski mingeid tagatise antaks. Anveldil oleks küllalt põhjust meidki pilgata ja parastada meie “liitlaste” Landeswehri ja Põhja armee jõhkramaks muutumise puhul, aga seda ei taheta näha.

Kommunistid on teinud vea vea järele – kas meie neist tõesti midagi õppida ei suuda, kas tõesti neid vigu kõiki kordama peame enne kui targaks saame?>>

-.-.-.-.-

3. vihk

Jaan Jaakson

Mälestusi, olustikupilte ja mõttekilde

Eesti iseseisvuse sõja lõppjärgust ning
sõjaväe olukorrast vaherahu sõlmimisest
kuni koju pääsemiseni.

Juuli 1919 – aprill 1920.

Лесная дача “Кресты”
Псковского сельско-хоз.
училище, 26.VII.1919.

Pühapäeva hommik. Laman põllutöökooli veetorni katusel 90 trepiastet maapinnast kõrgemal. Ilm on selge ja päiksepaistene. Kuulan tasa kostvat kiriku kellade helinat, vaatan väikse binookli abil Pihkva tornisid, milledest mõnel isegi kulla läiget tipus usun silmama. Neid külitud üle terve linna mitukümmend laiali – suuri ja väikseid, pikki peeneid ja madalaid kupli taolisi. Olen ju nüüd “Püha Venemaa” pinnal.

All kiviteel õpib Vene plika – vist halastaja õde Balahovitshi laatsaretis – jalgrattaga sõitma. Teine temasugune hoiab vahete vahel kinni, jooksb kõrval, aitab joonele, siis sõidab jälle tüki teed üksi kunni kukub.

Nägin neid eila juba, kui alles algasid päris üksteise najale toetades. Asi näib edenema.

Kaugemal, mõni verst Pihkva poole on paar meest, üks naine heina niitmas. Neil pühapäeva ei ole, nad sunnitud töötama vahetpidamata. Mina aga laisklen nagu täna, nii terve nädal, hulgun paigast teise, vahin ümbrust ja inimesi. Ja mitte ainult mina ei ole tööta ja minu seltsimehed. Ei. Kui palju on siin kõiksuguseid marja ja piima müüjaid noori ja vanu. Kui palju mehi, kes korjavad maast paberossi otse, – naisi lapsi, kes nuruvad söögi jäänuseid. Kõik kaebavad töö puuduse üle. Nii see on: kes tööd teeb on sunnitud töötama ikka rohkem ja rohkem, aga tööpuudus läheb ühtelugu suuremaks, tööta tööliste arv kasvab. Kas võib seda seletada ainult inimeste laiskusega? Oh ei! põhjused on sügavamal, kaugemal, – tingitud ajast ja oludest, – vana, kõduneva korra paratamata järelused .

On mul siin lugeda tükk raamatut: “Круг чтения”. Избранных Львом Толстоии мысли. Leidsin selle Volmaris; on vist kord ühe juudi neiu omandus olnud, kelle päevaraamatus leidsin temast väljakirjutusi. Olen ennegi tähele pannud, et intelligentlisemad juudid Tolstoi töid loevad ja neist lugu peavad.

Huvitav on lugeda Tolstoi mõtteid inimeste kõlblise ja majanduslise elukorra kohta, mis ristiusu aluse – piibli ja Kristuse õpetuse – päale toetavad.

Kui palju ühist sotsialismi põhivaadetega! Kui sarnased mõlemad armuõpetused rõhutuile ja vaestele ristiusk ja sotsialism oma alusaadete poolest!

Tahtmata tõuseb kartus: Mis saab sotsialismistki, kui ta kord poliitiliselt võimule pääseb? Kas ei tagane ta siis samuti kui ristiusk omist põhjusemõttest muutudes abinõuks rõhujate käes?...

Кресты, 12-15.VIII.

Kuu esimese kümne päeva jooksul käisin kodus puhkusel. Selle aja mälestused on liig isiklise tähtsusega, et neid “sõjamälestuste” hulka märkida. Algan kirjeldust pühapäeva õhtust, mil polku tagasi jõudsin.

Pliiatsiga: 47

Oli juba väike videvik, kui jõudsin Pihkvasse. Astusin rongilt, võtsin pambu selga, et ülejäänd versta kolm jalgsi ära käia. Õhtuses vilus polnud see kuigi väsitav. Sammusin pisitasa mööda shosseid, mõteldes lõpule jõudva teekonna päale. Siin-säl kohtasin üksikut paarikest – sõdurit

naisterahvaga jalutamas, ehk linna poole sammumas, kus oli kuuldavasti tantsu pidu.

Lähenedes eesmärgile hakkas kuulma, et seltsimehed veel ametis hoolimata pimedusest. Mürtsuvad vanad pähe kulutatud polkad, valtsid.

See tundemärgiks, et staabis ollakse rõõmsad – et neil on viina, on naisterahvaid...

Olgu! Minu pärast tõmmaku või hommikuni, täna vähemalt ma veel mängima ei lähe, vaid heidan puhkama.

Kuulengi korterisse jõudes, et viimasel ajal mitu korda ööseti mängitud. Antud sääl muusekantidelegi viina ja kord lubatud nende tarbeks isesege litsa Pihkvast tuua. Lubamine jäänud ommeti ainult lubamiseks. Seekordki mängiti poole ööni.

Teisel hommikul aeti juba une päält (n'a umbes kella 7 ajal) ülesse: kohe staabi ette mängima! Läksime. Mängisime ühe marssi ära, tuli välja polguülem ja seletas: On liiduriikide nõusolekul otsustatud Pihkva linna ja tema lähemat ümbrust Eestimaa külge liita ja "tagurline Põhja korpus" ära kaotada, temast uus sõjavägi meie ülemjuhatusel korraldada "demokraatlisel alusel nagu meil". Ja pääle selle on meie polk täna öösel vangi võtnud "500 tiblat 8 kuulipilduja, 70 hobuse, hulga vankrite ja mitmesuguse muu kraamiga".

Sellepärast siis see nii varane mängimine.

Ei taha mingisuguseid järeldusi kuulnud teadetest teha. Esimene pool neist on küll kindlasti meeleolu õhutamiseks välja mõteldud. Vangide võtmise üle saime aga varsti ka kindlamaid teateid.

Õhtul pühitses osa meie komandotki (n.n. Vändra mehed) "Eesti Vabariigi piiride laiendamist hüüdsõna all: "Kubermang nikku on Eestimaa külge liidetud!" Jõid ja prassisid päris suurte ninade viisil polgu poest toodud viina juures ja laulsid vanu tuttavaid isamaa laule – Vändra mehed ju vanast ajast tuntud laulumeestena. Kõige lõpuks olid käinud öösel Balahovitshi silta maha kiskumas. Otse meie vastu oleva maja ukse kohal oli riie päälkirjaga "Лазарет имени Булак Балаховича" ülevalt alla lõhki käristatud, nagu tekk templis kõige pühama paiga ees. Ja ka väljas tee ääres olevad samasuguste päälkirjadega laudad vedelesid veelgi kraavis, kui päralt jõudis eelmisel päeval ületulnud polk "punaseid".

Olid enamasti kõik mobiliseeritud Petrogradi töölised – nende seas eestlasigi. Kõik äärmuseni sõjast tüdinenud. Nende ületulemise algatajaks olnud kuulu järele keegi ohvitser, kes hiljuti pataljoni komanderist rootu nooremaks ohvitseriks nimetatud mingisuguse pääletungimise käsu täitmata jätmise pärast. See on luuramiskäikudel meie meestega asja läbi rääkinud ja ühe meie rootudest läbi liini juhatanud, kes siis neid julgustanud kommuniste ära tapma ja üle tulema. (Kommuistide nime all mõistetakse praeguses Vene punases sõjaväes neid eksamineeritud ja registreeritud kommunistide partei liikmeid, keda on teadlikult jaotatud terve sõjaväe pääle umbes 5% meeste arvust ja kellel on teatav võim sõjaväe sisemise elu korraldamises ja juhatamises. Need on nii ütelda punase väe "soolaks". Vangi neid ei võeta, vaid lastakse armuta maha, sest neilt on alati rikkalikku "soomust" saada. Pääle "soomuse" sõna täies mõttes – hääd riided, saapad, nahk kuued j.n.e. – saab neilt tuhandate viisi raha, kuldsõrmuseid uure j.m. Omas väes on nad ka enamasti vihatud, nagu eesõigustega isikud ikka. Päälegi on suurem osa

neist n.n. "tänase päeva" kommunistid, kes oma eesõigusi aina isiklise kasu mõttes tarvitavad.)

Käes oleval juhtumisel olid esimesed "soomuse" võtjad oma mehed. Meie omadelle ei jäänud enam midagi võtta.

Õhtu ees ilmus ka batka Balahovitsh Pihkvast ühes muusika kooriga ületulijaid oma komando alla võtma. (Vaesed mehed! Lootsid ületulekuga sõja kärast pääseda.) Pidas neile kõne, esitas end demokraatlise korra kaitsjana ja kuulutas kadu kommunistidelle. Siis kõmpisid kõik koos Pihkva poole – olid "omasugused" kokku juhtunud. – Noh, Balahovitshi "demokraatlise" korra alt jooksevad nad muidugi varsti jälle punaste poole tagasi. Nende sõjariistad on aga meie sõjasaak – küllap meil neid tarvis läheb...

Õhtul aga töid mõned meie meestest paar "värsket" Eesti naiskodanikku ööseks – suure võidu puhul vaja ka suuresti pidustada ja ainult meesseltskonnas iga õhtu juua läheb igavaks. Et kõik sellest lõbust osa võtta ei julgenud ja mõned mehed ööseks teistesse tubadesse ümber kolisid, kes sellest küsis. Vähemus peab end enamuse alla painutama...

Naljakas oli näha kudas hommikul "teenistuse" palka kokku korjati, – kudas mõni mees tasu maksmise eest oli ära jooksnud ja teine kirus suure suuga kui häbitumad "niisugused" ommeti olla võivat! Sõimasid kõige enam need, kes näidanud on, et ilma sarnase kaubata kudagi elada ei suuda – sõimasid, et eneste häbitust seega katta...

Niisugune on sõduri elu. Niisuguste sündmuste keerus kaovad ta vabad tunnid – päevased ja öösised. On natuke õigust neilgi, kes tõendada armastavad: ilm olevat hukas, inimesed raisus. Kuid need variseerid näevad ainult asja ühte külge. Ilm on küll "hukas", aga mitte sugugi rohkem kui enne. Inimesed ei ole mitte halvemaks läinud, vaid ainult avalikumaks. Muda, mis enne seisis tiigi põhjas liigutamata, on nüüd tormist ülesse keerutud. Nüüd peavad kõik nägema, et tiik tarvitab puhastamist. Ja kui enne kardeti puhastamist ette võtta, et mitte sogada viimstki puhast vett põhja muda välja võttes, siis nüüd ei tohiks olla mõtetki seda sogu uuesti ilma tiiki põhjalikult puhastamata põhja selgitama hakata, küllalt teades, et iga järgmine uus torm teda jälle üles keerutab. Ei ole põhjust uuesti turgutada vana kapitalistlist korda, et teda jälle kukutama hakata, kui ta tõusnud oma arenemise tipule, vaid vaja tema praegust nõrgendatud seisukorda silmas pidades otsekohe uue sotsialistilise korra ülesehitamisele asuda.

Куничные Горы, 31.VIII.1919.

Ja see sündis, kui olime küllalt rõõmustand ja pidutsend suure võidu puhul – too suur võit oli 6^{enda} kommunistilise polgu meie poole üle tulek meie (kuuenda) polgu frondil, omast kohast tähtis sündmus küll, sest ei põhja armee, ega Balti saksad tihanud seda meie võiduks tunnistada: "Baltische Blätter'i" järele seisis Eesti lehtedeski, et see sündinud põhja korpuse frondil...

No jah: ... olime pidutsend ja prassind, ületulnud venelastega hästi sehvti teinud neile, "kerenskite" ja "sovjetskite" eest paberossa ja sigaretti müünud – siis kuulsime: punased olevat kõvasti päälle tungima hakanud, ähvardavat koguni meie selja tagust raudtee liini.

Kadusid staabist polgu ülem ja muud suuremad ninad, kolisid operatiivstaapi. Jäid järele õige väikesed, kes meid ei tülitand mängu nõudmisega.

Oli mitu päeva ula elu. Käisime ühtelugu Pihkva turul sahkerdamas sigaritega ja sigarettidega, mida saime osta odavasti sõdurite poest. Mis sest, et turul korrapidajad mõnda “soomustama” kippusid – kauba käest ära võtsid – sest sõduritel oli igasugune müümine keeldud. Teised olid seda ettevaatlikumad ja kavalamad.

Äri vaim valdas mindki. Ostsin sõbralt 10 marga eest kaks pakki sigaretta, müüsin turul, “kerenskite” eest, millega nõutasin vana raamatutega kauplajalt terve Gogoli kirjatööde kogu – Eesti rahas tahtis teise eest 40 marka saada.

Tegin veel mõne õnneliku “operatsiooni” rõngassaiadega, plaanitsesin suuremat värskete kurkidega, säääl, ühel ilusal õhtul käsk valmis olla, sest punased olla ligi jõudmas; meil vaja kodu poole hoidma hakata.

Olimegi kähud koli kotti kogumas, aga ei sel õhtul saanud veel minema kuhugi. Magasime vanal kohal hommikuni paljastel naridel nagu arestandid.

Järgmine päev kulus tervelt ära ümber asetumiseks Pihkvasse Veliikaja pahemalle kaldale. Sai sõita raudteel ja hobustega ja sai lõpeks jalagi käia nii et hing rinnus kinni, ehk küll Krestõi'st uue korterini vaevalt versta 5 oli.

Nüüd oli turul käimine palju hõlpsam – ainult mõni samm üle silla minna. Kuid kauat seda mõnu maitsta ei saanud. Ommeti enne ära minekut sai veel mõndagi nalja näha.

Teisel Pihkvas elamise hommikul läksin turule õunu ostma. Panen taskud õunu täis, hakkan tagasi minema – silla otsas kari valgekaartlasi (n'a umbes roodu osa) ühes kuulipildujaga ees, ei lase üle silla ei mind ega kedagi teist. Miks? – ei tea isegi; olla kästud... Küsin Eesti patrulli käest, kes kõik aeg silda oli vahtinud, nüüd aga oma vähesuse tõttu midagi ei saa teha. Ei need tea ka paremat ühtigi. Kogub silla otsa taha hää hulk kõiksugust rahvast. Üks vanaeit nutab: tal olevat väike laps üksi kodus; jooksnud ainult silmapilguks turule, nüüd tagasi ei lasta.

Eesti soldatid on äritatud: venelased ei saavat ise Pihkvat kaitstud, nüüd tahtvat meid vägisi kinni pidada ja liinile sundida. Kiruvad põhja armeed ja ta ninasid.

All pool silda asub meie Peipsi laevastik. “Taara” natuke kaugemal, “Uku” ja “Vanemuine” peaaegu ninaga vastu silda. Madrused näikse silla päälsest “konfliktist” ka üsna huvitatud olema, kuid midagi veel ette ei võta selle lahendamiseks. Ootavad: ehk asi argneb.

Kinni peetakse neid, kes linnast meie poole jõge tahavad minna. Teiselt poolt tulejad lastakse läbi. Näen säält tulema veel kaks oma komando meest. Tulevad kunni patrullideni; hakkan neile seletama, et ega linna minna ei maksa – tagasi ei lasta. Liigun vähe haaval nende vahele ja hakkan ühes kodu poole minema, nagu oleksin isegi alles praegu linna tahtnud minna ja nüüd sunnitud tagasi minema, sest et pärast tagasi saamise lootust pole. Üks vankadest, kes mu vigurit märkas hõikas küll mitu korda tagant järele, aga ma ei teinud sest enam väljagi, ei vaadanudki tagasi. Olin kindel: ega ta tagant laska ikka ei julge.

Kuid sillal ülekäimine jäi kinni. Käisime vahete vahel jõe ääres vaatamas – ikka suur rahva parv silla otsa taga, sillal mitte kedagi.

Viimaks mõne tunni järele nägime rahvast vajuma üle silla, nagu paisust pääsnult. Läksime vaatama, kuulama kudas lugu on.

Kõik see silla jant oli algust saanud juba öösel. Keegi valgekaardi polkovnik kippunud purjusena üle silla minema, seejuure silla vahtisid ähvardades ja sõimates. Need aga võtnud mehe kinni ja toimetanud karauuli majasse, kus ta esiotsa küll veel üsna haavavaid sõnu Eesti sõdurite kohta ütelnud, aga viimaks õige alandlikuks muutunud arusaades, et ta hing kergesti ühes nikkelkuuliga võib lendu pista – vabandanud ja õiendanud end üsna viisakalt kätt mütsi ääres hoides, mis pääle teda armulikult lahti lastud. See suur hõbepagunitega isand sai sarnasest juhtumisest muidugi üpris haavatud ja et oma vägevust näidata, läkitas hommikul terve roodu mehi välja eestlastelt silda ära võtma.

Need olid esiotsa silla juures küll õige peremehe näoga, aga varsti löid kahtlema, sest “Eesti mehi” kogus ikka rohkem ja rohkem üle tahtjate hulka. Kõik olid kurjad. Hakkasid näägutama ja ette viskama: miks nad liinil, enamlaste vastu võideldes nii julged ei ole kui siin j.m.s.s. Venekad, katsusid vastu ka ütelda, aga see nende asju veel õige hulluks ajas: madrused segasid end asjasse.

Juba siis, kui mina veel silla taga olin, päris üks “valgetest” minult, kelle need jõel seisvad laevad olevat. Tegin uhke näo, rõhutasin: “Meie!” Nähtavasti tunti piinlikkust laevadelt vaatavate suurtüki suude ees...

Oligi asi niikaugale läinud, et lõpeks, kui tüli juba õige suur, madrused venelastele ultimaatumi ette pannud: “Kui te silmapilk ei kao, laseme teile silla võlvid kaela!” (Viimased varjasid end lõhutud raudsilla kivimüüride taga.) Sõnade kinnituseks lükatud suurtükkele laengudki sisse ja hakatud otsi pöörama.

See läks vankadele liiaks ja nad tegid kiirminekut. Sellejuures oli üks meie soomusrongi sõdur nende kuulipilduja lukugi ära näppanud.

Silla otsa taga oodanud rahvas aga rõhus üle vabanenud silla ja kiitis: “Eesti mehed on ikka mehed!”

Läksin jälle turule, müüsin omad viimased sigaretid ja ostsin kaelkoti täie saiu. Selle koormaga tuligi meil järgmisel hommikul Pihkvast putkamine.

Vasknarvas 31.III.1920.

Mida oleks mul jutustada Pihkvast taganemisest ja sellele järgnevast ajast?

Peab tähendama, et Pihkva tagusel frondil võideldes meie sõduritel alati tundmus oli, et oleme okupatsiooni väed võitlemas võeral pinnal ja et kõige õigem oleks, kui me säält ära taganeksime oma keelepiirile, jättes Pihkvat venelastele – ükskõik kas valgetele ehk punastele. Ühtlasi oli säält ka front niivõrt pikk, meie väge harva, et igale ühele selge oli võimetus tugevamale pääletungimisele vastu seista. Seepärast tundus säält taganemine kõigile soovituna, loodetuna ja ei toonud enesega kaasa mingit meeolelu langu, nagu see sõjaväes taganemiste järele harilikult ikka sünnib, vaid koguni ümberpöörduvalt parandas veel tuju hoolimata kõigist taganemise raskustest. Sellele järgnev Isborski kindlustatud liini kaitsemine tundus juba puhkamisena.

Meie komando meestel tuli taganemine õige äkki. Eelpool kirjeldatud silla nalja tagajärjel olime õhtul kaunis lõbusas tujus. Ei saanud kaua magama – laulsime, lobisesime ja naersime. Öösel tegi alaline vooride meie akna alt uulitsat mööda läbi sõitmine pisut rahutuks. Tundus selgesti, et taganemise silmapilk ligineb. Ootasime selleks mingisugust käsku, teadet – asjata.

Vaevalt valgenes pisut, läks keegi lähedal asuvate tööroodu meeste poole kuulama, mis neil uudist. Tuli tulist jalu tagasi: tööroot suuremalt jaolt ja polgu staab olevat juba öösel Polkovoi's rongile asetunud ja ära sõitnud, sest punased olevat sest jaamast veel kõigest mõni verst eemal olnud. Ka meie jaoks olnud vagun, kuid meid oodetud sinna asjata. Teadet saata pole võimalik olnud, sest meid polla üles leitud!!!

Hakkasime kohe kiiruga kraami kokku panema kirudes oma ülemust, kes vähematki ei olnud hoolitsenud staabiga ühenduse loomisest, vaid rahuga magas mõnuses möbleeritud korteris. (Igatsus seesuguse järele oligi põhjuseks, et meie korterid staabist nii kaugele valiti.)

Tuli uus häda: kuskilt polnud hobuseid saada kraami veoks. Viimaks saadi moonavorist üks kahehobuse vanger. Sellele tõttasid aga komando ninad päälle noodi kasti aina oma asju päälle laduma. Komando söögi tagavara, kaks suurt pada, noodi puldid j.n.e. ähvardasid vägisi maha jääda. Kanda sai igaühele küllalt juba ta oma kraamist. Õnneks saadi veel üks ilma kartsasteta vankriga venelane kinni püüda, kellele pajad ja produktid päälle mahutati. Noodi pulte jäi palju maha. Võtsin oma jao selga lootes tee pääl kuhugile vankrile visata, mis ka tõesti õnnestas. Moonavor sõitis kergendatud koormatega, suurem hulk kraami oli raudteel ära saadetud – sain kõik omad kotidki seljast vankrile panna. Kolistasime vahetevahel ühes, teises kohas peatades õhtuks Isborski jaama, kus oma kraamiga vagunisse kolisime. (Teel oli mitu korda hirm, et enamlased meid suurtüki tule alla võtavad. Tee läks läbi üsna raudtee liini lähedalt, kus meie soomusrongid võitlust pidasid.)

Isborskist kuulsime, et polgu staab juba Petseristki mööda olevat ja võimalik, et Võrru kolib. Saime ka teisel päeval sõitma ja rõhusime esimese joonega Võrru välja. Sai sääl paar päeva elatud, isegi üks "kontsert" linna aias mängitud. Siis tiriti meid tagasi Petseri jaama, mille ümbruses polgu staab lõplikult peatama jäänud. Esiti olime ühes staabiga "Kunitsa Goora" (Куничные горы) külas, aga korteri puudusel ja sügiseste külmade ähvardusel (asusime sääl mööda ulualuseid ja kuurisid) kolisime peagi ümber Suur Kolodavitsa külasse.

Esimeses nimetatud küladest olid elanikud peale vesiveski möldri ja omaniku kõik venelased, teises kõik eestlased. Kaunis mõnusast elamisest viimases laseb mäletada märkus, mis kannab daatumi: "Suur Kolodavits, 3 sept. 1919.

Pliiatsiga: Kiri № 51.

Küla muistse Liivi kubermangu viimases sopis, mõni verst Petserist. On ka märgitud hiljuti ilmunud kümneverstalisel Eestimaa kaardil. Tulime siia alles eila paar versta Petseri pool olevast vene külast, mida mainitud kaardil ei leidu. Siin elavad eestlased – Võrukad, mitte setud. Praegu soovin ainult ühte: et saaks siin pikemat aega asuda! Võrreldes ümberkaudiste Vene küladega siin üsna mõistlik elu. Majad mitmekambrilised, pestud põrandatega, piiratud punaõunalisist õunpuist. Õunu palju ja odavad, nii et ei

viitsi enam varastadagi. Just praegu, kui seda kirjutasin hüppas töölt tulnud tüdruk läbi akna aeda, hakkas õunu raputama. Sain minagi paar punasemat – ma ju puu all põõnutangi päris padja ja tekiga ja egas “küsija suu pihta ei lööda”... So, nüüd tuli veel karjatüdruk omat korda raputama; ei ma sellelt küll enam ei küsi – annabki ja siis tee omales söömisega liiga!..

Sellest külast käisime paar korda mõneks päevaks operatiiv staabis ja pataljonides mängimas – esimene kord umbes sel ajal kui meie poolt Tallinna Ametiühisuste kongressilt kinni nabitud 102 “kommunisti” üle liini saadeti ja enamlaste parlamentäärid rahu ettepanekuga meil käisid. Selle kohta leidub mul ainult järgmine tähendus.

“Kolodavits, 13.IX.1919. [Pliatsiga: Kiri № 51] Kümne viimase päeva jooksul on saanud mitmel pool ümber hulkuda, mõndagi näha ja mehemoodi vihastadagi – käisime polgu ülema juures, kui ka puhkusel viibivates rootudes mängimas. Liinil praegu vaikne. Rahuläbirääkimistest ei tea veel midagi kindlat. Kapelmeister sõitis Soomemaale pilli ostma. Ehk saame varsti uute pillidega mängida ja võime omad vanad koju kapi otsa viia...”

Pillide toomisest ei tulnud midagi välja, toojad tulid Tallinnast tagasi – “valuuta” ei lubavat. Tuli varsti jälle teist korda vana pillidega polku mängima sõita. Sellest räägivad tookordsed ülestähendused:

[Pliatsiga: Kiri № 53.]

Kolodavits, 20.IX.1919.

Eila olin kõva töömees. Meie perenaine peksis rehte (masinaga muidugi), pidasin väga rumalaks päält vaadata, kui teised töös...

Täna sõidame jälle liini poole “muusikalisele ringreisule” – polgu ülemal ilma muusikata vist ikka ei “vea”.

Palju sellega aega läheb ja kas tulemegi enam siia külasse tagasi (esialgul jääb raskem kraam küll siia) ei või ette teada.

Kaunis igavaks ja ühetooniliseks läkski juba sinne elu. Ka töötamiseist on raske...

[Pliatsiga: № 54.]

Koshelki (Petseri ja Isborski vahel) 22 sept.1919.

Elan seekord Setumaal, uurin naiste riidemoodisid, imestan nende hõbe- ja kuld-rahadest rinna ehteid, mõtlen: küll saaks tubli “soomuse”!

Kartulid on veel küllalt kiskumata ja õunugi leidub puude otsas – järjekult: eluga võib rahul olla.

Liinil oli viimisel ajal üsna rahulik; nüüd hakkavad suurest rahuarmastusest jälle rohkem suurtükkidega kolistama.

Pagana hää oleks, kui sellele jandile tulevaks kevadeks mingisugusne lõpp tuleks.

Kolodavitsa, 29.IX.1919.

Jällegi Kolodavitsas ja jällegi siit minemas.

[Pliatsiga: № 56.]

Seitse päeva olime “hulkumas ja põgenemas” – laupäeval siit läksime ja laupäeval tulime ka tagasi. Mängisime staabis kahel kolmel joomingul, millest ka naisterahvaid osa võtmas oli – ohvitseride naised: põlised, kui ka ajutised Petserist ja mujalt tellitud...

Üks sööming-jooming ähvardas vägisi lõõminguks muutuda; õigemini ütelda: oligi seda juba väikselt. Abiks purjutama tulnud mingisuguse ministeeriumi esitaja-ametnik lõi ühele meie ohvitseridest vastu kõrvu ja veel

koguni selle oma naise juuresolekul. Küll see oli vihane, tahtis “kuradi ministert” maha laska, aga ei saanud kuskilt revolvert. (Neil nähtavasti üsna mõistlik komme: joomistele mitte sõjariistu kaasa võtta.) Käis meiegi käest küsimas: “Kas kellegil on revolvert? Natukeseks ajaks?! Ma lasen ühe ainsa inimese maha!” Säälsamas jooksis õue kisendades: “Andke mulle üks püss!” Teiste tagasihoidmisel ja tuleriista puudusel jäigi “kuradi minister” maha laskmata.

Teisel joomingul “sekvestreeris” isand Jürmann meie suure trummu, et seda kolkides meie mängu saatel marssida õuest tuppa, toast õue ja ümber toa. Lõpeks leiti trumm ja taldrikud tänaval kraavist sopa seest.

Korra käisime “puhkusel” olevatele rootudele mängimas, kellele puhkust igapäevase reaõppuse ja kaevikute kaevamisega hästi suupäraseks tehakse ja keda meid kuulamagi komando all toodi. Rootudest tagasi tulles (Gverston’ist, Pihkva järve kaldal Koshelki’sse on 10-12 versta) pimedas eksisime mööda metsi, mägesid ja orge. Alles keskööks saime puhkama, et järgmisel hommikul – laupäeval – siia tagasi tulema hakata. Oli üsna kena käia, olgugi et ilm vihmane. Öhtul küttis siit perenaine meile saunagi soojaks – ta on meist rehel käimisest saadik palju rohkem lugu pidama hakanud – käisime saunas ja saime üsna koduse tundmuse.

Eilne päev kulus raamatut ja lehti lugedes ning kaarta mängides. Öhtul saime käsu täna hommikul jällegi Koshelki’sse mängima tulla – vist ninad sääl “vintis” jälle.

Saab näha, kudas selle minekuga jääb. Praegu on kell juba seitse. Poolest ööst alates sajab laginal vihma. Olen seliti küünis heinte sees, kus nii tore puhata, lahe ja segamata, sest teised kardavad külma ja magavad toas. Kuulatan vihma krabinat vastu sindli katust ja mõtlen, et pean ikka riidisse panema ja tuppa minema. Aeg juba valmistada reisu vastu. Ega tea, kas meid nüüd enam siia tagasi lastaksegi.

Perenaine tuli praegu hobustele heinu viima – ega ei saa siingi enam segamata põõnutada...

-.-.-.-.-

Arvatavasti Valgas 17 septembril 1950 a.

Kolmkümmend aastat on möödunud, mil pole aja puudusel julgenud asuda selle vihiku jätkamisele. Kolmkümmend aastat oma ette elu ja võitlust – koguni teistsugust, kui see mida selles vihus kirjeldada tahtsin. Ja mida kogu selle kolmekümne aasta jooksul lootsin ükskord siiski lõpule viia. Lootsin selleks aega küll hoopis teisiti saada, kui nüüd saanud olen ja ei lootnudki seda veel niipea saada nagu see loodetavasti nüüd saabunud on.

Kolmkümmend aastat on möödunud ja on kinnitanud mõndagi arvamist, mõndagi seisukoha võttu, mis selles ja eelmises kahes vihikus kirja pandud – on aga ka mõnegi eksiarvamise paljastanud, mõnegi petliku lootuse purustanud, teiste täitumise ikka ja ikka edasi lükanud. Seepärast ei saa ma ka Eesti iseseisvuse sõja lõppu enam samas vaimus kirjeldada, nagu tol ajal, aga püüan siiski kõiki säilinud ja säilitatud kirjutisi ning mustandeid, millest toleaeagne mõte peegeldub muutmatult ära kirjutada, kuigi praegu, võib olla, mõnegi mõttega enam päri ei saa olla ja kuigi kirjutise terviklikus selle all kannatab.

-.-.-.-.-

[Pliatsiga: N 59.]

Katke kirjast 4.X.1919 a.

“... Olime paar päeva teel, käisime üle 50 versta. Liikusime fronti mööda paremale poole. Asume praegu kohal, kus ei ole Eesti-, Läti-, ega Venemaa, vaid kõike kolme keelt kuulda võib. Muret teeb küsimus, kuidas saab kirju ära saata ja posti kätte. Ka poliitiline moment näib õige huvitav olema: uuemast kätte puutunud lehest (29.IX) leidsin Inglise streigist, Tartu nõupidamisest j.n.e.”

Edasi on kirjas arutlusi era elu küsimusist, tuleviku kavatsusi sõja lõpu puhuks ja muud, mis käesolevas vihikus käsitatavat teemi ei puuduta.

9.X.1919 kirjutatud kiri on Laura alevis dateeritud, kus mäletavasti mitu nädalat seisime. Alevi elanikud rohkem venelased ja lätlased. Toitu keedame, kooke küpsetame enamasti väljas lahtise tule peal, milleks tarvitame ühe pooleli oleva püstpalkidest ehitatava maja seinu, kuigi see keelatud on.

Alles 2 nov. kiri on kirjutatud Schemeritsõ's – samuti 4 ja 6 nov.

Kirjast: Schemeritsy, 2. nov. 1919.

Kolisime üleeile õhtul teise korterisse – umbes pool versta ja üle jõe. Ühtlasi muutus seega ka küla nimi. Uues korteris elujärje sissesäädimine kannab mõtted laiali, pole mul seda kord midagi kirjutada...

-.-.-.-.-

Tartus, 3. apr. 1956.

Jälle on möödunud üle viie aasta sest ajast, mil kord katset tegin oma sõjamälestusi selles vihus jätkata. Mälestused ise on mälus üha udusemaks muutunud ja ainult tolleaegsete kirjade lugemine suudab veel ühtteist elustada ning unustuse kuristikust händapidi välja kiskuda. Seepärast lehitsen vanu pabereid, loen säilinud kirju ning mustandeid. Püüdes meenutada nende kirjutamise aegseid mõtteid ning sündmusi valin neist väljakirjutamiseks katkeid, mis puudutavad kuidagi sõjategevust, meie komando osa selles ja ka üldiselt sõdurite vaateid ning elu-olu.

Suurem hulk mu tolleaegseid kirju on aga täidetud kitsaste isiklikkude arutlustega ja, alates kodus käimisest augusti esimesil päivil, inspireeritud üsna kindlaks kujunenud kavatsusest hakata sõja lõppedes Lõo talu orjama; püüdsin meelitada selle juurde abiliseks ning kaaskannatajaks tookordset Pärivere “karjaravitsejat” Tehvre Miiat [Maria Tehver], kellega kirjavahetust sobitama hakkasin kohe peale E.V.-r. väkke astumist. Reaalse eesmärgi sidumine isikliku heaolu ning perekondliku õnne lootustega nõudis unistustlike kujutluste arendamist, optimistlikku suhtumist talu korrastuse plaanide ja isiklike võimete soovunelmate ja nende täitumisvõimaluste hindamisel – see vajab romantiliste illusioonide julgustavat, ergutavat ning õnnestavat toetust. Loomulikult muutusid seega ka meie kirjad oma ideestiku ja ainekogu poolest üha rohkem “armastuse kirjadeks” tavalises mõttes.

15. apr. 1956.

Seepärast leidub neis ka sõjasündmuste ja poliitilise olukorra kohta käivat üsna harva ning napilt. Seda enam, et ka sõjas olin kaastegev ainult pealtvaatajana ja pillipuhujana, kuuludes “sõjasakste” saadaval teenides kõige ohutumasse olukorda nagu seda soovitataksegi sõttaminevale mehele esimes vihus lk. 2 äratoodud luuletuses.

Järgnevalt katkeid kirjadest

(N-71)

Shemeritsõ, 4. nov. (1919.)

--- Eile oli meil palgasaamise päev. Saime esimest korda uue normi järele ja ühtlasi selle järele esimesest maist saamata jäänud raha. Niisiis: okt. kuu palk 250 mk., päevaraha 186 mk. ($250+186=436$) ja viie kuu vana ja uue palgamäära vahe ($250-130=120$ mk) $\times 5=600$ mk. Kõik kokku 1036 marka. Kui möödaläinud kuude mõnesajaline ülejääk ligi arvata saaks summa, millega muiste talukoha võis osta, nüüd aga kuigi paljut pääle hakata pole. --- Siin võib raha eest ainult õunu osta, ehk teda maha mängida. ---

Shemeritsõ, 6.XI 1919.

--- Millal koju saan tulla, ei või veel kindlasti ütelda. Praegu kodus olevatega on juba kõik pääle Riia alt äratuleku kodus käinud. Kui need tuleval nädalal tagasi jõuavad, võiks jälle uuesti otsast sõitma hakata. Niisugusel juhtumisel tuleks minu kord juba nädali kolme pärast – olen teises järjekorras. Kuid kapelmeister tahtvat koju laskmisega kuu aega vahet pidada, lubavat kõvasti uusi tükka õpetama hakata. Sarnasel korral võiksin umbes Jõulu ajaks koju saada. Kas ta aga oma tahtmist saab läbi viia, on alles teadmata. Praegu ei ole meil pea mingit õppust. Kui ta ainult niisuguse logelemise jaoks puhkuse käimist tahab kinni pidada, hakatakse talle tingimata vastu. ---

Homme õhtul katsun kauemini üleval olla, ehk näen kuuvarjutust ---

(N 73)

Shemeritsõ, 10. nov. –19.

Eile õhtul sain --- kirja --- kirjutasin --- kuni kella 12^{neni}, kuna muist mehi kuhugile ninade joomingule mängima olid läinud. --- Heitsin magama kui teised kodus olejad juba ammugi magasid. Kuulsin kord läbi une mängimast tulijate tulekut ilma et päriselt virgunud oleksin. ---

Meie kodus käimisega läheb vist nii nagu arvasingi: kapelmeister ei suuda seda seisma panna. Homme sõidavad mõned suure nurumise pääle, aga pikemaks ajaks kui kplm. lubas. Ja polguülem ning adjutant olevat kapelmeistri kohta tähendanud: tehku rahkem harjutust, ärgu laiselgu, aga ärgu hakaku muusekantide puhkuse aega kärpima! Nii et loodan paari nädala järele oma korda tulema. Hakkan lähemal päivil “pinda valmistama” ... Tagajärgedest teatan. ---

Unistusi usaldada on kerge; --- tea ka, et unistuste täidesaatjaks unistaja ise kõige vähem kõlbab. Unistaja tunneb rõõmu omast ilusast kavatsusest ja ei tõttagi alati nii väga selle läbiviimisega. Kuid elu karmustes, raskustes on inimesel luulet tarvis; kes seda omaale täie mõistuse juures ei suuda muretseda, peab selleks pea “täis” panema, ehk muud joovastust otsima. Ja talupoeg peab olema luuletaja – ta peab lootma, et see mis ta külvab, kord vilja kannab!

Jälle kell 12 – hääd ööd! –

---.---.---.---

(N 74)

Shemeritsõ, 15.XI – 19.

Homme on väiksel viisil kolimine – vist versta paarkümmend – tuleb pisut varemini üles tõusta, seepärast pole täna aega pikemalt kirjutada. ---

(N 75)

Tailova's, 19.nov. 1919.

Sain eile õhtul Su kirja 13^{mast}. Ole terve! Eile ei saanud vastata tulevalge ja tindi puudusel – alles kolisime siia. Tänane vastus tuleb vist õige

nukeline ja tuim – aeg on juba üsna hiline, teised (oleme neljakesi ühes korteris) magavad juba. Tuli jällegi tuju üht osa praeguse sõja mälestustest kokku koguda – nimelt ajajärgust teenistusse tulekust kuni sõjani Landeswehri vastu – kirjutamine aga tüütab ära.

--- Arvan, et praegune korter võimaldab natuke rohkem kirjutamisega tegemist teha, kui eelmised. Sellekordsete seltsimeeste seas pole ainustki kaardimängijat; toa elanikkude seas pole ainustki tüdrukut – viimastes korterites tuli tihti lobisemise ja tantsuõhtutega rehkendada jne. Laud kirjutamiseks siin on, potitäie tinti ostsin täna ja tattnina lambi tegin kah. Perenaene lubas koguni homme kuskilt suurema lambi nõutada.

Puhkusele saamise aeg on alles kahtlane. Polguüleva uue korralduse järele lastakse muusika komando edaspidi iga kolme kuu tagant täies koosseisus kaheks nädalaks koju. Kapelmeister kavatses esimest korda januari kuus laska.

Punnisime sellele kõvasti vastu – mina ja mõned teised, kes juba rohkem kui kolm kuud kodus käimata. Lubas järkkaaluda, kas mitte võimalik pole detsembri esimesel poolel, pääle palga kättesaamist sõita. Kuid tema lubamine ilma peale käimata võib kergesti nulliks saada. Igatahes katsume mõjuda. ---

20. nov. hommikul.

Olen praegu “eeskujulise” perekonna juures korteris. Selgesti tunda, et mees on perekonna pea ja korrashoidja. Lapsed paluvad hommikuti ilusti jumalat, ütlevad peale söögi: “Спасибо, папа!” ja “спасибо мама!” Kui mõni kogemata maha kukub, haiget saab, siis hakkab nutmise asemel naerma, et mitte nahatäit saada jne. Panen ümbrust hoolega tähele, õpin “elutarkust”. Shemeritsõs isa diakoni juures olles kirjutasin kõrva taha missuguste hoolikate sõnadega see oma teenijat (noorepoolne soldati naene, kelle mees kadunud) hommikuti üles ajas, kella kuue ajal meele tuletas, et häbi olevat seitsmeni põõnutada ja kudas teda õhtul kella üheksani köögis “tattnina” valgusel takku kedrata lasi, et leiva kõrva leivaveegi ära teeniks. Seejuures oli ta kellal see kasulik omadus, et kümne asemel üheksa näitas. Mede poisid läksid aga pahuraks, püüdsid vägisi kellale tuld jalge alla teha, nii et viimati juba 8 ajal 9^l näitas...

Kodus käivat sõpra lasin omale viimasel ajal ilmunud “Odamehed” tuua. Sai ka paariks päevaks ajaviidet. ---

Praegu on kaunis külmad ilmad ja uues korteris meil kõikad ka alles tegemata. Kui pisut soojemaks läheb ja aega saab, lähen mõni päev Petserisse. Saan ehk säälses postkontoris “Sotsi” tellida – lehti hakkab jälle õige vähe saama. Niisama muretseks säält ka markisid tagavaraks. Siit Petserisse olevat versta kolm.

Siin tahetakse nähtavasti rohkem harjutusi teha. Eile õhtupoolikul oli koolimajas kokkuharjutus, praegu läksid teised hääled kapelmeistri juure ja pääle lõunat, kui koolilapsed koju lähevad, tuleb vist jälle koolimajas üldine harjutus. Küllalt laiseldud! ---

21. nov. hommikul.

Eile õhtul ei saanud kuigi kaua kirjutada. Praegune korter on tee ääres ja väljas kangesti külmad ilmad. Ühtelugu tuli tee-käijaid ja -sõitjaid sisse sooja saama. Suur lamp mille perenaine eile muretses, paistis neile läbi akna nagu tule torn. Kuna teised poisid juba magama heitsid ei tahtnud temaga enam tülitajaid kaela peale narrida. Puhusin tule ja katsusin ka, et teki alla

sain. Täna lähevad vist mõned poisid Petserisse, saadan siis selle kirja margiga posti. Läheb vist ikka natuke rutemini kah.

(N 77)

Raudtee vagunis, 24.XI

Hakkame liikuma teisse fronti – väga võimalik: Narva poole. Katsun mõne rea paberile visata, et enesest elumärku anda. Midagi pikemalt kirjutada teel muidugi võimalik pole. --- Võib olla jääb teisale sõitmise läbi mõne päevane post hiljemaks.

Selle kirja saan vast Valgas postile panna. Kahju, et see sõit nii äkisti tuli, oleksin enne paigal seistes pikemalt kirjutada võinud. Tarvitasin aga toda aega “mälestuste” kirjutamiseks.

Vagunis raputab, ilm on pime. Saab näha mis ajaks öösel Valka jõuame ja kas enam kirjutamise aega tuleb. Soovin julgust jõudu!

Võtku kurat, hakkasid laulma isand Viik'i laulusid. Noh see on ju “elu” üks külg. Et seda nii ohtrasti, laseb loota, et kord ka teist külge näha saab!

(N 79.)

Rakveres, 29. nov. 1919.

Oleme siin juba mitu päeva virelenud. Siia jõudes üteldi, et jääme pikemaks ajaks, kolisime teise paremasse korterisse. Ei saanud veel elamist sääl korraldada juba kuulus, et sõidame edasi. Ja nüüd ootame juba kolmat päeva seda edasisõitu, ei viitsi tubagi enam pühkida. Käime ühtelugu mängimas. Ninad “valget” vist ei näegi. Kaks õhtut järgis oli siinses seltsi saalis soldatite pidu – mängisime, tantsisime kella kolmeni. Täna seal midagi kontsert-balli taolist, mängib kohaline orkester. Meie seekord vabad, kuid väga võimalik, et kui seal pidu lõpeb, siis ninad juba niivõrt vinnas on, et meidki tarvis on kasiinos pidu jätkamiseks. Ja homme hommikul tulevat kindlasti jälle vagunitesse kolida. Nii siis: head mälestust Rakvere elust jääda ei saa. Sain mõne raamatu osta ja läbi lugeda, paar korda kinos käia ja see on kõik. Vaeva ja vihastamist aga, mis siin nähtud, saab meeles pidada. Kõige selle pärast, kui ka et terve nädal juba posti saanud pole --- pead leppima sarnase tühja loriga. Paremat ei oska mõne üksiku vaiksema minuti jooksul kirjutada.

--- Lähen päev päevalt ikka tuimemaks.

--- Hädasti tarvis oleks koju tulla uut energiat ammutama, aga iseäranis viimase ümberkolimise tõttu kipub enne Jõulu koju saamise lootus kaduma. Näeb veel kunas jälle kindlamale seisukohale jõuame, kudas asjad kujunevad. – No nüüd küll enam kirjutada ei saa: “pidu” vaimu saand mehed tulid koju. Head ööd! –

(N 80)

Jõhvi alevi, 4. XII 1919.

Jõudsimme siia novembri viimasel – pühapäeva õhtul. Mõtlesin eneses, et enne ei kirjuta kellegile, kui ise kirja saan, aga ei suuda nii kaua oodata. Pärnu poolt tulev post otsib meid vist vanal kohal taga. Tont teab, millel järele jõuab. Siin oleme seni ainult Tallinnast saadetud posti saanud. Võib olla, tuleb veel mitu päeva oodata kuni post korralikult käima hakkab.

Jõhvis, 5. XII 1919.

--- Sain kaks kirja 2^{se} dets. postist. Vanemad alles saamata. ---

(N81)

Jõhvis, 6. XII 1919. (laupäev)

--- On lootus, et saan tuleva laupäeva õhtuks isiklikult koju ilmuda. Küsisin eile õhtul, lubati komandeerida Pärnusse trummi nahkade järele na' umbes 9-10 päevaks. Päris koju tuleku kord tuleb jaanuari algul. ---

(N 82 säälsamas, samal päeval)

--- Praegu läheme ringreisule rootudesse. Aega seepärast vähe. Kui varsti tagasi tuleme, kirjutan paari päeva pärast veel. ---

Tartus, 19. aprillil 1956.

Sellest ringreisust pole midagi meelda jäänud. Mäletan pisut ainult ühte Jõhvist välja sõitu, kui mängisime (vist laupäeva õhtul) Toila seltsimajas, ööbisime ühe vanapoisi "tatsi majas" (дача – suvitajatele ehitatud maja) ja jalutasime pühapäeva hommikul ranna kõrgel paekaldal kuni Oru lossini, mida aga seespoolt näha ei saanud. Küllap see oligi samal laupäeval (6. dets.), sest järgmisel olin kodus. Ka kojusõidust pole midagi meeles. Meenub ainult, et see trummi nahkade parkimise asi oli juba enne ühe Pärnu poisi (vist Eisenschmidt) poolt korraldatud, kes lootis, et neid ka ära tooma saab minna. Paistis, et kapelmeistril oli aga meelsam mind sinna saata ja seepärast lubaski minu sõitu kohe esimese küsimise peale, sidudes seda nahkade toomise kohustusega. Kust ma need nahad kätte sain ja kuidas nende kaasaviimine toimus ei mäleta enam kõige vähematki. Ka paari päevasest kodus olekust ei ole mitte midagi meeles, ainult et selle aja sees toimus igatsetud kohtumine Pärivere karja Mariga, mis oligi peamiseks sihiks mu kojutulekule, innustavaks tõukejõuks selleks loa nurumisel. Paljut pole sellestki enam meeles..Vist oli siin energilisemaks osaliseks Mari ise, kes esmaspäeva õhtupoolikul läbi tuisu meile rübeles, kust teda õhtul koju tagasi saatmas käisin, millele vihjab ka talle järgmisel päeval Pärnust enne ärasõitu saadetud kirjake (N 83).

19. detsembril olen Jõhvist kirjutanud Martin S(eileri)le ja Oskarile (N 84 ja 85) mõningate neid huvitavate teadetega, millest aga ära kirju pole jäänud.

Jõhvis 20, dets õhtul kirjutatud kirjas (N 86) on öeldud: "... Pidime veel täna õhtul ära minema – kraam on juba koos – aga vist jääb hommikuks." Ja kirja lõpus vihjates rahuläbirääkimiste pikalevenimisele: "Võtku kurat rahuinglit – või ongi juba võtnud – et Jõulukski oma nägu ei mõtle näidata! No oodaku!"

(N-87)

Jõhvis, 20. XII. õhtul.

Homme hommikul kolime siit pisut kaugemale, seni olime veel vanal kohal. Kirjutamise aega ikka suurt enne pühi ega pühade ajalgi ei saa, aga loodame kõvasti 2^{sel}, 3^{sel} juba koju sõitu alustada. Saab siis pühade lõppu koduski pidada. ---

Keetsime veel poti täie mannaputru (kukurusi jahust) ja teise täie õunalobi ka kõrvale. Viimasele viskas iga mees lusika täie suhkurt ka sisse – päris sittamoodi magus sai. Kõht täis et... Võib rahuga magama heita. ---

Tartus, 20. apr. 1956.

Ka 21.-sel detsembril olen veel Jõhvis aega saanud mõnda rida kirjutada, aga kas lahkusime sealt sel või järgmisel päeval või koguni nende vahelisel ööl, ei mäleta põrmugi. Muide, mul on üsna udune mälestus ühest

rännakust läbi metsade talvisel hommikul tammudes küüthobuste järel, sest kange külm ei lubanud kuigi kauaks regedele istuda ja see oli ka neile laetud kraami pärast ebamugav. Tee oli raske ja täistuisanud; tuhkjas läbisõtkutud lumes aga väga väsitav käia; vire külm tuul lõikas näkku ja tungis läbi riiete: kõrvu, põsku ja ninaotsa tuli tihti ööruda – katsuda ega külm pole kõvaks tõmmanud. Vist ühel posil oligi kõrvu näpistanud ja minul oli kurguauk kõrisõlme pealt selle järele mitu päeva nagu põletatud. Kahtluseta kinnitada, et see mälestus just tookordsel Jõhvist Kuremäele rännaku kohta käib, ma ei saa. Aga hilisemate rändude kohta seda samuti ei saa paigaldada, sest paar päeva hiljem jõudis pärale Mari saadetud kaelasall, millest ma sõjalõpuni enam ei lahkunud.

22.-se detsembri õhtul olen juba Pühtitsas mõned leheküljed tuleviku mõtteid mõlgutades kirjutanud. Samuti ka järgmisel õhtul. Nagu mäletan asusime seal korterisse Pühtitsa (või Kuremäe) kloostrisse. (Ma ei tea miks kirjades just esimest nime olen märkinud, hiljem kuulsin-nägin rohkem teist tarvitavat.) Oli mingi pikem töölikasarmu taoline majalobudik, mille keskelt läbikäiva koridori kahelt küljelt ukсед üksiktubadesse käisid, mis enamuses sõdurite korteriteks muudeti, kuna teistes nähtavasti veel mõned nunnad elutsesid, kes vast sõjategevuse tõttu üsna väheks olid jäänud. Ei mäleta, et kellelgi nendega mingit seiklust oleks olnud – paistsid olevat vanad krõbid.

Mingit mänguõppust ei toimunud, kuna oli korteri kitsusega, selle korraldamisega ja Jõulude vastu valmistamisega tegemist nii meil kui ninadel. Järgnevalt paar katket kirjast (N 92).

Pühtitsas, 25. XII (1919) homm.

Jõuluõhtu oli eile. Ka meie katsusime seda tunda – igaüks oma moodi. Hommikul õnnestus meie kompaniil, et saime sauna kütta ja vihtlemas käia. Pääle lõunat sain Sinu pühade kingitused kätte – ei mõistnud aimatagi. Istusin parajasti habemeajaja meelevalja all, selg ukse pool, kui paki tooja tuli ja mõistatama hakkas: kellegil ikka tulevat talle laulda, või tantsida. Mõtlesin, et kirju toob, naersin omalt poolt, et üheks puudub hääl ja teist ei mõista sugugi, aga tema oma tantsuks mängida ju võiks, kui tal midagi head tuua on. Kuulen: loeb adressi ja nimetab saatja nime. Kuno lausub nurgas: “See o Tehvre Manni käest...” – “Ah soo”, häälitlen ja sirutan käe välja, et saadetust oma silmaga näha, oma käega katsuda. Habemeajaja lõpetab. Mulle antakse nõu kohe järele vaadata, mis pakis on, naeravad: “Küllap vist tubakas!” Punnin esiti vastu, et pühade kingitusi tohib alles õhtul küünla valgel vaadata, aga teiste pealekäimisele ja oma uudishimule järele andes harutan otsa lahti. Viskan pilgu sisse, lausun teistele: “Täna soe ilm – ei maksa lahti kiskuda” ja pistan paki oma kotti.

Õhtu jõudis. Mõne toa mehed tõid omale Jõulu kuusegi, meie ei viitsinud – ei tahtnud pühi narrida. Kuhu selle kuuse oleks pannudki. Tuba napilt 2 sülda mõlemat pidi: uks ühel, aken teisel pool, mõlemail külgedel magamise labad, keskel sammu laiune vahe laua ja 11 mehe tarvis, kes oleme selle toa praegused elanikud.

Saime pühadeks produktisid: seapekki, konserve, makarone, leiba, võid, suhkurt. Saime ka igaüks pool naela kuivatuid ploome, mis kohe söödud said. Keetsime teed ja praadisime konserve. Tuju oli päris harilik, igapäevane.

Vändrameeste toast kostis laul... mitte Jõululaul, vaid harilik purjutajate laul. Läksin neid vaatama. Olid saanud mõne pudeli viina, mis juba joodud ja

mis annud hää tuju. Tundsin peaaegu kadedust nende pääle, ehk küll aru sain et nemadki selgesti arusaavad, et ainult ennast petavad, et nende rõõm kellegi õige pühade rõõm pole.

Mängisime omas toas mõne partii “kuutkümmeend kuut”, siis läksid suurem osa magama. Keegi jäi veel laua ääre kirjutama. Lugesin asemele mõne lehekülje Tammsaare “Sõjamõtteid”, siis hakkasin salaja pea alla peidetut pakki uurima. Tahtsin ise üksi kõige enne näha, mis sääl õige on. Oli väike kartuski: ega Sa oma lolli aruga sokke ei saatnud, mida mina ommeti kanda ei või – villastes sokkides jalad higistavad ja tagajärel külmetavad. Leidsin säält ainult endale tarvilist kraami. Uinusin nagu lapsena Jõulu õhtuil, hääde lootustega, kingitused pea all... Needsamad kingitused padja all laman praegu neid ridu kirjutades. Nüüd pean juba üles tõusma. Teistest on juba mitmed ärganud, nende lobisemine mind nii kui nii edasi kirjutada ei lase.

Ovsovo külas, 26. XII õhtul

Ei tulnud hommikusest kirjutamisest välja midagi. Puudus aeg asemel lamamiseks, sest aeti üsna varakult üles – ees seisis teekond siia – operativsaabi asukohta – kus praegu oleme. Saime aga alles lõuna ees liikuma. Siin ootame ka juba mitu tundi polguülemat, kes kavatsenud siin täna õhtul “joomingut” pidada, aga tal on Pühtitsaski vist “ses suhtes” vidanud – kell saab juba kaheksa, aga pole veel kõppugi kuulda. Oota nüüd kuradit.

Tartus, 21. apr. 1956.

Edasi sisaldab kiri jälle isikliku tähtsusega mälestuste segu koos tuleviku plaanidega, mida ka Pühtitsas järgmisel õhtul jätkanud olen. Kas meil tuligi pühade ajal kuigivõrt mängida, seda ma ei mäleta. Ei mäleta ka seda kuipalju meie polgu liinil olevatel meestel võitlusi oli, sest meie valmistusime puhkusele ning kontsertreisile mineku vastu. Vist puhkusel olles lugesin lehest ühe ohvitseri langemisest just viimastes enne vaheahu sõlmimist aasta vahetusel toimunud kokkupõrkeis, kelle nime praegu meelde ei tule, kellest aga mäletan, et ta “sots” pidi olema (– nagu Vain’gi). Kord hiljem jutus ühe tema roodus teeninud sõduriga (Kooli Mihkel) anti mõista nagu oleks teda tappev kuul mitte vaenlase vaid oma mehe püssist uueaastakingitusena lastud.

Ka meie Pärnu sõidust, ühtlasi ka selle raskemast osast – Kuremäelt Jõhvi rongile minekust – pole enam midagi meeles. Selle kohta võin anda ainult paar katket kirjadest:

(N 92)

Tallinnas, Balti vaksali ooteruumis, 1. jaan. 1920.

So, võtan siis oma uutaastat reisides vastu. Ei tea sugugi ette oletada, kuhu algava aasta jooksul välja reisin – kas mingisugusesse “rahusadamasse” või “lausamalle merele”...

(N 89) Pärnus, 2. jaan. 1920.

Sõitsin praegu rongiga sisse. Käin veel ühes, teises kohas ja kui aega ja tahtmist jätkub, kõmbin veel täna koju. Väsin ära – jätan selle homseks. --- Jään nüüd koju kunni 14^{dani}. 15^{mal} jaan. kogume kõik mõneks päevaks Pärnu kokku eelolevaks kontserdi vastu valmistama, mis 18^{dal} peetud saab. Selle järele saab loodetavasti veel mõne päeva kodus viibida. Vast 24^{daks} või 25^{daks}

peame Rakveres olema – jällegi kontserdil – mille järele polku tagasi läheme. --- Jään ööseks veel linna.

Tartus, 22. apr. 1956.

Ei kuulu selles vihus kirjeldamisele puhkuse peaülesanne, mille sisuks oli koduste inimeste nägemine ja nende “hädade ärakuulamine”, hingede aga “kurameerimine” nii salaja ning märkamatuks kui vähegi võimalik. Viimase sihiga toimus ka kolmekuningapäeva õhtul sõit Uduvere seltsimaja pidule, millest aga midagi erilist mäletada pole.

14. jaanuaril algas jälle teenistus Pärnus, kus neli päeva üsna hoolega kontserdi programmi harjutasime ja viienda õhtul (18. jaan. –20.) Endlas esinesime.

Kontserti võis tolle aja ning olude kohta hästi kordaläinuks pidada niihästi kava ja selle täitmise kui ka sellest osavõtu poolest. Eeskava ja üks komplekt pileteid on mul senini säilinud – tuli ju ka Mari pidule meelitada ning endalegi tema kõrvale istumise plats varuda kontserdi nende numbrite ajaks, mille täitmisest mul osavõtta vaja polnud. Need olid kapelmeistri õe Magda Jakobsoni neli laulu ja Riho Pätsi kaks klaveripala, millede kuulamisest ma küll mingit muusikalist naudingut ei mäleta – eks mul oli ju hoopis teine muusika “südmes ja meeles”.

Peale kontserdi olin veel paar päeva kodus, kütsin katelt, laadisin akusid ja käisin “ehalgi”.

Järgneva üle kirjast N 1 – 1920:

Jõhvis, 25. jaan. 1920.

So, selleks ööks olen siis uluall – soojas köetud korteris. Kolm ööd sai võidelda külmaga ja unega. Esimene Pärnust Tallinna sõites kütmata vagunis 20 tundi ühte järke. Teine Tallinnast Rakverre sõites vagunis, mida alles väljasõidu ees kütma hakati ja seeläbi alles Rakverre jõudmisel pisut soojemaks sai. Ja möödaläinud öö Rakveres Käsitöölise Seltsi saalis kontserdil kella kolmeni ka õige külmades ruumides. Kontsert läks mitmeti – nii ettekannete kui osavõtmise poolest kehvemini kui Pärnus, aga rahul võis sellegagi olla. Otse kontserdilt läksime vaksalisse rongi ootama, millega umbes $\frac{1}{2}$ 11-neks Jõhvi saime, kus ka enne tükk aega külmetasime ja harutasime, kas hakata kohe Pühtitsa poole astuma või jätta seda homseks. Tundsin ikka niipalju väsimust, et kudagi ilma magamata tulise külmaga paarikümne verstaalist teekäiku ette ei tihanud võtta. Muist mehi läksid kohe minema, vähem osa jäime aga siia, saime korteri siinses Punaseristi toitluspunktis.

Jõhvis, 26. jaan.

On siingi kaunis külmad ruumid, aga magades polnud viga. Mõtleme varsti astuma hakata. --- Niisiis: täna jõuan oma siinsesse koju. Ilm on küll õige valus külm, aga mitte nii tormine kui eile – seepärast täna käimiseks kohasem. Hää oleks, kui nüüd hää sooja korteri saaks, muidu selle teekonna tagajärjeks nohu paratamata.

Meeleolu on üsna hää kõigest tee raskustest ja pahandustest hoolimata. --- Rahugi loodetakse üsna kindlasti. ---

(N 3 - 1920)

Vasknarvas, 29 jaan. 1920.

--- ära'n'd kohku ega kiljata lugedes seda sõna: Vasknarvas! Seesinane alevikene on ju pooleni punaseid täis – s.o. ühes otsas nemad ja teises meie, poolkülmunud Naroova meie vahel. Kuid Sa tead ju: on vaherahu, mis kõigi maaliitlaste oigamistest ja ohkamistest hoolimata

ähvardab päris rahuks välja kujuneda. Ja selle tõttu võime päris rahulikult jõest vett tuua ja vaadata, kudas tunnimehed – punaste oma sääl pool ja meie oma siin pool jõge – vanade kalalaeva kerede vahel sammuvad õlal püss. Kui veel juure lisan, et meie siia asumise pea põhjuseks just see oligi, et Pühtitsas (Kuremäel) korterid kitsad ja tõbed sääl möllamas, kuna siin võrdlemisi lahe elada, siin ühtegi täitanud valgekaartlast ei ole ja seeläbi ka haiguse juhtumisi võrdlemisi harva ette tuleb – siis oled vist sellega küllalt rahuldatud.

(N 6 – 1920)

Vasknarvas, 2. veebr. 1920.

Juba mitu päeva siin Peipsi ääres Naroova kaldal. Pühtitsas, kus enne olime, tuli korteri puudus ja olid külgehakkavad haigused müllamas – saadeti meid siia “eesliinile”. Ju nad siis ikka rahu loodavad. Meie ja punaste vahel on ainult poollahtine jõgi. Kuid see lähedus ei sega meid ega neid. Paari päeva eest vedasid suure kära ja lauluga vastupoolsest külast lokomobiili ja mingisuguseid saemasinaid – vist “soomustasid” omale, sest nende asjade omanik elada siinpool jõge. Meie selle vastu piame iga õhtu tantsupidusid kohalikus koolimajas. Eile õhtul oli koor koguni kolmeks jagatud: üks osa mängis siin, teised kahes kaugemas külas. Ega see mängimine kuigi lõbus just ei ole – liiategi ööseti. Ehk olgu siis nagu Pärnus oli, et omalgi pidul kellega “amiseerida”. Aga ju ta natukese haaval rahakoti seisukorda ikka parandab. Oli veel $1\frac{1}{2}$ marka eesti raha, kui polku jõudsin, nüüd – noh sissetulekud: üks kärakas piiritust teisele edasi müütud – $7\frac{1}{2}$ marka; Pärnu kontserdi rahast – $127\frac{1}{2}$ marka; siin kolme õhtu sissetulekuist – 15, 38, 25, kokku: 78 marka. Ongi üle paari saja. Ja ühe õhtu raha on veel saamata. Osta ei ole aga mitte midagi – olgu siis kalu, aga needki niivõrt kallid, et ei julge süüa: havi naelast nõutakse 7 marka. Siinsed elanikud – venelased – on enamasti kalamehed. Kõrsvilja ei kasvata keegi – puudub maa. Küla on piiratud heinamaadest, mis kevadel üle ujutatakse. Peipsist otse Naroovani, nii et küla nagu saarele jääb. Vast vaka, ehk paari osa kartulid paneb iga perekond maha. Peab ka lehma, kelle toiduks ja ühtlasi aluspõhuks ainult sooheina saada on. Leiva puudus praegusel ajal suur. Kirutakse eestlasi, kes vilja ei müüvat, aina raha kokku ajavat. Ja veel tsaari raha nõudvat, just nagu oma raha ei kõlbaks. Välispidiselt elatakse siin palju jõukamalt, puhtamalt, lahedamalt kui Petseri tagustes vene ja setu külades. Majad ikka kahe, kolme kambrilised ja puhtad. Naesteperet igal pool palju, tüdrukuid laialt näha – mis neil muud tehagi, kui tubasid koristada. Laiemat majapidamist, mis suuremat tööjõudu tarvitaks ju kellegil ei ole.

[Pliatsiga: N 7 nähtavasti kaduma läinud, kahju perenaise kirjeldusest.]

(N-10 – 1920)

Vasknarvas, 8. II 1920. – pühapäeva homm.

Ärksin kaunis varakult (!), Kuno ja paar teist toa seltsilist magavad alles, pole neid oma lobisemisega segama karta, katsun --- kirjutada ---

Lõpuks üks lutsusöömise lugu, mis aga pooleli peab jääma, sest et lutsud ise alles söömata. Eile pärast lõunat läksid Kunot Matsi Peipsi pääle hulkuma. Saanud sääal kalamehega kokku, kes neile kaks lutsu 80 marga eest kaela määrinud. Pidanud mõlemad kümne naelased olema – lutsu nael 4 mk. – aga kodus järel kaaludes olid ainult seitsme naelased. Narrime Kunot, et 24

mk. jääauku visanud. Suured marjaga lutsud; perenaine võtab söögiks valmistamise oma pääle. Öhtul saame taldriku täie toorest marja segatult keedetud maksaga ja toore sibulaga. Kiidavad: küll olevat hea toit. Maitsesin ka natuke – süüa ikka kõlbas, aga n'a vastik tunne "Sündimata kalapoegi" süüa, nagu keegi tähendab. Kuno vitsutas mehe moodi kõhu täis. Lutsud ise keedeti süldiks.

Praegu, kirjutamise vahel sõime ühe taldriku täie ära. Ainult Sass boikoteeris lutsu – sült olevat halvasti tehtud, luud ja nahk sees. ---

Kuno ütleb: ma istuvat kui pääsukese poeg pesas. Tal võib õigus ka olla. Ase just söögi laua ääres, mis siis viga pöönutada. Ei, vaja ülestõusta jah – jalad kinni ja kuub selga! Päris patt ju kell 11 veel voodis olla! Eks ole?

(N 13 – 1920)

Vasknarvas, 10. II kell 11'30" õ.

Tulin praegu "järjekorraliselt" tantsu õhtult. Kui mitte elektri lampi ligi poleks olnud, oleks oma korteri trepil ühele "armastajate paarile" otsa jooksnud. Siin niisugust "ehalkäimise" moodi ei ole nagu meil, selleks elatakse liiga ühes toas koos. Peab ju siis otsima väljaspool kusagil tuulevarjulist kohta. Ja majade trepid, nagu siin moodis, on nagu istumiseks tehtud. Nimetud poiss ja rüdruk olid vist kusagilt teisest küla otsast, ega nad muidu nii julged poleks olnud, et neid ei tunta. Minnakse kodust muidugi tantsuõhtule, aga siis säält kuhugille kõrvalisemasse kohta. Olid vist needsamad, keda mõni päev tagasi Kuno öösel väljas käies samalt trepilt oli leidnud...

Aga milleks seda kõike jutustan? Vast ainult näituseks, et mine kuhu tahad, igal pool on seesama vedru, mis maailma liigutab.

(N 14 – 1920)

Vasknarvas, 12 veebr. 1920.

--- Eile õhtuse tantsupidu sissetulek pidi meie komando heaks minema, seepärast tuli meil seal ka korraldajaks olla. Mängisime tantsuõhtutel poole kooriga, ma pidin eile koju jääma, sääl korraga saadeti pileti müüjaks. Mis teha, läksin, lõin oma poe lahti, hakkasin raha kokku võtma ikka mehe hinge pealt 2 marka, naise pealt mark. Selles ametis olles sain ka Su kirja, lugesin rea haavalt piletimüügi vahel. Pärast tuli välja: olin kellegile 50 penni vähem tagasi andnud või rohkem sisse võtnud – jäi omale puhtaks kasuks. Sissetulekust jäi üle, kui valgustuse kulud maha arvata ja puhtast kasust 50% koolimaja heaks anda 78,50 marka kahekümne "tegelase" kohta (nähtavasti koori suuruseks 40 meest). Eks ole "noos"?!!

Tartus, 23. aprillil 1956.

Kuna vaherahu sõlmimisega 3. jaanuaril tegelik sõjategevus lõppes ja sõdureil kindel usk oli, et sest ka jäädav rahu saab, mispärast üldiselt rinnetelgi aina tantsupeod ja "kurameerimised" nende peamisteks huvialadeks kujunesid, ei tundunudki rahulepingu allakirjutamine enam nii tähtsana kui vaherahu kokkuleppe saavutamine. Ka mina pole üheski kirjas rahulepingu sõlmimist puudutanud, ega pole mulle meelde jäänud selle allakirjutamise kuupäev (2. veebruar 1920.a.), vaid kirjades on juttu ainult koju saamise lootustest ning oletustest, millal see toimub. Sellele vihjab ka 13. veebruaril koju saadetud kiri (N 16 – 1920), mis algab nurisemisega, et kodust ei kirjutata ja lõpeb sõnadega: "Elu siin läheb praegu laiseldes ja tantsupidusid pidades – paremat ei oska tahta. Ilmadki läksid pehmemaks.

Peipsi tuul ei puhu enam nii teravalt. Et see õnnepõli aga otsa lõppeda ähvardab, see paneb muretsema!!! Sellest siis see kirjade ootaminegi on tingitud.” ---

Aga maaliitliku ajakirjanduse rahutegemist halvustav hoiak on mind ometi ärritanud ja samal 1. veebruaril, kust eeltoodud kirjakatke pärit on, olen kirjutanud selle vastu võitleva artikli, mille järgmisel päeval puhtalt ümberkirjutatuna “Sotsialdemokraadile”, kui tol ajal kõige pahempoolsemale legaalselt ilmuvale ajalehele avaldamiseks saatsin. See ilmus sõjatsensori poolt kõvasti kärbituna, siia aga kirjutan ta ära kärpimata kujul:

Sõdurid, rahu ja “vabaduserist”.

Rohkem aastat oleme olnud “Eesti vabariigi sõdurid” – ei tea, mis meile nüüd nimeks antakse, sest sõjal ju lõpp? Suuremal hulgal meist on küll hea lootus peagi “künduriteks” ja “külvuriteks” saada, teised aga oletavad, et neist veel päris “soldatid” tehakse auks ja iluks paraadidelegi, mis vast tulevikus pidama hakatakse möödaläinud aasta jooksul läbielatud palavamate päevade mälestuseks. Sest rahu ajal armastavad paraadidel hiilgada ja ammu tehtud vahustegudest jutustada needki, kes nüüd rahutegemise puhul üpris kurvaks on saanud, nagu “Kaja” sõnumisaatja Pärnust kirjutab:

“Rahulepingu allakirjutamise teate puhul polnud siin mingit pidulikku meeolelu, ega rõõmsaid nägusid näha. Mõne ametiasutuse katusel lehvib mõni lipp, – nõudmine ajalehtede järele oli paar päeva järgimööda elavam, – see oli kõik. Lõplikku rahu enamlastega ei usta, öeldakse, et seda kohe oleks teha võinud, aasta tagasi, nii et need määratumad inimeste ohvrid oleks toomata võinud olla. Aga katsume leppida, rahu on rahu, vähemalt esialgul, – sellepärast ettevaatust kommunistidega lepingusse astudes.”

Nii, nii: “lõplikku rahu enamlastega oleks võinud teha juba aasta tagasi...” ütlevad praegused Pärnu maaliitlased. Nad on siis nüüd just niisama targaks saanud, nagu sotsialistide revolutsioäride tookordse maaliitlise valitsuse poolt kinnipandud “Võitlus” juba siis, “aasta tagasi” oli, nõudes rahutegemist ülepiiri sissetungivate enamlastega, et ära hoida “neid määratumaid inimeste ohvrid”...

Ometi ei saa aru, mispärast rahu neile nüüdki nii vastumeelt on, et temaga ainult “katsuvad leppida”? Kas ka sellepärast, “et see nii hilja” tuli, nagu Kruus asutavas kogus kurtis, või tehti see nende arvates liig vara?

Võib ju olla, et sõja edasijatkamine tõesti meealejärele oleks olnud mõnele mehele, kes harjunud on sõja ajal kodus “põdurit” mängima, ehk sõjaväe varustajaks, või maa ja rahva valitsejaks-ametnikuks olema. Kuid vaevalt oleksid sarnased mehed sõduritena praegustki rahu välja võidelda suutnud, seepärast võiksid nad ka selle kallal irisemist jätta!

Ometi on maaliidus neidki mehi, kes ka sõdurite teenuseid tarviliselt hinnata oskavad. Uluots ütleb asutavas kogus rahulepingu kinnitamise puhul: “... Pea teguriks käesoleva rahulepingu saavutamisel oli meie tubli rahvavägi. Sõduritest on küll paljud surma saanud, kuid need vahvamad mehed, kes meile rahulepingu kätte on muretsenud, ei ole veel vabaduseristi saanud. Soovitab selles asjas kiirelt sammusid astuda.” (“Kaja” nr. 33.)

>Ei saa aru missugune tähtsus oleks Uluotsa arvates räägitaval “vabaduse ristil”? Kas see tõesti peaks suutma tasuda sõdurile vabadusevõitlustes kantuid raskusi? Või kas see oleks saavutatud rahulepingu kindlustamisel ja kaitsmisel tähtsamaks toeks ja aluseks? Ennem juba just teetasandajaks Naroova tagant tulla ähvardavale enamlusele. Sest

kes vanas Vene väes teeninuist sõduritest ei mäletaks, kui palju pahameelt ja nurinat tekitas alati igasuguste aumärkide mitteõiglane väljajagamine. Ja õiglane ei saagi see kunagi olla. Ikka saaksid meiegi vabaduse risti rohkem need, kes oma tegudest paremini rääkida oskavad, ehk kes oma otsekohesele ülemusele kudagi isikliselt rohkem meeldivad.<

Kindel teadmine mille eest võideldakse, oli sõdurile mehisuse ja meelevõime andjaks meie senises vabadusevõitluses. Seesama jääb ka kõigekindlamaks aluseks edaspidise riigikaitse loomisel. <Igasugused "vabaduse" ja muud ristid ning aumärgid on sõdurile tarvilised ainult kergemeelsete naisterahvastega "võitlust" pidades. Ja igatsevad neid ainult kõiksugused seljatagused tantsu- ning joomaõhtute kangelased.>

>Kuid siiski – eks ole tore mõte! Mis nüüd vahvaid sõdurid vaevata selle maasaamisega, liiategi kui keegi sõjas vigastatud ja raskele tööle kõlbmatuks saanud, – anda neile ruttu vabaduse rist rinnas kandmiseks: sellega palju kenam kerjamas käia!

Au, kellele au tuleb anda!<

Naroova ääres, 14 veebruaril. –aa-

Tartus, 24. apr. 1956.

Sõjatsensori kärpimisest ja toimetuse parandusest järgijäänud osa ilmus "Sotsialdemokraadis" № 46 – 26.II.1920. Esimese tööd, mida lehes mustad laigud tähitavad, märkin mahatõmmatud osade punase joone abil piiramisega (käesolevas äraspidi noolsulgude > ja < vahel olev tekst). Sinise joonega piiratud osa (käesolevas noolsulgude < ja > vahel olev tekst) on aga nähtavasti targu patriootlikumaks muutnud ja sellega päästnud artiklile ümmarguse – olgugi moonutatud ja lahjendatud – lõpu, sest järgnevalt on ainult viimane rida, kirjutamise koht ning daatum paistma jäetud. Lõpuks jäi siis sinisega märgitud osa asemel järgmine toimetuse poolt formuleeritud lause: "... Vaevalt suudab mingisugune aumärk tasuda Eesti sõdurile tema teenust kodumaa ees, – teadmine, et temagi Eesti iseseisvuse eest võidelnud ja Eestile vabaduse välja võidelnud on tema suurem tasu."

Paraku pidigi suurem osa Eesti sõdureist ainult selle "Sotsi" toimetuse poolt lubatud "suure", aga üsna kahtlast väärtust omava tasuga leppima, mis võimaldas neid nende lihtsameelset pettumust ära kasutades aastat viisteist hiljem n.n. "vapside" liikumisele üles kihutada, et neilt viimaseid jäänuseidki iseseisvuse sõjast päästetud "vabadusest" üle lüüa.

(№ 19 – 1920)

Vasknarvas, 16.II.1920.

--- Olin eile jälle tantsupidul mängimas. Säält umbes 11^{ne} ajal ära tulles sain kirja ja "Sotsi" 14^{dast}. Sõin õhtust, lugesin lehe läbi, ootas kuni teised magama jäid. Kirja hoidsin kõige viimaseks – teki all lugemiseks. ... --- Küsid: mis tõi Eestile sõda? Ei tõesti mitte ainult iseseisvuse nime ommeti on ta ka rahvast täies kogus muutnud iseseisvamaks. Ja mis võidetud ohvritega, seda ei taha keegi kergelt kaotada, see on juba tuntud nähtus. Kui võrrelda üleüldist meeoleolu nagu ta oli aasta tagasi ja nüüd – rohkem kindlust on nüüd. Sõda on meile toonud, kui veel mitte täielikku ja lõplikku rahu, siis vähemalt suurema rahu armastuse, kui see oli aasta tagasi. Sõda lepitab! Mis jättis sõda temast osavõtjate hinge? Ei tõesti mingit õrnust. Küll aga igatsust, tahtmist millegi parema, õrnema järele. Antagu neile ainult võimalus – lootuski võimaluse peale kord rahus ja armastuses elama hakata. ---

Ei saa enam kirjutada – Kunot Sassi tulid koju hakkavad lärmama. Lähen, ehk saan posti.

Sain kirja Marksonilt. Ma ei mäleta, vist ei kirjutanud Sulle, et ta meilt ära läks Tartu Õppurite pataljoni. Pahandab, et liiga palju kõiksuguseid õppusi – vähe aega jääb õppimiseks. Sass sai ka kirja Tartust omalt vennalt – kirjutab suurest naisevõtmise epideemiast sõdurite seas. Mis sa teed ää! ---

Tartus, 25. aprillil 1956.

Kui meenutan meie Vasknarvas elutsemise ajastut – eriti osa rahulepingu allakirjutamisest kuni sõdurite kojulaskmiseni –, siis iseloomustab seda ühelt poolt sõdurite seas valitsev suur huvi ajakirjanduse vastu, teiselt poolt aga ajakirjanduse raskesti kättesaadavus (peale “Kaja” ja “Päevalehe”, kelle üsna rohkearvuliselt tasuta polku saatmise eest keegi lahke onu oli hoolitsenud). Mul oli omale tellitud “Sotsialdemokraat”, aga tihti jäi numbreid vahelt puudu. Ja staabi läheduses oli lehtede saamine ikkagi hõlpsam kui rootudes. Üheks huvitavamaks ajakirjaks oli tol ajal “Meie Mats” ilmudes vist päris korralikult, aga meieni jõudsid ainult üsikus numbrid, mida juhuslikud linnadesse sõitjad olid saanud hankida. Tema toimetaja Kivilombi Ints oli juba üsna konarusteta ja huvitavalt kirjutama õppinud ja kaastoiimetajaks saanud Saksamaalt sõjavangist tagasi pääsnud Gori, kes sealsestki elust mõndagi huvitavat jutustas. Ja aktuaalseid satiiri piitsaga käsitatavaid seiku leidis värke Eesti Vabariigi elust küll ja küll.

Kuid oma kirjades pole ma “Meie Matsi” kordagi puudutanud, kuna aga “Kaja” ning “Päevaleht” mind korduvalt nendega polemiseerima õrritasid. Annan järgnevalt mõned “Kaja” vastu suunatud katked, mis on jäänud ühtseks artikliks koondamata, kuna vaevalt “Sotski” mu mõtetega üsna päri oleks jäänud.

(Kirjast koju № 20 – 1920) 17.II–20. Vasknarvas.

Praegu “Kaja” lugedes peab imestama selle rahva- ja iseäranis maarahva kasude eest seismist. Võib kirjatükkisid leida, mis “Sotsilegi” trükkimiseks liiga “punased” oleks. Põllumeestele näidatakse igal võimalikul juhtumisel, et nemad on ikka ja alati kurnatavad, teiste kasuks orjajad, kuid – selles ep see konks peitubki – mitte suurkapitalistide, ärimeeste, mõisnikkkude vaid ... tööliste kurnatavad!?!)

(Kirjast Mihkel Ostrovile №24.) Vasknarvas, 19.II –20.

“Kaja” lugedes peab iga näljarott peremees, kes sennise korra viletsust küllalt oma turjal tunda saanud, aina kõige raskema ennasttapva töö abil elu sees ja majapidamist käes pidada suutnud, uskuma hakkama, et tema viletsuse ta omad seltsimehed samasugused töölised süüdi on, aga mitte tema tööviljast üleval peetavad parunid, pangaherrad ja vaheltkauplejad, kes omale kaubaaineks teinud isegi maa, millest põllumees eile kõigile ülespidamist peab muretsema pannes pandiks tagasisaamise lootuseta oma tervist ja elurõõmu.

“Kaja” lubab olla põllumeeste häälekandja. Ta suudab aga ainult näidata, kui tarvilik oleks meile tõsine põllumeeste – põllultöötajate – häälekandja, mis meil senni veel puudub. Ei saa seda olla “Sotsialdemokraat”, kelle programmiline alus ikkagi vabrikulise suurtööstuse peal põhjeneb, hooliata meie s.d. partei tegelaste põhjusemõtete kõrvale kaldumisest väikepõllupidamise ajutise tarvilisuse kasuks. Ei ole selleks saanud ka tööerakonna “Vaba Maa”, kes püüab rohkem igasuguste kõmuteadetega lugejaid ning poolehoidjaid kõigist klassidest korjata. Ja

tööerakond ise – kudagi ei oska seda täiesti kindla ilmega erakonnaks pidada. Selleks on ta liig värvitu ja kõikuv.

Sotsialistid revolutsionärid – partei, mille programmi ideeline põhi mõndagi põllutöötavale rahvale arusaadavat, omast sisaldab, – on meil praegu ilma häälekandjata. Nendegi vahetevahel ilmuv “Võitlus” avaldas rohkem tähelepanekut vabrikutööliste ning kaldus arvamisele, et maatöölised, kes oma majapidamistes töötavad, tööliste klassile poliitilise võitluse mõttes kadunud on. Kuid kui oletada, et praegune ülirevolutsiooniline meeolelu möödaminev on, tuleb järeldada, et just sots.revolutsioönäride põhjusemõtted ka meie väikekohtade peremeestelegi kõige vastuvõetavamad on ja, et tuleb aeg, mil sellesse parteisse liituvad kõik maatöölised – peremehedki, kui nad arusaamisele jõuavad, et nemadki rõhutud tööliste klassi liikmed on ja, et nende rõhujad ei ole mingisugused teised töölised, vaid kõikide tööliste ühine vaenlane kapitalism.

20. II – 20.

Kõige rohkem põhjust põllumeeste valitsuse vastu üleskihutamiseks annavad “Kajale” igasugused rekvisitsioonid. Püütakse näidata, et neis süüdi on ainult sotsialistlik valitsus, aga ei mitte maaliitliku ajutise valitsuse päivil alustatud sõda. Antakse mõista, et enne kui valitsuse võim ei lähe “tõsikodanlaste” s.o. maaliitlaste kätte, pole põllumeeste elujärje paranemist loota. Õhutatakse isegi omapärast põllumeeste steiki valitsuse nõrgendamiseks, kukutamiseks. Põllumeeste kongressidel otsustatakse muist põldusid sööti jätta, hobuseid mitte kasvatada jne. senni kui valitsus rekvisitsioonidega ähvardada võib jne. Nõutakse piiramata maaeraomanduse õigust, vastasel korral majapidamiste meelega lohakile jätmisega ähvardades. Ühe niisuguse põllumeeste kongressi puhul kirjutas J. Vain “Sots-dem.-is”, et sarnased otsused tarvilikuks teevad ka talumaade võõrandamise pääle mõtelda. “Kaja” omalt poolt viskab kihvtiselt vastu: “... enne oli vaja põllumeestele korralik majapidamine võimatuks teha, et siis neilt nende omandust hoopis ära võtta!”

Õnnetud maaliitlased, kes alati tõendanud, et nad maaomanduse õigust ainult sellepärast kaitsevad, et neile rahva põllumajanduse edenemine, põllukultuuri tõstmine kallid on, näitavad tegelikult koguni vastupidist: nad on maaeraomanduse kaitseks valmis lausa põllumajanduste lõhkumist soovitada. Ja just põllumajandusliku edenemise võimaldamiseks tuleb tõsiselt ka talude võõrandamise pääle mõtelda. Kaotatud peab saama võimalus maad, mis hulka inimesi üleval pidada suudaks, üksikul söötis pidada. Kes ei taha maad harida, ärgu tohtigu teda ka enese käes kinni pidada! Sellest on nähtvasti ka põlutöö ministeeriumis aru saadud ja sääduse eelnõu välja töötamisele asunud, mis lohakili jäetud ja harimata maid korraldama ja harima sunnib, neid muidu võõrandada ähvardades. Nii kirjutab “Tallinna Teataja” № 40. järgmist:

Põllumajandus. Kas talusid võõrandada?

Põllutööministeeriumi juhtivatest ringkondadest wastatakse meile sellekohase küsimuse peale, et seal isegi seaduse-eelnõu väljatöötamisel olewat, mille järele kehvalt haritud ja sööti jäänud talumaad võõranduse alla tulewad ja uutele rentnikkudele omaniku arwel pidamiseks välja antakse.

Selle seaduse-eelnõu väljatöötaseks on tõuke annud asjaolu, et ministeerium praegu seisab niisuguse nähtuse ees, et taluomanikud on asunud hulgalise rentnikkude ülesütlemisele. Selle juures on aga kindlasti

selgunud, et paljud taluomanikud ise inwentaari ja tööjõu puudusel maid pidada ei suuda ja need paratamata harimata ning sööti jäävad. Juba praegu on ministeeriumil hulk juhtumisi käepärast, kus omaniku käes olevad talud söödis ja harimata seisawad, mis meie toitusolude seisukohalt lubamata nähtus on. Ministeerium on ikka seisnud sellel seisukohal, et maareformi läbiwiimisel tuleb tingimata püüda, et meie põllud wilja all seisaksid, põllumajandus meie põhjaliku maareformi teostamisel vähema vapustusi näeks, kuigi reformi läbiwiimine selle tõttu pikemale wenib. Sellest seisukohast ei wõi sallida, et meil hea pinnaga talumaad harimata seisawad. Ühiskondlisest seisukohast ei ole see õige, kui päristalu omanik, arwates, et temasse maaseadus ei puutu, kõige peale käega lööb ja ainult niipalju liigub, et ise nälga ei jää.

Rendilepingute ülesütlemisel taluomanikkude poolt on mitmed põhjused. Kõigepealt kardetakse, et walitsus maad käest ära wõtab, kui ta neid ise ei pea. See on aga wale arwamine. Ja igaüks tõttab maad oma kätte wõtma hoolimata sellest, kas ta faktiliselt neid ise pidada saab.

Teine põhjus on see, et awalikud maksud ja kohustused kõrgemaks tõusid, kui rendist saadud raha. Mitmed on tõepoolest maksudena talule juurde maksma pidanud. Siin on teadmatusega tegemist. Omanik wõib seaduse järele selle osa maksudest rentniku käest nõuda, mis redilepigu tegemise ajast suuremaks on tõusnud. Ja ei puudu ju wõimalus uue lepingu tegemisel renditingimisi ajakohaselt normeerida ja uuendada.

Kolmas põhjus on hingeeluline, wast ka poliitiline, kui nii ütelda wõib. Nii mõningi rentnik on põllusaaduste kalliduse tõttu saanud jõukamaks kui omanik, seda ei suuda wiimase eneseuhkus wälja kannatada; ta ajab ennem rentniku talust wälja, kuigi tal enesel selle pidamine ja uue inwentaari muretsemine üle jõu käib. Meie taluomanik peab ennast setskondliselt paremale astmele tõusnud rahwa osaks ja asub ühtlasi sellega tagakiusawale seisukohale selle osa wastu, kes majandusliselt temast kuidagi oleneb. Selle instinkti õhutamiseks on wiimasel ajal suurelt kaasa aidanud meie äärmise parempoolse ajakirjanduse toon.

Põllutööministeerium peab püüdma kõige pealt walwel olla, et need nähtused ei saaks takistajaks meie maa põllupinna wilja all hoidmise mõttes.

(Teisel väljalõikel "Sots-d.-di" № 65 19. III. 1920. seisukohavõtt):

Sõge viha rahva wastu pimestab nende meeli.

Kes ei ole näinud sõgedas wihas meeletuks läinud inimest: Ta kaotab mõistuse ja enesewalitsemise. Ta wirutab iga asjaga ning igaühele, kes aga ette juhtub. Ta möllab seni, kui mööbel ümberringi purustatud ehk mõni suurem meeletus korda on saadetud ja alles siis lahkub wihahoog, ehk kuni määratsejale hullusärk üle tõmmatakse.

Wihahoo tekkimise põhjus wõib õige pisike olla. Tihti tarwitseb ainult magajat ölekõrrega kõrwatagant kōditada, niisama pool nalja pärast ja ta läheb meeletuks.

Maaliitlastel on enam põhjust wihahooks.

Terwe nende senine poliitika, mis põhjendatud landeswehrlaste orientatsiooni peale, on läbi kukkunud. V. d. Goltz ja Bermondts said purustatud ilma, et sel puhul waja oleks olnud landeswehrlastega "ühist wäerinda" enamlaste wastu luua, erapooletu ülemjuhatajaga. Ja nüüd on rahuküsimus otsustatud. Niisama on asutud ka maareformi teostamisele:

mõisiku seisusele loodakse hingekele. Läbi on kukkunud maaliitlaste “programm” igal pool. Ka kongress, kus kõneldi kõrgema võimu oma kätte võtmisest, läks luhta ilma, et peale halwa lõhna muud järele oleks jätnud. Põllutöökoda kui mõjuvõimsam Eesti riigi asutus ei ole õieti veel paberilgi. Kolikambrisse on heidetud okkupatsiooni aegsed suurused. Riigi etteotsa ei mõeldagi kutsuda Hünersoni, Teemanti ja teisi nende laagri herrasmehi.

Arusaadaw siis ka, kui enne lõplikku närtsimist veel iseäranis kirglikult hoogu tahetakse võtta ja räuskatakse, hoope jagatakse, kuhu aga juhtub.

Nii on siis sõgedast vihast läbi-imbunud pea iga “Kaja” nummer. Toome einult üksikud näitused.

Mõi päev tagasi tõi “Maaliit” kirjutuse suure pealkirja all: “Põllumehed, walmistage uute sunnikohuste wastu!” Ja sisuks oli “Sots.” kirjutanud, et willa on tarwis ja igas talus tuleks vähemalt üks lammas pidada.

Ja “Kaja” lisab lõppu:

“Kui aga maamehed linnameestele uue aluspesu kätte muretsewad, siis jääb ikkagi küsitawaks, kas sotsid seda tarwilikul wajadusel ka ise pesta wiitsiwad? Wast antakse edaspidi ka määrus wälja, mille järele maa linna musta pesu ära peab pesema?”

Ja sessamas lehes sõnatakse:

“See leib, mida linnas sööte ja mille juures higistate, et meilt wiimist koorukest paragrahwide ja wolituste abil kätte saada, sel lehkab meie (see on – maaliitlaste!) higi tilkadest! Meie oleme seda, kui ka teisi aineid oma tööst lõhkenud kätega mullapöüest wälja meelitanud ja suhupistmiseks walmis teinud.

Ja niisuguses toonis kirjutab “Maaliit” pea igas numbris.

Kudas seda kõike nimetada? Raske on niisugusele rumalale jaburdusele õiget liigitust leida.

See on sõge wiha rahwa wastu, mis praegu kui taud maaliitlaste keskel möllab. Tuntakse, kuidas herrasmeeeste, kaukajumalate käest võim ära rahwa enese kätte libiseb ja katsutakse siis kõik ära tarwitada, et walimata ässitusega meeli tumestada.

Ässitatakse: Waat’ siin olete teie maamehed, teie teete tööd, künnate põldu, külwate ja lõikate, linnas seda ei tehta, linnas üleüldse tööd ei tehta, waid elatakse teie kätetööst, higist ja waewast!

Kas võib veel rumalamat ässitust ette kujutada? Ainult waimupimedad wõiwad sarnase õnge otsa hakata. Ja maaliitlased näiwad arwawatki, nagu oleks meie rahwas mõni tsulukahwrite suguharu. Meie rahwas on aga kirjaoskaja ja oskab ka mõelda.

Kõigile, kes maa elu tunnewad, on väga hästi teada, kuidas maaliitlased tööd teewad. Sõidawad tõllas ja wedruwankril. Mitte nemad, waid põllul töötajad higistawad wiljakaswatades. Maaliitlased Hünerson, Tupits, Teemant ja teised ei ole kunagi kehalikku tööd teinud, wälja arwatud artiklite kirjutamine. Nende keha pole sellega harjunud. Nad on ise eluaeg linnas elanud. Nende käed pole mitte lõhkenud tööst, waid täiesti siidipehmed ja ümmarguse, täiesti proportsjoonis iseäranis tähelpanemist ja lugupidamist äratawad kõhuga. Ja nemad tulewad kõnelema lõhkenud kätest!

Tööd kaukajumalate ja maaliitlaste põllul teewad põllutöölised.

Kas on mingit põhjust maarahwast linnaelanikkude wastu üles ässitada?

Tööd tehakse maal kui linnas. Et maa ilma linnata elada ei saa, on ka kõigile arusaadav. Niisama ka überpöördu.

Et põllutööd teha, on tarvis riistu. Et talu sisseseada, on tarvis ka surnud inventaari. Ja see kõik valmistatakse linnas: Õmblusnõela ja raudnaelaga alates ning suurte masinatega lõpetades. Ei saa tegelik põllumees enam midagi teha, kui ta oma töö juures ei tarvitaks linnast ostetud abinõusid. Linnast toodakse ka üks osa toiduainetest. Linnas töötatakse ümber toores materjal.

Raske on maatöölise elujärg. Raske on ka nende iseseisvate põllupidajate töö, kes ise tegelikult tööd teevad. Mitte kergem pole ka linnatöölise osa. Kui põlluharimise juures tuleb higitada, siis ei higista linnatööliline masinavabrikus walamisahju ääres ja treipingi taga mitte vähem.

Ja ometi seisab terve elu, terve kaubandus ja tööstus selles, et peale valmistamise saadusi ka wahetatakse. Maa annab linnale seda, mis tarvis ja linn annab maale omakorda jälle neid saadusi ja abinõusid, mis temal on.

Maaliitlased aga räuskawad, et waadake, kuidas linn sööb maal kaswatatud wilja! Nagu peaks linna rahwas terawilja uulitsa rennis wõi katusel kaswatama hakkama.

Sarnaste oletustega wõiwad toime saada ainult sõgedad herrasmehed, kes siidikinnastes lakksaabastes ja saterkuues ning ratsahobuse seljast "tegelikkudele põllumeestele" oma ülesleitud armuõpetusi andma tikuwad.

Mõistlik ja arusaaja inimene waatab aga selle rumaluse peale üle õla ja mõistab selle kõigi põhusi:

Sõge wiha rahwa wastu pimestab kaukajumalate meeli.

Huwitusega waatleme, kui kaua see meeletu jaburdus ja räuskamisehoog sealpool kestab.

J. Õ.

----000----

Tartus, 26. aprillil 1956.

Et usutavaks teha kuivõrt elust-olust enesest tingitud oli kärsitu kirjade ootamine ja huvi ajalehtede lugemise ning poliitika vastu, pean päris isiklike küsimustega tegelevatest kirjadest katkeid tooma, mis sisaldavad peale meie komandos kehtiva olukorra kirjeldamise mõnel määral ka kohaliku rahva kombeid elu ja tegevust puudutavaid tähepanekuid. Kahjuks pole mul Vasknarva ajastust säilinud kirjade mustandeid – olen kõik ilma viilimata kohe valmis kirjutanud – ja saan nüüd kasutada ainult "kallile Marile" ja väheseid emale saadetuid kirju. Neistki on mõned kohale jõudmata kadunud ja teised hiljem kaotsi läinud. Puuduvad ka vennale saadetud kirjad.

(N 25 – 1920)

Vasknarvas, 19. veebr. viimasel minutil.

--- täna – mitte ühte kirja! ---

20. II hommikul.

Kell saab küll juba üheksa, aga ei ma veel viitsi asemest välja ronida. Kõle raske töö see riidesse panemine ei saa kudagi hakkama! Laiskus ähvardab üle pea kasvada. Ei tea mis see tähendab? Kas laiskusele kadu või? Mitte kirjutadagi ei oska enam midagi. Kunagi enne pole teenistus nii tüütav olnud kui praegu, mil juba pisut lootust on, et temast pääsen.

Ja vat; selles ep see põhjus vast ongi, et lootust on pisut, lootus ei ole mitte päris kindel. Rahu sõnumit saades olin vist küll külmaverelisem

paljudest teistest kes juba paari nädali pärast kodus olla lootsid. Tõendasin, et rahul olen kui mai alguseks koju saan, varemini minna ei tahagi. Ja ega ma praegugi varem ei igatse, aga antagu mulle kindel lootus, et siiski saan!

Sellest tuleb praegune kärsitu olek ja alaline kirja ootamine. Pahandan ka venna peale, et see harva kirjutab, tuletan kõiki tuttavaid meele, kellelt kirja oodata võiks, kirjutatan neile. Muud ajaviidet on vähe. Juturaamatuid võtsin vähe ligi ja neidki ei viitsiks praegu lugeda. Ajaviiteks ilma mingisuguse muu mõtteta harjutame Vändra meestega laulu. Harilik soldati ajaviide – kohalised neiud – on ka oma mõju kaotanud. Siin külas on neid küll “sitta moodi”, aga tunnen nägupidi vaevalt ühte, kahte. Päält näha üsna viisakad lapsed. Ja et nad sõduritele üleliiga “kättesaadavad” oleks, pole kellegist kuulnud, olgugi et tantsupidudel kas või igal õhtul käivad. Meie “ninad” lausa kiruvad omakeskis, et “nori või ära nori, aga ilma jääda tuleb siin külas ikka”. Võib olla, et nad pika aja pääle hulga seast mõne leiavad, kes neile vastutulelikum on aga suurema hulgaga pole neil midagi pääle hakata. Nii siis: Vasknarva neiude “kõlbline elu” on üsna rahuloldav. Selle põhjus minu nähes see, et siin võrdlemisi noorelt juba mehele saadakse, juba alla 20 aasta. Mis neil siis viga “kõlblised” olla!

Olgu lõpp, Kuno oli oma kirja ka lõpetanud, tahab ära viima minna.

26. IV 1956.

Viimati puudutatud küsimuse täienduseks lisan veel katkeid ühest teisest kirjast, mis arvatavasti paar kuud hiljem on kirjutatud – juba sõjaväest vabanenult, kuupäeva pole märgitud – ja milles oma vaateid abielu ja n.n. “kõlbluse” kohta olen esitanud:

“ --- Olen lugenud mõndagi raamatut, milles abielu ja perekonna ajaloolist arenemist on püütud kirjeldada. Enamasti leiavad need, et inimene alles meie praeguse kultuuri mõjul niikaugale on jõudnud nagu suur osa loomi juba ammust ajast – ainuabielu juure. --- lugedes oli tunne, et neis seletusis midagi lonkab: kudas siis inimene võis areneda kõrgemale teistest loomadest kui ta just oma siginemisprotsessis jäi kauemaks madalamale loomalikuse astmele. Alles mõni nädal tagasi leidsin raamatu, mis selle küsimuse mulle rahuldavalt ja arusaadavalt ära seletas. Jutustan ka missugustel asjaoludel selle raamatu leidsin.

Elas Vasknarvas üks “lapsega tüdruk”, kes sõja eest Jõhvi oli põgenenud, aga nüüd ootas, mil meie väed üle jõe lähevad, et ühes nendega oma kodukohta minna, mis oli meile määratud maaribas. Tema juure sattusid ka kaks meie komando meest korterisse, kellest teine nimetatud tüdrukuga varsti üsna abielulise vahekorra oli saavutanud. See muidu poleks sõjaväelises elus tähelepanemist äratanudki, igaüks oleks ütelnud: tubli poiss! (vanasõnagi ütleb: mees, kes saab – lits, kes laseb) aga et ta kaunis suurt armukadedust avaldas ja kaasteenijaid tüdrukust eemale tõrjuda püüdis, öeldi, et ta on narr, kes tüdruku lipakast ülearu lugu peab. Seltsimehelik oleks olnud: ela ise ja lase ka teisi elada! ---

Kord, olles korrapidaja, läksin räägitud seltsimehe poole mingit käsku andma, näen laual raamatut: K. Каутский “Возникновение брака и семьи”. Küsin: kelle raamat? Olevat tüdruku oma. Läksin kohe küsima, vast raamat ülearune, juba läbiloetud, ehk müüks ära? Ei, tema ei müüvat, olevat venna raamat. (Vend kuuldavasti Venemaal.) Hakkasin siis lugeda nuruma. Ei tahtnud anda – mu seltsimees lugevat seda praegu temal aga tulevat varsti

üle jõe kolida jne. Seltsimees seletas, et temal olevat juba läbi loetud (ta ei viitsinud säärast igavat raamatut lugeda) ja lubas vastutada, et mina raamatu õigeks ajaks tagasi toon, mispeale tüdruk veel tükk aega vastu punnis: tal olevat vastumeelt ja häbi niisuguseid raamatuid kellegile lugeda anda. Pidin talle mitmetpidi oma vaateid selgitama ja kinnitama, et olen vaba iganenud eelarvamustest, enne kui raamatu oma kätte sain.

Seltsimees karakteriseeris tüdrukut: "Ei müü end raha eest, elab oma vaba tahte järele." Ja ei või ka mina öelda, et ta oleks olnud "langenud naisterahvas". ---

Järgnevalt on kirjas Kautski raamatu sisu käsitatud, mis ei ole käesoleva vihu arutlusaines.

Edasi annan tüki emale saadetud kirjast:

(N 26 – 1920)

Vasknarvas, 22. II 1920.

Venelastel on midagi Vastlapäeva taolist – sõidavad tänase päeva läbi külavahet edasi tagasi. Meil vanemad mehed (37 aastased) valmistavad kõvasti koju mineku vastu. Homme vist lahkuvad. Järgmiste aastate koju laskmisest ei ole veel midagi kindlamat kuulda – millal pagan mina s' niiviisi pääsen. Egas' mind sääli koduski ei tea missugune paradiis ei oota, aga kord oled selle (kojumineku) pääle nagu paratamatuse pääle hakanud vaatama ja mõttes juba selle pääle teatavaid plaanisid teinud; kui siis selles viivitusi ja takistusi ette tuleb teeb tuju pahaks. Aeg on pikk – ei saa, ega saa päivi õhtule. Kella 8-9 ajal saab posti – enamasti pean ainult "Sotsiga" rahul olema, mõnikord jään sellestki ilma ja ainult vahete vahel tuleb mõni kiri, mis tuju tuntavalt parandab. Tööd, tegemist midagi ei ole, kui õhtuseid tantsupidusid arvamata jätta, mis üsna tihti – 3-4 korda nädalas – peetakse, kus kuni 11-12^{nä} mängida tuleb. Naljateoks ja ajaviiteks oleme mõne mehega – peaasjalikult Vändra mehed – meestekoori laulu harjutama hakanud. Isand Annusberg oli kodust mõned noodid kaasa toonud ja nüüd on juba üle poole tosina laulu hädapärast ära õpitud. Ainult puudus lauludest, mis kerged ja huvitavad oleksid. Kõige rohkem on kõiksuguseid "isamaa laulusid", mis aga igavesti kulunud ja harjutades veelgi hullemini kuluvad. Kahjatsen ühtelugu, et kodust oma tagavaradest midagi sündsat ei märganud kaasa võtta.

(N 28 – 1920)

Vasknarvas, 23. II –20. homm.

Viimaks ometi! Eile õhtul sain oodatud kirja – selle, mis vastlapäeval lõpetud. Ja tead, eile oli siingi midagi vastlapäeva taolist. Ma ei pärinud järele, mis päev see just venelastele oli, ainult nägin, et nad vastla sõitu tegid. Terve päeva läbi sõideti küla vahel edasitagasi suurte "reskudega" – mõni täis lapsi, teises ka vaemaid inimesi, aga kõige rohkem poisse, tüdrukuid. Kes oli harmooniku omanik, sõitis ühes sellega ja mängis "lugupilli". Nii siis: üks rõõmsamatest pühapäevadest. Mina küll sõitmas ei käinud, aga eks võis läbi aknagi päält vaadates aega viita. Käisin ka teise toa poiste juures lauluharjutusel. Neil sääli ka paar plikat – nendegagi ajasin juttu. Tont sest aru saab kudas naisterahval sihuke mõju on – ajad lihtsalt mõne sõna juttu, vaatad silma ja tunned: meel läheb lahkemaks. ---

Eile õhtul tegid "kohalised tegelased" päris tõelise pidu ühes näitemänguga. Jätsin sinna minemata. Kord pidin mängima minema – polguülem, kes pidul oli, andis sellekohase käsu, aga ruum, kus harilikult mängisime, oli "artistide" tarvitada, nagu ise endid ülistasid. Nähti neid sääli söömingut joomingut pidama. Jäeti meile ette koridori üks nurk, kus ka ühe

valtsi ära mngisime. Siis “reageerisime” pidutoimkonna vastutulematuse päale omalt poolt äraminemisega. Nad siin juba harjunud harmooniku järele tantsima, mis neile siis päale tükkida. Nii sain õhtu priiks rahulikult kirja ning lehe lugemiseks.

Päale Sinu kirja sain eile veel kaunis huvitava “Sotsialdemokraadi” (21^{sest} veebr.). Lugesin poistele Asti juhtkirja ja kõne asutavas kogus, mis valgustas eelmiste numbrite musti kohte. ---

Praegu valmistab seltsimees, kel õnneks antud veel vanem poiss olla (36-37 aastane) lahkumise vastu. Säeb kraami kokku, siis läheb “puhastuse tulesse” – tohtrite käe alla, kes ta “desinektseeritult” plombeeritud vagunis koju saadavad. Põle veel suurt kuulda ühti millal “medepoisi” minema saadavad. Olgu päale, kevade alles kaugel. Kui ikka vähemalt ühegi kirja nädalas Sult saan, ka võib üle elada. – (Õhtul.)

Kell lõi praegu 12. Järelikult tuleks siis juba 24da hommik kirjutada, aga mulle on ta ikkagi alles õhtu. Täname post tuli kaunis hilja – umbes 10 ajal. Sai ainult “Sotsiald.” 22^{sest} veebruarist. Suur 6 küljeline nummer – lugesin siiaajani. Ma ei tea kas Sul lehte kodus käib ja missugune? Saadaksin Sulle väljaõike tänasest lehest J. Õviküla kirjutuse alkoholi keelusääduse kohta. On selles õieti välja öeldud minugi arvamine, mis olen viimase aasta jooksul omandanud: joomine on haigus, mida ei saa ära kaotada kangete rohtude abil, veel vähem keeluga, vaid ainult haiguse põhjuste ära kaotamisega. Ja: salaviinapõletamine ning müümine kaovad iseenesest, kui need tegevused enam “kasu” ei anna. Mingisugune keeld ei anna soovitavaid tagajärgi, vaid aina ässitab rohkem enese vastu tegema – järelikult: alkoholi keelusäädus suurendab aina halbu tagajärgi, mis alkoholi tarvitamine annab. Ei vähene kuritegevus – jääb vähemaks purjus peaga tehtud kuritööde arv, aga tõuseb täie aruga ja külma verega tehtute oma. Ja üks puskarikeetja ahvatleb rohkem kaasinimeste kurnamisega õnne katsuma, kui sada purjuspealist pealuulõhkujat kaklusele. Rahva tervist rikub puskar enam, kui puhtalt valmistatud viin, millega vabamüügi puhul puskar võistelda ei suudaks. Ka rahva kõlbluse tunnet hävitab salajane joomine palju rohkem, kui sallitud joomine. Lühidalt: soovin, et viina oleks vabal müügil võimalikult odavalt saada. Joodikutega tuleks aga ümber käia nagu haigetega ehk alaealistega, kellele mitte kõike ei või kätte usaldada, mis kainetele, – kellele kodaniku õigusi täielikult kätte anda ei või! ---

Kahekümneneljanda veebruari esimesel tunnil tervitan Sind vaba, iseseisva Eestiga – mitte sellega, mis juba on, vaid sellega, mida kord tahame näha ja ... peame näha saama!

(N 31 – 1920)

Vasknarvas, 27. II 1920.

Sain Su kirja 24^{dast}. ---

Päeval, milleks mulle “pidulikku” meeleolu soovisid, just kõige paremat tuju ei olnud. Oli mõndagi pahandavat, aga väga igav ta ei olnud. Umbes lõuna ajal oli väike paraad. Praegune polguülevaade kohustetäitja (Jürmann) katsus mingit päevakohast kõnet paberilipakalt ette lugeda – meele jäi mulle sest ainult see vaev, mis ta seejuures tuulese ilma tõttu lehepööramise ja sellelt sõnade otsimisega nägi. Õhtul andsime midagi kontserdi taolist koolimajas. Lõpuks pisut tantsu – alganud paastuaeg takistab suuremat osa siinseist tüdrukuist tantsust osa võtmast. Koju minnes aga sain vennalt kirja, mida ammu juba ootas. Pagan seda mõistab: Pärnust saab kirja 2-3

päevaga, aga vennalt, kes praegu Jõhvi läheduses, tulekuks tarvitab kiri 8 päeva. Ja siis on märgata, nagu läheks neid kadumagi. ---

Mõned mehed pahandavad kurjasti kapelmeister olevat seletanud, et järgmiste kojulastavate meeste hulgast võidavat muusekanta nagu ohvitserisid ja ametnikke veel pikemat aega teenistuses pidada, kui nad hädasti tarvilikud, ja olevat paarikümne selle ealise mehe kohta ainult 4-5 võimalikuks pidanud koju laska. Ma seda südamesse veel ei võta. Tunnen juba kapelmeistrit ja tean, et ta poisikese juttu armastab ajada, et oma võimu teistele näidata. Kui juba teised minuealised koju lastakse, ei siis mind pea siin kinni kümme kapelmeistritki.

Tartus, 27. aprillil 1956.

Eeltoodud kapelmeistri kohta lausunud iseloomustuse puhul tuletan meelde, et meie komando ja kapelmeistri vahekorras ilmnevatest väärnähetest olen juba kirjutanud esimes vihus lk. 24-27 ja teises vihus lk. 45-46 ning 16 (vt. ka lk. 57). Käesolevasse vihku mahutamiseks on mul säilind mõni lehekülg, mis visandatud 25 märtsil 1920 – ajal mil eesti sõjaväe distsipliini küsimused ajakirjanduseski arutlusaineks olid. Kasutan alguses tookord kirjutatut, kuigi mitte nii sõnasõnalt ja kirjavigugi säilitada püüdes, nagu kirjadest ära kirjutades olen teinud, ja lisan veel mälu järele mõnda täiendavat juurde.

25. III –20.

“Valjude” abinõude kasutamise poolt distsipliini saavutamisel on kõigepealt need, kes enda isiku väärtusega ja isikliku tublidusega ei suuda oma käsualuste lugupidamist võita, aga siiski armastavad nina kõrgel kanda ja näidata, et ainult neil on võim ja vägi – kellelgi teisel ei mingit ütlemist.

Tüüpiliseks näiteks on meie kapelmeister Jacobson (nagu ta ise oma nime kirjutab). Tühipaljas poisike, kelle ainus oskus on taktipulga liigutamine, – kes ainult seda juhatada oskab, mis teiste poolt valmis kirjutatud ja trükitud, – kes nootides ettetulevate vigade puhul võeriti noodi asemel mõne teise pilli poolt juba mängitava kirjutab ilma, et märkaks järelvaadata kas akord mitte poolikuks ei jää, – kes oma “komponeerimise” oskust katsus näidata polguülemal nõudmisel “polgumarssi” kirjutamisega, mida peale ühekordse mängimise keegi enam kuulda ei tahtnud jne.

Kuid, kui ta lepiks veel oma otsekohese muusikalise ülesande täitmisega, milleks tal ikkagi pisut aimu on! Ei. Ta tahab ka komando sisemise elu korraldust juhtida, – näidata, et kõiges on ainult tema sõna maksev, tema on täielik ainuvalitseja. Aga häda seisab selles, et tal on küll suured kalduvused olla täielikuks vana režiimi “ülemuseks”, aga ei vähemutki aimdust selleaegse ülemuse kohustest. Tuleb välja, et ta oskab küll paljugi keelda, aga ei midagi käskida. Oskab nuriseda ja korratuste pärast trahvida, aga ei oska ühtegi mõistlikku korraldust teha, et need korratused kaoks, et neil komandos üldse asu ei oleks. Seepärast on trahvitul tihti tunne, et teda trahvitakse trahvija enda süü pärast. Nii on trahvitud mängu vaheaegadel suitsetamise pärast, ilma et ennem seda teha keelatud oleks; on trahvitud mängust ära tulles vastu tuleva tuttavaga rääkimiseks komandost mahajäämise pärast, kuna niisugused mahajäämised enne kui pärast ühtelugu on kordunud ja tihtipeale koguni mõnesuguste halpuste tegemiseks, mis tõesti komandole mingit au ei tee. Ja vat see’p see asi ongi, et poisikeselikke “tükke” tohib küll teha. Nende juures on kapelmeister ka ise ihu

ja hingega kaasaaitamas ja pealt naermas. Täie hingega naerab ta ja aitab kaasagi, kui tema meeskonnas teineteist pilgatakse ja tolgatakse, üksteise kulul kihvtist nalja heidetakse. Heameelega näeks ta, et terve komando omavahel aina tülitseks ja teineteisele “jalga taha paneks”. Kui aga asi “löömaks” välja areneb, siis on ta valmis oma karistavat kättki tunda andma, aga ainult neile, kelle peale kuidagi varem pahaseks saanud. Ma ei tea rohkem kui aasta kestnud teenistuse ajast kapelm. Jacobsoni all ainustki juhtumit nimetada, mil kedagi oleks karistatud tempude pärast, mis komandot terves koosseisus ehk üldse sõjaväge teotavad. Kuid karistatud on mitmeid aina seepärast, et julgesid kapelmeistrile mõista anda mingist sündmatusest tema enda tegevuses. Ja niisuguste karistuste hulk kasvab ühtelugu, sest ikka rohkem ja rohkem hakkab kapelmeister enda poisikeselikku auahnust ja hoolimatut võimupüüet meestele näitama, neid oma keksimisega vihostama. Paljud vähemad ja suuremad põhjused annavad asja tema vastu nurisemiseks. Tema neid aga kõrvaldada ei mõtlegi, vaid aina annab mõista, et tuleb juba ilmtingimata rahul olla kõigega, mis tema teeb, seepärast pole mõtetki temaga õiendada, ega maksa asjata oodata, et ta mingit märkust kuulda võtaks.

Et ta aga oma tahtmist põhjalikumalt seletaks, arusaadavaks teeks, seda ei ole. Isegi kui minna temalt midagi küsima, mis otseselt teenistuskohuste täitmisel tarvilik teada on, ühmab ta ainult mõne sõna vastuseks pomiseda, millest niisama targaks jääd kui ennegi olid. Lähed aga enda isiklikes asjus midagi paluma või nõu küsima, jääb ta enamasti vait kui mürk – nagu ei näekski sind ega kuuleks midagi.

26.III –20.

“Vana režiimi” ajal oli loomulik, et ülemus alamatest end eraldas ja teatava valjusega neid jutule võttis. Kuid ometi, kui juba kord tema poole pöörasid, said ka tarvilikku selgitust. Ja seda ei olnud paljut tarviski. Sest kõigeeks tehti ülemuse poolt juba enne tarvilikud korraldused ja anti alamväelastele teada. Polgu päevakäsud loeti õhtusel loendusel ette kõigi kuuldes, ehk kui seda ei tehtud, võimaldati nende lugemine. Toiduainetega ja riietega varustamine oli eestkätt ülemuse mure. Alamväelane pidi aga tingimata teadma, mis tal õigus saada (получается) ja mida ta juba saanud on. Meil aga on – nähtavasti kapelmeistri hoolitsuse ja korralduse puudusel – kõik teisiti. Mida meil õigus saada on, peame alles ise uurima nagu mingit saladust. Kui selle üle midagi otseselt (kapelmeistrilt või tema kirjutajaltki) küsima lähed, vaadatakse su peale kui häbemata pealetükkija “rahutu vaimu” peale, kellele hiljem esimesel soodsal juhul mõista antakse, et parem oleks, kui nina maas hoiaks. Kehakattega varustamine on meil üle polgu kõige viletsam. Paljud ei ole veel nüüdki sinelit saanud ja paljudel tuli ligi aasta teenida enne kui esimesed saapad sai. Põhjuseks suurelt osalt see, et kui polgus saapaid ehk sineleid oli, siis õigel ajal ei nõutud. Kui on tarvis mingisuguseid rahasummasid nõuda saamata jäänud toidu, tubaka ja muude ainete eest, siis viivitatakse sellega niipalju kui võimalik. Ja pärast nende kätte jagamisega veel enam. On praegugi olemas mõned niisugused summad komando vanema käes, – mõned juba läinud aasta okt. nov. kuust saadik – mille õiget suurustki järelküsimise peale ei avaldata. Mängurahade väljajagamisel jäetakse mõnesugused jagamata ülejäägid – teinekord isegi terve summa – väljaandmata: minevat mingisugusesse komando kassasse hädaliste tarvete katmiseks. Kus ja kelle käes see kassa seisab, kui palju

sellesse juba kogutud on, ja millepeale sealt kulutatud, ei ole kellelgi vähematki aimdust, nii et vägisi uskuma pead neid, kes tõendavad, et "kapelmeistri erakassa" olevat "komando kassa" ära neelanud, ilma et ise oleks põrmugi paisunud. See on muidugi liialdus, aga niisugused jutud on ometi tõenduseks, et kapelmeister mitte ei ole suutnud oma meeskonna usaldust võita.

Tartus, 28. aprillil 1956.

Sellega lõpeb tookordne kirjutis. Mäletan, et mõtlesin seda veelgi jätkata, milleks olen katsunud mustandi nurgal mingeid rahalisi arvestusi teha kapelmeistri käes arvatavate ülejääkide kohta, mille järele, meeste arvates, umbes 250-280 marka komando säästsumme kapelmeistri kasutuses olevatena ja isiklikeks tarveteks kulutatutena võis oletada. Teine nurinat tekitav oletus kinnitas, et Pärnu ja Rakvere kontserdi sissetulekust liiga kõrget tasu makstud kaastegevatele kunstnikele, eriti kapelmeistri õele, mislābi orkestrantide osa vähemaks jäi, kui saada loodeti. Kolmandaks süüdistati kapelmeistrit, et ta meile komandeeringu raha välja ei nõudnud ajavahemiku eest 15-25 jaanuarini, mil kontserdid ja nende vastu valmistamine toimusid. (1.-sest kuni 14.-dani olime ametlikult puhkusel.)

Kuivõrt kõik need süüdistused põhjendatud olid, ei või ma kinnitada. Isiklikult polnud ma asja rahalisest küljest eriti huvitatud ega võtnud kuigi aktiivselt osa selle ümber keerlevatest õerumistest. Seepärast sain ka hoopis hiljem kuulda ebaviisakast üritusest, millega mõned kõige rahulolematumad hakkama olid saanud. Nimelt olevat Magda Jakobson saanud anonüümse kirja, milles tema ja ta venna muusikalisi võimeid tõgatud, rahaahnust etteheidetud ja eriti tema "härä vända" kirjutud, kes komando raha eest omale kannused otnud, "meie komandirovka rahad ära koininud" j.m.s.s. Selle tagajärjel oli meil muidugi mõneks ajaks kapelmeistri vihast nägu näha ja mõningaid nõökivaid korraldusi kannatada, millest aga midagi lähemat meelde pole jäänud, kuna tal püsi polnud neid pikemat aega rakendada. Ja olime ju suuremalt osalt kõik lahtisaamise õrku täis, mis kõike sarnast üleoleva muigega välja kannatada aitas.

Noist Riiast ostetud kannustest (vt. teine vihk lk. 57) aga veel üks jutt ühelt 9-nda polgu baritonistilt, kellega kümmekond aastat hiljem tutvusin. Nemad olevat kord mitmekesi meie kapelmeistrit ühel jalutuskäigul (vist Pärnus) hoolega jälginud. Astunud aga järele, kummardunud vahest maha kannuste kõrinat kuulatama ja nende läiget lähemalt vaatama, ise kogu aeg omavahel valjult vestedes, kannuseid ja nende kandjat igakülgselt kiites ning imestades. "Poisil" olnud tegemist enne kui neist lahti saanud. Kuid ka neil endil tulnud kogeda, et maakera on ümmargune ja keerab ennast. Peale vanemate aastakäikude demobiliseerimist reorganiseeriti polkude orkestrite jäänustest sama Jacobsoni juhatuse alla diviisi orkester, mille koosseisu sattudes nad siis ka kapelmeistrilt mehe moodi "mahvi" saanud.

Tartus, 29. aprillil 1956.

Praegu ümber kirjutades kapelmeister Jacobsoni kohta 36 aastat tagasi väljendatud mõtteid, tunduvad need omalegi natuke liiga järsult mahategevad olema. Nad on nähtavasti sõnastatud mingis võitluse meeolus kollektiivsustundest seltsimeeste vastu, kes tol momendil kapelmeistrile eriti vaenulised olid, ja seega kuigi mitte ekslikud, siis ometi ühekülgsed. Tagasi vaadates tookordsetele tülitsemistele, tuleb enamasti meenutada ka vanasõna: süü rokal, süü vasikal. Ja pean ütlema, et

kapelmeister mind isiklikult alati päris hästi kohtles, kuigi ma kunagi ei “pugenud” ega mingit sõprust sobitada ei püüdnud. Siinjuures on vist paras paik jutustada, kuidas ma kapelmeistri trompeti omandasin, mida ma seni kuskil kirjas pole maininud.

Tartus, 30.apr. 1956.

Kui mind 8. jaan. 1919. a. “teenistuse huvisid silmas pidades” 6.-da jalaväe polgu muusika komandosse määrati, asusin oma tähtsat ülesannet täitma Uueda Martinilt lainatud pasunaga. (Ta ise oli mingi vea tõttu “valge” pileti saanud.) Täna täpselt 37 aasta eest loovutasin selle pasuna veelgi tähtsamaks “Riigikaitsele” otstarbeks. Kui aprilli viimasel nädalal olime punaste läbimurru tõttu Ruhjast Mõisakülla putkanud ning sinna pidama jäänud, sõitis kindral Põder isiklikult “rindele” läbimurdu likvideerima ja vastupealetungi organiseerima. Võtsime teda Mõisaküla vaksalis muusikaga vastu. Samal korral sisse sõitnud Tallinna Üksiku Eskadroni ülevaatusel avastas kindral, et sel puudub signalist, keda ta tõhusa rünnaku läbiviimisel nähtavasti nii hädavajalikuks pidas, et seda kohe meie komandost nõudis. Selgus, et kogu komandos olin ainult mina ratsaväes teeninud ja oskan signaale. Muudkui jalamaid marss pilliga kindrali juurde! Jooksen sinna, omal kõhe tunne, et nüüd tulebki liinile minna. Kuid vahepeal oli eskadroni enda koosseisust signalisti kohale “vabatahtlik” ilmunud – komanderi kannul ju ikka julgem kui rivis – ainult tal puudus pasun. Ja kui mina kindrali pale ette jõudsin, kästi pill ära anda ja oma komandosse tagasi pöörduda. Mu meel läks kohe kergemaks, küsisin ainult vana Pliuhkami jälgides kviitungi, sest see “nagu kindlam ikka”. See tähtis ajalooline dokument välja antud 30. aprillil 1919. a. № 97 all, Tallinna Üksiku Eskadroni Ülema allkirjaga ning Tallinna Partisani Salga pitsatiga varustatult lausub lakooniliselt: “Olen vastu võtnud üks Bkornet.” Minu nime ses pole mainitud ega seda minult ka ei küsitudki.

Aga ega ma kauat ilma pillita logeleda ei saanudki. Kapelmeister andis oma trompeti tarvitada ja hiljem hakkas sundima, et osta ära! Ja 12. mail, mu kolmekümnendal sünnipäeval olengi kassa väljamineku poolele kirjutanud: Pill – 262 marka. Mõni kuu hiljem ostsin Lehmniidu Mihklilt B korneti 300 marga eest, et oleks laenatud korneti eest anda. Uueda Martin aga oli nõus oma pilli eest samuti 300 marka vastu võtma. Nii kasvas mu varandus sõja ajal kolme pasuna võrra, millest aga ühe pidin kindral Põdra käsul “isamaa altarile” ohverdama. Kuid kuna see isamaa oli rajatud eraomanduse pühaduse kindlale printsibile, ei tahtnud minagi oma pasunat talle kinkida. Avaldasin kaebuste küsitlemisel (опрос претензии) kahel korral oma nõudmist – teine kord demobiliseerimise puhul – ja lubatigi mu nõudmist rahuldada. Kuid lubamiseks see jäigi. Mõtlen ikka, et pilli tasuks mind tahetigi hüvitada vabaduseristiga, kui kord vallamajast telefonogrammi ärakiri saadeti, milles paluti üles otsida 6.-das polgus teeninud sõdur Jaan Jaakson, et talle vabaduseristi välja anda. Kuna ei teadnud end üheski “vahvusteost” osa võtnud olevat ja oli lootus, et ilma kerjamatagi ära elan (mis puhul ainult arvasin vabadusristist abi olevat – lk. 20) jätsin selle telefonogrammi tähelepanemata (kuigi vastu isa tahtmist) ja seega asi vaibuski.

Kapelmeistrilt ostetud trompetiga sain polgus 11 kuud mängida. Lasin teda pisut parandadagi ja enne demobiliseerimist hakkas kapelmeister peale ajama: müügu ma see talle tagasi! Kuid, et ta tahtis seda sama hinnaga ilma vahepealset kursi langust arvestamata, ja pill mulle meeldis, ei lasknud end

pehmeks rääkida. Tema jäi küll pisut pahaseks, aga mina läksin koju ühes pasunaga.

Käesolev vihk hakkab täis saama. Vasknarva elu ja pidutsemisi kirjeldavatest kirjadest katkete toomiseks jääb ruum väheseks. Järgneva väljalõikena lisatud artiklikese kirjutamisel püüdsin rohkem "riigitruudust" teeselda, millega ka sõjatsensori kärpimisvõimalust natuke vähendada sain. Maha tõmmatud: vabaduse risti jutumärgid ja järgnev kiillause "vast ainult kerjamise juures kasulik olles".

Väljalõige: "Sotsialdemokraat" IV. aastakäik. Üksik number 70 penni. – Teisel leheküljel:

"Asi mis meil praegu väga tähtis",

on Päewalehe (Sõjawäelase kirjutus) juhtkirjaniku R. R.'i sõnade järele meie sõjawäe väärtus.

Neid sõnu täiesti tõeks tunnistades tärkab siiski kahtlus: kas Päewaleht ise ja tema juhtkirjanikud tahawadgi nii väga seda väärtust tõsta, või teewad nad ainult sõnu, mille mõte neile kuigi kallis pole, küll aga mingisugune kõrvaltagajärg.

Kahtlemata on Päewaleht praegu meie sõdurite seas kõige loetavam leht, ilma et teda neist keegi tellinud oleks. Täitsa korralikult ja mitmes eksemplaris ilmub ta igal päewal roodudesse ja komandodesse, kuna teisi lehti palju vähemal arwul ja korratumalt saab – Sotsialdemokraati isegi tellijad ainult wahete wahel näha saawad. Tähtis on seepärast küsimus: kudas mõjub Päewaleht meie sõjawäe peale – kas seda tõstes, ehk alandades?

Keegi ei või salata, et meie rahwawäe sisemine ühtlus ja tugewus hiljuti auga lõpetatud sõja puhul seisis kõige pealt sõdurite üleüldises kindlas usus, et wõideldakse demokraatlise Eesti wabariigi eest, kes omi kaitsjaid ei unusta, kus wõimalus saab olema igal ühel ausa tööga inimese-wäärilist elu ülewälpidamist teenida, selle peale waatamata, kas keegi rikkaks ehk waeseks on sündinud.

Mingisugused, "karistawa käe" karmide abinõude tarwitamised sõjawäelise distsipliini saawutamiseks suutsid ainult seepärast rahuloldawaid tagajärgi anda (kui neid üleüldse andsid), et suurem osa sõduritest isegi huwitatud olid ühise sihi kättesaamisest ja teadlikud sõjawäe ühtluse tarwidusest. Wastasel korral oleksid nii mõnigi kord ettetulnud üleliigsed waljused ja mitteõiglased karistused (inimesed on ju ekslikud: nii need, kes karistuseks põhjust annud, kui ka need, kelle kohus karistada) wõinud koguni ümberpöörnut tagajärge anda, sõjawäge nõrgendada, nagu see silmanähtaw oli meie "liitlase" põhja armee juures. Ei aidanud seal parem warustus, ega waljem distsipliin – esimesel lüüasaamisel muutusid waesed põhja armee tapalambad korratuks ilma igasuguste huwideta inimeste karjaks.

Niipea kui meie sõduril kaoks usk, et meil saab olema demokratlik walitsus, kes oma alamate nõudeid paremini täidab kui see, kelle wastu wõitleme, langeks meie sõjawäe väärtus kurwalt lõppenud põhja armee omaga ühesugusele tasapinnale.

Kuid just seda usku – lootust ja usaldust meie kogu rahwa poolt walitud asutawa kogu ja selle enamusest moodustatud walitsuse peale – kõigutada ongi Päewaleht omaks ülesandeks teinud.

Kuna maaseaduse arutamise ajal asutawas kogus Päewaleht ja ringkonnad, mis tema taga seisawad, ihust ja hingest wastu raiusid, – seadust, mis maa teda hariwa rahwa kätte määrab, hukatusse wiiwaks nimetasid, on sama leht nüüd koguni wastupidise põhjusega walitsuse kallale kippumas, süüdistades wiimast, et see “andeksandmata wiisil wiiwitab” maa andmisega wigastatud ja wahwamatele sõduritele. Küsida tuleb aga, kelle süü läbi see wiiwitus tuleb, kui mitte nende, kes ihust ja hingest oma senistest eesõigustest kinni peawad ja kõigiti maa rahwale andmist takistawad? Neid tuleks Päewalehel ennem oma seljatagusest otsida, kui praegusest wabariigi walitsusest.

Iseloomulik praeguse aja ja wõimul olewate mõjude kohta ühes päewalehega on ka see, et Päewaleht tohib wabariigi walitust süüdistada, tahtmises sõduritele maa andmisest kõrwale põigelda, ilma et sõjakontroll seda maha oleks tõmmanud. Ei saanud aga Sotsiademokraat awaldada nende ridade kirjutaja arwamist maaliitlase Uluotsa asutawas kogus peetud kõne puhul, milles nõuti wahwustegusid teinud sõduritele wabaduse ristide rutulist wälja jagamist. Ja seda sellepärast, et julgesin püüda seletust anda, kui wähe tasu pakub oma elu kaalule pannud ja tihti terwist ohwerdanud sõdurile Wabaduse Rist – kuna maaliitlised kõnetargad seega tagasi puigelda püüawad sõduritele lubatud maajagamisest.

Missugune meeletus: milles ei tohi awalikult süüdistada üksikut erakonda, sest et see “sõdurite meeletolu peale halwasti mõjuks”, selles tohib keelmata süüdistada wabariigi walitsust ja weel ... sõdurite seas kõige rohkem laiali laotawas lehes!

Mis aga päewalehe nurjatust praegusel juhtumisel iseäranis iseloomustab on see, et sarnase põhjendamata walitsuse wastu tõstetud süüdistuse juures tarwitatakse walitsusele wastukaaluks üleüldiselt austatud ja lugupeeetud mehe – ülemjuhataja Laidoneri nime. Suur osa poliitikast rikkumata sõdurid, lugedes Päewalehe kaaskirja sõnumile, mis räägib riiklise ainelise autasu tagasi lükkamisest kindral Laidoneri poolt (Päew. nr. 66) ei suuda mõista, et wägede ülemjuhataja sõduritele maaandmise nõudmisega ei ühegi erakonna (eraldi ka mitte Päewalehe ringkonna) kasuks intrigeerida ei mõtle, waid ainult oma kohust temale alluwate sõdrite vastu, kui tõsine sõjamees ja rahwawäe wanem täidab. Nende seas on Päewaleht kindral Laidoneri nime erakordseks (pliiatsiga: erakondliseks) wõitlusabinõuks tarwitades wiimasele karu teenistust ülesnäidanud.

Niisama ainult alandada ülemjuhataja isikut sõjawäelaste silmis wõib Päewaleht oma juhtkirjadega walitsuse ja wäeülemate wahelistest lahkkelidest (Nr.60 – 15. märtsist) püüdes ülemjuhatajat wägise erakonna mehena, parempoolsena, “oma mehena” kujutada ja lõpeks lootust awaldades, et kõrgemad “sõjawäe ringkonnad selle (Päewalehe seletuse järele: taktitundeta ja erapooliku) walitsuse wiimaste sammudega lepiksid nagu teistegagi ja ennegi, k u n i a e g a r u a n n a b”. (Minu harwendus –aa–).

Täiesti ootamata oli seepärast “Päewalehes nr. 68 24. märtsist leida R. R. juhtkirja: “Milles tundub ülemjuhataja instituudi ärakaotamine kõige walusamini?”

R.R. tõendab, et sõjaväele on tema ülemus sümboliks, mille kaotamine sõjaväe väärtust sõjaliselt vähendada võib ja arwab, et walitsus seepärast mitte ei oleks pidanud ruttama ülemjuhataja instituudi ära kaotamisega.

Et aga selle sümboli sõjaväe silmis alandamine poliitikasse kiskumisega, nagu seda "Päewal." teeb, weel halwemini võib mõjuda, on ütle mata unustatud.

Olles ise sõdur, tahan loota, et meie sõdurite suurem ja arusaajam osa mitte ei lase end "Päewalehest" pimestada, waid nagu ennegi uskuma jääb, et nii wabariigi walitsus, kui ka sõjawägede ülemjuhataja kõiges omas tegewuses ainult rahwa enamuse tahtmisest ja kasudest end juhtida lasewad ja kui nende wahel seejuures ka mingisugused lahkkelid peaksid ilmuma, siis ometi täitsa sündmatu on seda kihtustööks wabariigi walitsuse ehk mingisuguse erakonna wastu tarwitada. [Maha tõmmatud: vabaduse risti jutumärgid ja järgnev kiillause „vast ainult kerjamise juures kasulik olles”]

Naroowa ääres, 26. märtsil 1920.

-aa-

---000---

Väljalõike teisel küljel:

1888 ja 1889 aasta mehed lastakse 8. aprillil koju.

Wabariigi walitsus otsustas 29. märtsil 1920. a. wabastada sõjateenistusest rahwawäelased, kes 1888. ja 1889. a. sündinud. Wabastamise tähtpäewaks on määratud 8. aprill s. a.

Selle otsuse teostamisel wõtta aluseks minu päewakäsus nr. 21, 10. weebruarist s. a. awaldatud juhtnöörid.

Algkirjale allakirjutanud

H a n k o sõjaminister.

Eta.

Tartus, 1. mail 1956.

Kui ma eeltoodud artiklis, nagu ka kirjutises kapelmeistri kohta, kaudselt ning hoieldi sõjaväe korra ning distsipliini küsimusi puudutasin, olen seal kõrval ka katset teinud täpsemalt väljendada oma seisukohta ja lootusi tulevase Eesti rahvaväe sisemise korra aluste kujunemise ning kujundamise kohta, kuid sellest ainult mingi sissejuhatuse visandanud. Muutes kohati mõnda lauset, et mõtet praeguste keelevahendite abil veelgi arusaadavamalt välja tuua, esitan selle alljärgnevalt:

<<Pärast rahulepingule allakirjutamist kuuldus meie lehtedes ühte ja teist meie rahvaväe rahujalale seadmise plaanidest ja kavatsustest rahuaegist väge mingile uuele alusele, uue korra peale rajada. Tuleb arvata, et sellega ka sõjaväe sisemist korda – ühtsust ja distsipliini mõeldud on. Kuidas seda just korraldada tahetakse ei ole lähemalt seletatud – arvatavasti peetake seda sõjasaladuseks. Viimastel päevadel jälle õige sagedateks ja suurteks läinud sõjatsensori poolt mustaks määratud lapid "Sotsialdemokraadis" lasevad sellesarnast asja aimata.

Kui meelespidada, et sõjaministeeriumis ja vägete juhatuses mitmedki õige tsaariaegse vaimuga kindralid ning ohvitserid tegevad on, siis võib aimata, mille peale meie tulevase kaitseväe korda tahetakse rajada – pimedas sõnakuulmise peale ülematest seatud ülemate vastu...

Püüan tagasi vaadata, mille peal põhjenes meie rahvaväe distsipliin kogu lõpetatud sõja kestel. Et see olemas oli, tunnistab asjaolu, et meie sõjavägi aastase võitluse ajal ega järel mitte pole lagunenud nagu teised enamlaste vastased "Venemaa ülesehitajate" väed, vaid näidanud on, et oma piirisid mitmesuguste vaenlaste vastu kaitsta suudab. Kuid tuleb märkida, et tegurid, mis distsipliini loomisel ja säilitamisele kaasamõjusid, erinevate inimeste juures erisugused olid.

Kuna ühed tarvilikuks pidasid Eesti iseseisvuse eest võidelda, ei olnud teistel see iseseisvus kuigi tähtis. Nad ainult vihkasid enamlasti ja kartsid "püha eraomanduse" kaotamist. Kolmandail ei olnud mingit omandit kaotada ega ei mõistnud nad ülistatud iseseisvusestki midagi head loota.. Neid meelitasid mõnevõrra Inglise nisulaevad, hoidsid hirmul ähvardused Venemaa näljaga ning Inglise tinaga. Nende juures andsid ka vana režiimi aegsed korraloomise abinõud – sõjakohtud ning distsiplinaarkaristused – mõningat tagajärge.>>

2. mail 1956.

Nii palju olen 20.-dal aastal enne demobiliseerimist kirjutanud. Vist tahtsin sellele tüürida, et peaaegselt neist kolmendaist koosneski võitlev mass, kuna esimesed ja teised arvuliselt vähemuses olles enamasti juhtivat, suunavat osa etendasid: ühed "omariikluse" ja "iseseisvuse" lööksõnadega agiteerida, teised aga kõiki võimalikke abinõusid rindesõdurite "võitlusmoraali" ergutamiseks ära kasutades (nende seas ka eelnimetatud tsaari armees kasutusel olnud võtteid.) Üheks tõhusamaks vahendiks oli praegu käibel oleva sõnaga üteldes "isikliku materiaalse huvitatus" rakendamine või nagu tol ajal öeldi "soomuse" tegemise võimaldamine. See ongi olnud kõikide sõdade loomulikuks tõukejõuks ning võitlusele innustajaks.

Sõjasaak – üks kõik millest see koosnes, kas härjakarjadest, väärismetallist, orjadest või asumaadest, mille rahvast otseselt ehk kaudselt orjastada saab – on kõikide sõdade tõeliseks põhjuseks olnud. Vanal hallil ajal kuulus see veel kõikide võitlusest osavõtnute vahel jagamisele, aga ühes inimkonna elu "tsiviliseerumisega" läks järkjärgult ikka enam ülikute ja vürstide valdusse, kuna sõja musta töö tegijad pidid leppima kindla palgaga või sooritama seda orjuslikus alluvuses olles. Kuid nagu "pahmajal hobusel suud kinni ei seota" ega talle liiga suureks süüks loeta vahetevahel mõne viljasuutäie tõmbamist, nii sunnivad võidu taotlemise huvid alati ka sõdureile väikest "isevarustamise" võimalust jätma, et "lahinguline väärtus" ei langeks. Eraomanduslikus korras on see päris seadusepärane nähe, kuid ka Nõukogude Suure Isamaasõja ajal veerand sajandit hiljem ei saanud ilma selleta läbi.

Võibolla, suudan kord veel oma salajast soovi täide viia ning üksikasjalisemalt analüüsida kõiki tegureid, mis Eesti iseseisvuse sõjas suutsid kokku liita alguses täitsa vastu tahtmist kokku võetud ja enamuses avalikult enamlusele sümpatiseerivaid sõdureid, neid oma kodumaa kaitsele ja tihti ründelegi viia. Selles ning eelmistes vihkudes olen neid kõiki pisut puudutanud. Tähtsamad neist on olnud õieti sõdurite mitmesugustele instinktidele järelandmised, alates sõjast Landeswehriga, mida ei valitsus ega väejuhatas nii väga ei pooldanud kui sõdurite mass, ja lõpetades mõninga näilise vabaduse andmisega, elukombete laokile laskmisega, nagu ropud laulud, "soomuse" kogumine, rüüstamine, omavolitsemine jmss., mis eraelus ega rahuaegses teenistuses lubatud ei ole.

Järeljäänud lehekülgedele kirjutatakse ära veel oma viimase Vasknarvast "Sotsile" saadetud sõnumikese, mis ka muutmata ilmus.

Vasknarvas, 2. apr. 1920.

Siinsed elanikud (rahvuse poolest venelased) on mures – iseäranis vaesemad nendest, kes end ainult kalapüüdmisest toidavad. Ei lubata jõele ega järvele kalu püüdma. Ja seda just praegu, mil havid jõge mööda üles tulevad, mil vaja oleks ainult õhtul tunniks ajaks jõele lubada võrkusid sisse panema ja hommikul jälle välja võtma. Kalapüügi lubad Viru maakonna valitsusest on ammu juba muretses, piirivalve on juba teisel pool Noroovat korraldatud, rikkamaile elanikkudele, kes sõjategevuse ajal siia poole jõge põgenenud, antakse ühtelugu lubasid ühes kraamiga üle jõe kolida, aga kalamehele, kes oma terve aastase leiva ainult paari kuu jooksul jõest peab saama, ei lubata paati kaldast eemalegi tõugata. Täitsa õigustatud viimaste nurisemine: keelatakse siis ka põllumeestele põllu seemendamise ära kui neid kalu püüda ei lubata! Ja mis jaoks siis üleüldse kalapüügi lubasid välja anti ja nende eest raha siise nõuti, kui ometi püüda ei lubata.

Näib nagu oleks keeld ainult kohalikkude sõjaväe ülemusekete ja kommandantide poolt välja läinud, sest üksikuid "pailapsi" nende poolt ometi lubatakse võrke sisse panema.

Mis ime siis, et elanikud aina "чухонщина" valitsust kimavad ja Eesti iseseisvusele peatset kadu ihkavad. Kas tõesti ei saaks võimaldada ka "okupeeritud" maa osade elanikkudele ausa tööga ülevalpidamise teenimist, et mitte sunnitud ei oleks salakauba vedamise peale üle minema ausamadki neist?!

-aa-

---.---.---

Tartus, 23. mail 1956.

Lõpetuseks

tuleks veel mõni sõna kirjutada, kuidas sõjamehe seisusest vabanesin ja koju jõudsin, aga üksikasjalisemalt kirjutamiseks on ruum napp ja aeg veel napim. Olgu paar väljavõtet kirjadest:

(N 64 – 1920) Vasknarvas, esimese püha (4. apr.) hommikul --- tänapäev juba (või homme hommikul vara) hakkas siit liikuma, et teise küllasse täia tapma minna. Läheb paar-kolm päeva saunas käimisega, arstliku läbivaatamisega ja "lõpuarvete" tegemisega (sain tõendi, et sinelit saanud ei ole). Kaheksandal tuleb juba Jõhvist kojupoole "masindama" hakata. --- Praegu tuju päris hea – nii hea kui ta üldse olla saab kui nädala pikkune teekond läbi mitmesuguste asutuste ühes mitmekümne verstalise jalakäimisega oodata on. ---

(N 65 – 1920) Pärnus, 10. apr. – 20. Jõudsin eile kell 3 Pärnu. --- Eks ta ole: see vihm vist tahtis päris meelega "kasta" (Vihje rahva pruugile kevadistelt esimest korda sooritatavatelt põllutöödelt koju tulijatele salaja vett visata, neid "kasta", nagu öeldi, mis pidi õnne tooma nii kasta saanutele kui kastjatele ja kogu talu majandusele. Minu noorpõlves oli see veel ainult lõbusaks noorte inimeste vahelise hullamise ettekäändeks.) – ei tea milleks. Seitsmenda õhtust kella 6-est kaheksanda hommiku kella 10-neni olime teel, marssisime Jõhvi poole. Tuli öösel vihma ja tuli hommikul; ja lõppude lõpuks päris ära väsis enne kui need 45 versta käidud said. No mis nüüd sellest – eks ta olnud kojupoole tulek!

Siiski: see vihm tuletas meelde ühte teist samasugust öösist vihmaga teel olemist. See oli 13-dal juulil 1914. a. (v.k.) kui olles versta 50-60 polgu talvisest asupaigast väljas külades saime käsu kohe kasarmutesse kolida. Sõitsime öhtust hommikuni ja kõik see tee sadas vihm. See oli minule faktiliselt sõja algus. Mõni päev hiljem oli mobilisatsioon ja sõitsime juba piirile. Nüüd mõtlesin iseeneses, et sõjal vist ikka tõesti lõpp – et nii sarnane see viimane teekond esimesele. ---
